ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ ΑΝΑΛΕΚΤΑ ΕΞ ΑΘΗΝΩΝ

VII 1974

ATHENS ANNALS OF ARCHAEOLOGY

ΤΕΥΧΟΣ 1

ΑΘΗΝΑΙ

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

« ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ ΑΝΑΛΕΚΤΑ ΕΞ ΑΘΗΝΩΝ »
« ATHENS ANNALS OF ARCHAEOLOGY »
(AAA)

Τὰ « Ἀρχαιολογικὰ Ἀνάλεκτα ἐξ Ἀθηνῶν » εἶναι τετραμηνιαῖον ἐπιστημονικὸν περιοδικὸν ταχείας ἀρχαιολογικῆς ἐνημερώσεως. Ἐκδίδονται παρὰ τῆς Γενικῆς Διευθύνσεως Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἀναστηλώσεως τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ καὶ Ἐπιστημῶν κατ' Ἀπρίλιον, Αὔγουστον καὶ Δεκέμβριον.

ΙΔΡΥΤΗΣ : Καθηγητὴς ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, Ἀκαδημαϊκὸς

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ: Καθηγητὴς Ν. Μ. ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ, Γενικὸς Ἐπιθεωρητὴς Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἱστορικῶν Μνημείων

ΣΥΝΤΑΞΙΣ : Ἀθηνᾶ Γ. Καλογεροπούλου

ΣΕΛΙΔΩΣΙΣ : Λουΐζα Μοντεσάντου

ΤΥΠΟΓΡ. ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ : Κ. Φτυαρᾶ, Μ. Φιλὶπ καὶ Σ. Κοντζιλέλου

ΕΚΤΥΠΩΣΙΣ : Γραφικαὶ Τέχναι Ἰ. Μακρῆς Α.Ε.

Συνδρομὴ ἐτησία ἐσωτερικοῦ : δι' ἕκαστον τόμον δρχ. 300· ἐξωτερικοῦ : $ 15.

Τιμὴ ἑκάστου τεύχους δρχ. 90· διὰ τὸ ἐξωτερικὸν $ 5.

Εἰκὼν ἐξωφύλλου: Θήρα. Δυτικὴ Οἰκία. Μικρογραφικὴ τοιχογραφία: Φρούριον 2 (λεπτομέρεια).

COPYRIGHT 1973: ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ ΤΑΠ
ΦΙΛΕΛΛΗΝΩΝ 17, ΑΘΗΝΑΙ (118)

« Athens Annals of Archaeology » is a periodical for the quick communication of the archaeological news from Greece. AAA is issued every April, August and December by the General Inspectorate of Antiquities and Restoration of the Ministry of Culture and Science.

FOUNDER : Professor SP. MARINATOS, Member of the Academy of Athens.

DIRECTOR : Professor N. M. KONTOLEON, Inspector General of Antiquities and Historical Monuments.

EDITOR : Athena G. Kaloyeropoulou. ART EDITOR : Louisa Montesantou. Texts translated into English by Mrs H. Zigada

TYPOGRAPHICAL CORRECTIONS : K. Ftyara, M. Philip, S. Kontzilelou

PRINTED : by J. Makris S.A. Athens.

Address : TAP Service; 17, Philellinon Str., Athens (118).

Subscription $ 15 per volume. Single numbers $ 5.
Please give six weeks notice of change of address.

Picture on the cover: Thera. West House. Miniature fresco: Stronghold 2 (detail).

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ ΑΝΑΛΕΚΤΑ ΕΞ ΑΘΗΝΩΝ

ΤΟΜΟΣ VII, ΤΕΥΧΟΣ 1
1974

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ	Σελὶς		Page
Ε. ΜΑΣΤΡΟΚΩΣΤΑΣ, Μαραθώνιαι μελέται : 2. Προϊστορικὸς οἰκισμὸς παρὰ τὸ Κάτω Σούλι	1 - 5	Summary	6 - 7
N. LAMBERT, Les fouilles dans la Grotte de Kitsos en 1973	8 - 14	—	—
P. GERCKE - U. NAUMANN, Tiryns Stadt 1971/1972	15 - 24	—	—
L. GODART - J. P. OLIVIER, Nouveaux textes en linéaire B de Tirynthe	25 - 26	—	—
Α. ΧΩΡΕΜΗΣ, Εἰδήσεις ἐξ Εὐβοίας	27 - 32	Summary	33 - 34
Μ. ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ - ΜΕΛΑΔΙΝΗ — Ν. ΠΑΠΑΔΑΚΗΣ, Ἀρχαϊκὰ καὶ μεσαιωνικὰ εὑρήματα ἐν Χαλκίδι	35 - 42	Summary	42 - 43
V. MILOJČIĆ, Bericht über die Deutschen archäologischen Ausgrabungen in Thessalien 1973	43 - 75	—	—
Π. ΠΑΝΤΟΣ, Ἡ τούμπα καὶ τὸ σπήλαιον παρὰ τὸ ἀκρωτήριον Σέρρειον	76 - 85	Zusammenfassung	85 - 86
ΣΚΙΝΔΑΛΑΜΟΙ			
SP. MARINATOS, The «Libya Fresco» from Thera	87 - 94	—	—
SP. MARINATOS, A Note about Minoan Wooden Columns	95 - 96	—	—
Η. ΚΑΠΕΤΑΝΟΠΟΥΛΟΣ, Ἐφηβικὸς κατάλογος ἀναχρονολογούμενος	96 - 98	Summary	98
Π. ΚΑΛΛΙΓΑΣ, Χαλκᾶ ἐξ Ἀκροπόλεως Ἀθηνῶν	99 - 102	Summary	103
A. MALLWITZ, Aus Olympia 1972/73	104 - 111	—	—
S. DAVIS, The Minoan Gold Ring from Mavro Spelio : An Interpretation	111 - 112	—	—
J. RAISON, Pour un Corpus du linéaire A (III)	112 - 118	—	—
J. OLIVER, Handrian's Epistle to the Dionysiac Artists at Athens	118 - 119	—	—
J. FOSSEY, Ἐπιγραφαὶ ἐξ Ὀρχομενοῦ	119 - 127	Summary	127
Θ. ΑΛΙΠΡΑΝΤΗΣ, Αἱ παραστάσεις Μεταμορφώσεως καὶ Ρίζης τοῦ Ἰεσσαὶ ἐπὶ χρυσοκεντήτων ἀμφίων τῆς Μονῆς Λειμῶνος Λέσβου	128 - 137	Zusammenfassung	137
ATH. KALOYÉROPOULOU, Un nouveau décret de proxénie de Mégare	138 - 148	—	—

Θήρα. Δυτική Οἰκία. Μικρογραφική Τοιχογραφία. Φρούριον 2 (λεπτομέρεια).
Thera. West House. Miniature Fresco. Stronghold 2 (detail).

ΜΑΡΑΘΩΝΙΑΙ ΜΕΛΕΤΑΙ

2. Προϊστορικὸς οἰκισμὸς παρὰ τὸ Κάτω Σούλι [1]

Ἦτο βεβαίως ἐμφανὴς ἡ χαρακτηριστικὴ τῶν οἰκισμῶν ταπεινὴ ἔξαρσις τοῦ ἐδάφους, ἀλλὰ πρὸ τῆς ἀποξηράνσεως περιείχετο εἰς τὴν ἀποτελματωθεῖσαν ἔκτασιν τοῦ Μεγάλου Ἕλους κατὰ τὸ κράσπεδον αὐτοῦ κειμένη. Τὸ ἔδαφος πρὸς τούτοις δὲν καλλιεργεῖται, ἀκόμη καὶ σήμερον, καλύπτεται δὲ δι' ὑψηλῶν χόρτων καὶ ὑδροχαρῶν φυτῶν. Ὥστε τὰ τυχὸν ὑπάρχοντα ὄστρακα καὶ ἄλλα ἴχνη ἐπιπολῆς εἶναι ἀδιόρατα. Δὲν θὰ ἀνεκαλύπτετο δὲ ὁ οἰκισμός, ἐὰν δὲν ὠρύσσετο, κατὰ τὸ πρὸς ΝΔ τμῆμα τῆς ἐδαφικῆς ἐξάρσεως, ἀποχετευτικὴ τάφρος, ἐπὶ τῆς κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς ὁποίας, παρὰ τὴν ὁδὸν Μαραθῶνος Κάτω Σουλίου ὁδοῦ, πηγῆς Μεγάλο Μάτι εἶναι τοποθετημένη πλωτὴ ἀντλία τοῦ ἐκεῖ ἀντλιοστασίου τῆς Ἑλληνικῆς Ἑταιρίας Ὑδάτων. Ἑτέρα ἀντλία αὐτοῦ εἶναι ἐγκατεστημένη ἐπὶ τῆς πηγῆς Μάτι Παλαιὰ Στέρνα, ἥτις προφανῶς εἶναι ἡ φερομένη ὑπὸ τὴν ἔνδειξιν Sterna ὡς Μακαρία εἰς E. Curtius und J. A. Kaupert, Karten von Attika, Blatt XVIII.

Ἡ ἐδαφικὴ ἔξαρσις παρουσιάζει ἐν κατόψει ἐπίμηκες (ὀρθογώνιον ἢ ἐλλειψοειδὲς) σχῆμα (μήκους 150 μ. καὶ πλάτους 100 μ. περίπου) ἔχον κατεύθυνσιν ΒΑ - ΝΔ. Ἐγγύτατον ὅριον ἀπὸ Μάτι Παλαιὰ Στέρνα 50 - 80 μ. καὶ ἀπὸ τῆς πηγῆς Μεγάλο Μάτι εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἀποχετευτικῆς τάφρου περὶ τὰ 150 μ.

Ἡ τάφρος, βάθους ὑπερβαίνοντος τὰ 2 μ. καὶ πλάτους περὶ τὰ 5 μ., κατέστρεψε τμῆμα τοῦ οἰκισμοῦ. Ἐπὶ τῶν πλαγίων πλευρῶν αὐτῆς εἶναι ὁρατὰ εἰς ἱκανὸν μῆκος ἔνθεν καὶ ἔνθεν ὄστρακα καὶ μετρίου μεγέθους ἀργόλιθοι ἐξ ἀπο-

1. Ὡς ὑπ' ἀριθ. 1 λογίζεται: Προϊστορικὴ Ἀκρόπολις ἐν Μαραθῶνι ΑΑΑ, ΙΙΙ (1970), 14 - 20 (ἐν θέσει Πλάσι).

Εἰκ. 1. Ἄποψις τῆς δεξιᾶς πλαγίας πλευρᾶς τῆς ἀποχετευτικῆς τάφρου

συντεθέντων τοίχων οἰκημάτων (εἰ κ. 1 καὶ 2). Ἐπὶ δὲ τῆς ἀριστερᾶς πλευρᾶς, κατὰ τὸ πρὸς τὴν ὁδὸν Μαραθῶνος Κάτω Σουλίου ἄκρον τοῦ οἰκισμοῦ, εἶναι συμφανεῖς διακεκομμένοι τοῖχοι δωματίου, ἐπὶ τοῦ δαπέδου δὲ αὐτοῦ ἁπλῆ σειρὰ ἀργολίθων μικροῦ μεγέθους, διὰ τῶν ὁποίων προφανῶς εἶναι ἐπεστρωμένον (εἰ κ. 3).

Τὰ ἐξορυχθέντα χώματα ἔχουν ἀποτεθῆ κατὰ μῆκος τῆς δεξιᾶς ὄχθης τῆς τάφρου. Ἐπιφανειακῶς δὲ τῶν ἐκχωματώσεων αὐτῶν περισυνελέγησαν ὀψιανοί, βάσις μικροῦ μαρμαρίνου ἀγγείου καὶ ὄστρακα μονοχρώμων Πρωτοελλαδικῶν ἀγγείων τῶν συνήθων σχημάτων ἀντιπροσωπεύοντα ὅλας τὰς φάσεις τῆς περιόδου αὐτῆς. Ἀπότμημα μυλολίθου ἀφέθη ἐπὶ τόπου. Προφανῶς ὅμως αἱ ἐπιχώσεις προχωροῦν βαθύτερον.

Τὸ ἀρχαιότερον δεῖγμα εἶναι ὄστρακον βαθείας ὑστερονεολιθικῆς φιάλης (εἰ κ. 4 α).

Τὰ λοιπὰ εἶναι Πρωτοελλαδικά.

Ἀποθηκευτικῶν ἀγγείων ὄστρακον (εἰ κ. 5) καὶ σωληνωτὸν οὖς (εἰ κ. 6 β). Σωληνωτοῦ ὠτὸς ἑτέρου εὐμεγέθους ἀγγείου ὁ κίτρινος πηλὸς ἐνέχει λεπτοὺς κόκκους μελανῆς ἄμμου (εἰ κ. 6 α).

Ὄστρακον κιτρίνου πηλοῦ μετ' ἐπιπέδων προεχόντων χειλέων προέρχεται ἐκ στενολαίμου ἀγγείου, πιθανώτατα πρόχου (εἰ κ. 4 β).

Ἀβαθοῦς μετ' ἐλαφρῶς πρὸς τὰ ἔσω

Εἰκ. 2. Ἄποψις τμήματος τῆς ἀριστερᾶς πλαγίας πλευρᾶς τῆς ἀποχετευτικῆς τάφρου. Εἰς τὸ βάθος τὸ ἀντλιοστάσιον τῆς Ε.Ε.Υ. καὶ τὸ ὑποστατικὸν Μπενάκη

ἀποκλινόντων χειλέων φιάλης ὀστράκου ἡ ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια εἶναι κεραμόχρους καὶ ἡ ἐσωτερικὴ καλύπτεται διὰ γανώματος ἀνοικτοῦ καστανοῦ χρώματος, ἀνομοιομεροῦς (εἰκ. 7α καὶ 7β). Ἑτέρας ἀβαθοῦς φιάλης τὰ χείλη ἀποκλίνουν πρὸς τὰ ἔσω (εἰκ. 4δ).

Ἡ πληθώρα τῶν ὀστράκων προέρχεται ἐκ ραμφοστόμων φιαλῶν (sauceboat). Μιᾶς τοιαύτης μετὰ καθέτου λαβῆς τεφροῦ πηλοῦ ἐνέχοντος λεπτοὺς κόκκους λευκῆς καὶ μελανῆς ἄμμου ὄστρακον εἶναι ἐπικεχρισμένον ἐξωτερικῶς καὶ ἐσωτερικῶς δι' ἀραιοῦ ὑποκιτρίνου γανώματος (εἰκ. 8α). Ἐξ ὁμοίου πηλοῦ εἶναι καὶ βάσις φιάλης (εἰκ. 10β). Τῶν λοιπῶν ὁ πηλὸς εἶναι καθαρὸς ἐρυθρωπός. Μετὰ ἐρυθρωποῦ ἢ πορτοκαλόχρου γανώματος ὄστρακον (εἰκ. 7α καὶ 7β δεξιᾷ) καὶ βάσις (εἰκ. 8β).

Μετὰ τοῦ γνωστοῦ καὶ ἐκ τοῦ οἰκισμοῦ τοῦ Ἀσκηταριοῦ ὑποτέφρου (ἀργυρόχρου) γανώματος, ἀλλὰ πολὺ καλυτέρας ποιότητος, ἔχομεν ἱκανὰ δείγματα (εἰκ. 10γ καὶ 9α), τὰ τελευταῖα φέρουν ἐσωτερικῶς ἐπάλειψιν δι' ὑπολεύκου γανώματος (εἰκ. 9β).

Ὄστρακον παρὰ τὴν προχοὴν ραμφοστόμου φιάλης φέρει ἐξωτερικῶς καὶ ἐσωτερικῶς ἐπάλειψιν δι' ἀνοικτοῦ καστανοῦ χρώματος γανώματος ἐπὶ ὑδαροῦς ὑπολεύκου ἐπιχρίσματος (εἰκ. 10γ). Ἱκανὰ εἶναι καὶ τὰ μετὰ βαθύχρου καὶ διὰ χρωστῆρος ἐπαλειφομένου γανώματος ὅ-

Εἰκ. 3. Ἐρείπια δωματίου ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς πλευρᾶς τῆς ἀποχετευτικῆς τάφρου

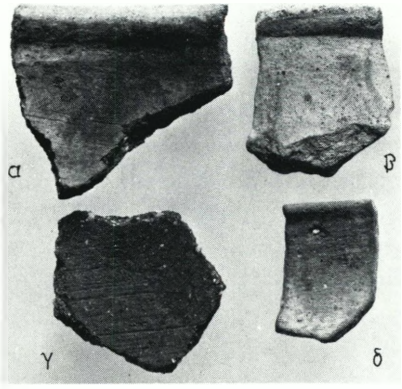

Εἰκ. 4. Ὄστρακα προϊστορικῶν ἀγγείων

Εἰκ. 5. Ὄστρακον ΠΕ πίθου

στρακα (εἰκ. 10α καὶ 11).

Δὲν ἐδόθη καιρὸς διὰ τὴν διερεύνησιν τῶν ἐξαχθέντων χωμάτων καὶ δὲν εἶναι ὡς ἐκ τούτου γνωστὰ τὰ ὄστρακα τῶν ἀνωτάτων στρωμάτων.

Τὰ Πρωτοελλαδικὰ ὄστρακα εἶναι ἀρίστης ποιότητος, πιθανώτατα δὲ ὁ οἰκισμὸς εἶναι ἐκ τῶν μεγαλυτέρων.

Μετὰ τὸν ὡς ἐκ τῶν λιμναζόντων πηγαίων ὑδάτων καὶ τῆς ἀνυψώσεως τῆς στά-

θμης τῆς θαλάσσης σχηματισμὸν τοῦ τενάγους ὁ οἰκισμὸς ἐγκατελείφθη. Λείψανα τοίχων ὡς ἀμφίβολα μυκηναϊκὰ εἰς μὴ καθοριζομένην θέσιν εἰς Κάτω Σούλι παρετήρησεν ὁ Karo [2]. Ὁ ἐπὶ τοῦ παρακειμένου λόφου περίβολος τείχους εἶναι προϊστορικὸς καὶ ἀσφαλῶς ἡ ἀκρόπολις αὕτη ἀνήκει εἰς τὸν οἰκισμόν.

Τὸ Μέγα Ἕλος κατὰ τὴν μάχην ἠνάγκαζε τοὺς Πέρσας νὰ ὑποχωροῦν πρὸς τὴν θάλασσαν (Ἡρόδ. VI 113) καὶ ὁ Παυσανίας (I 32,7) ὀνομάζει αὐτὸ *λίμνην τὰ πολλὰ ἑλώδη*.

« Τὸ πλούσιον καὶ ὡραῖον, ἱερὸν δὲ διὰ τὴν ἱστορικήν του σημασίαν διαμέρισμα ἐκεῖνο τῆς Ἀττικῆς »[3], θὰ παρουσιάσῃ καὶ ἄλλας ἐκπλήξεις. Ἀνεκαλύφθησαν τελευταίως τάφοι εἰς τρεῖς διαφόρους θέσεις, κλασσικοὶ παρὰ τὸ Πλάσι, ἐπὶ τοῦ ἀγροῦ Χρυσίνα, ἀρχαϊκοὶ καὶ κλασσικοὶ εἰς θέσιν Σκόρπιο Ποτάμι, περὶ τὰ 800 μ. πρὸς Ν. τοῦ θολωτοῦ τάφου ἐπὶ ἀγροῦ Ἀθαν. Λάμπρου καὶ γεωμετρικοὶ παρὰ τὸ Ἀγρελίκι καὶ τὸ Σκόρπιο Ποτάμι ἐπὶ ἀγροῦ κ. Καφετζοπούλου.

Θὰ πρέπει ὅμως νὰ συνεχισθοῦν αἱ ἀνασκαφαὶ τοῦ Σωτηριάδου καὶ νὰ γίνῃ ἀποτύπωσις αὐτῶν.

ΕΥΘ. ΜΑΣΤΡΟΚΩΣΤΑΣ

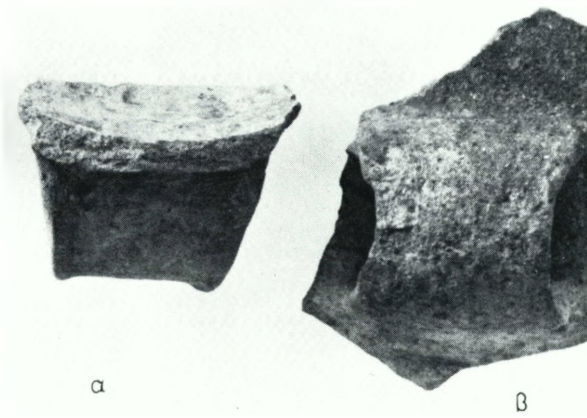

Εἰκ. 6. Ὤτα ΠΕ ἀγγείων

Εἰκ. 7α - β. Ὄστρακα ΠΕ ἀγγείων: α. ἀβαθοῦς φιάλης, β. ραμφοστόμου φιάλης (ἐσωτερική, ἐξωτερικὴ ὄψις)

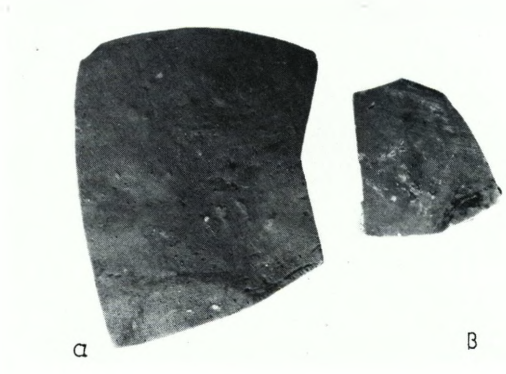

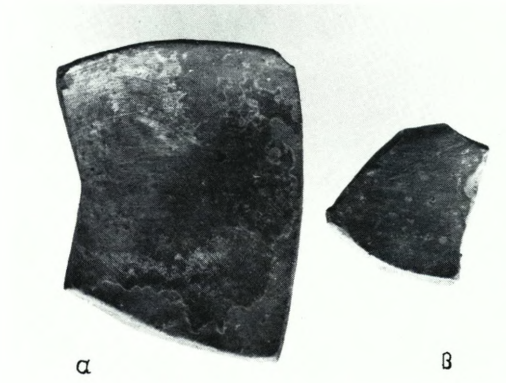

2. Mykenische Kultur RE Suppl. VI 608 (Πρβλ. R. Hope Simpson, A Gazetteer and Atlas of Mycenaean Sites, 108 ἀριθ. 378).

3. Διασώζεται εἰσέτι παρὰ τὴν ἀποχετευτικὴν τάφρον ἐν ἐρειπίοις τὸ ὑδραγωγεῖον, διὰ τοῦ ὁποίου ὁ Παῦλος Σκουζές, ἰδιοκτήτης ἄλλοτε μεγάλης ἐκτάσεως τοῦ πεδίου, ἐκ τῆς πηγῆς Μεγάλο Μάτι μέχρι τῶν παρακτίων οἰνοποιητικῶν ἐγκαταστάσεων τὸ ἀείρουν ἀρδευτικὸν ὕδωρ τῶν κτημάτων του διωχέτευε. Γ. Σωτηριάδης, ΠΑΕ 1935, 128.

Εἰκ. 8. Ὄστρακα ΠΕ ραμφοστόμων φιαλῶν

Εἰκ. 9α-β. Ὄστρακα ΠΕ ραμφοστόμων φιαλῶν (ἐσωτερική, ἐξωτερικὴ ὄψις)

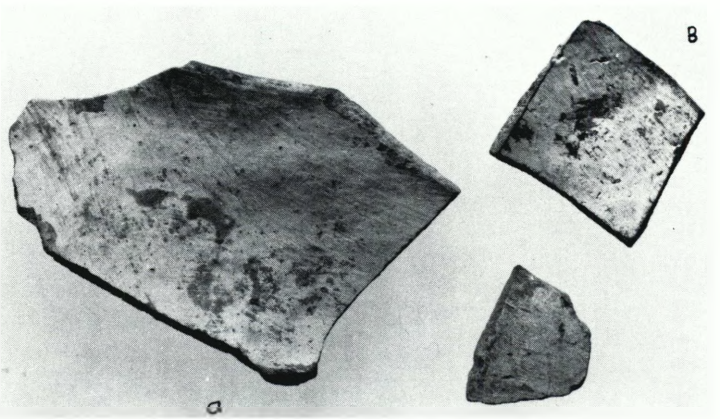

PREHISTORIC SETTLEMENT NEAR KATO SULI AT MARATHON

Digging operations for the opening of a drainage trench near the Pump Station of the Hellenic Water Company, to the right of the Marathon - Kato Suli road, revealed a prehistoric settlement, which had been inundated

Εἰκ. 10. Ὄστρακα ΠΕ ραμφοστόμων φιαλῶν

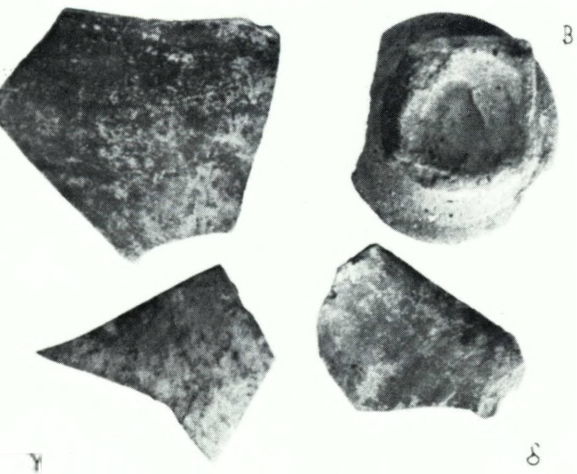

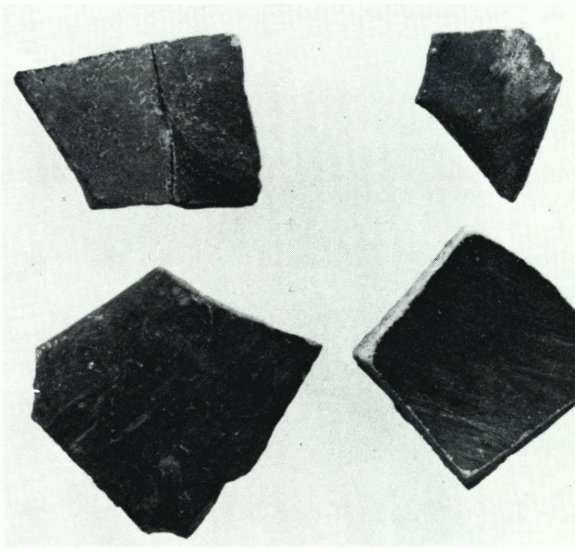

Εἰκ. 11. Ὄστρακα ΠΕ ραμφοστόμων φιαλῶν

by the water of *Mega Helos*, before the draining of this swamp. The settlement probably extended over an area corresponding to a low and elongated elevation of the ground, measuring approximately 150 m. in length and 100 m. in width, and having a N.E. - S.W. orientation. The shortest distance of the elevation from the spring *Mati Palaia Sterna* is 50 - 80 m. and from the spring *Megalo Mati* at the beginning of the drainage trench, by the Marathon - Kato Suli road, the distance is about 200 m. Evidently, the spring *Mati Palaia Sterna* is the same with that marked by E. Curtius and J. A. Kaupert, *Karten von Attika*, Blatt XVIII, as *Sterna* (the ancient Makaria). The trench, over 2 m. deep and about 5 m. wide, has been opened in the direction of the S.W. section of the settlement. Remains of a room whose floor is possibly covered with small unworked stones (fig. 3, see also figs. 1 and 2), are visible on the left - hand side of the trench. Finds collected from the surface of the removed earth include obsidian blades, a late Neolithic sherd from a deep *phiale* (fig. 4, a) and Early Helladic sherds from vases of customary shape, in particular sauce - boats, of excellent quality (figs. 4 - 11). The pre-historic enclosure seen on the hill nearby belongs to the settlement.

The sherds of the upper layers have remained unknown, as the fill has not been investigated. The settlement was abandoned early, following the formation of the swamp of *Mega Helos* (Herod. VI 113 and Paus. I 32, 7).

E. MASTROKOSTAS

Fig. 1. Coupe Ouest dans le sondage 2

LES FOUILLES DANS LA GROTTE DE KITSOS EN 1973

La quatrième campagne de fouilles a eu lieu dans la Grotte de Kitsos du 9 avril au 7 juin. Elle s'est déroulée en deux temps :

du 9 avril au 20 mai — fouilles archéologiques proprement dites avec une équipe franco - hellénique[1].

du 25 mai au 7 juin — étude géologique de la grotte et prélèvements pour la sédimentologie.

Les fouilles

La complexité de la stratigraphie à l'intérieur de la grotte nous a amenés

1. Composition de l'équipe des chercheurs : a) du Museum National d'Histoire Naturelle de Paris : Nicole Lambert, Catherine Perlès, Denis Vialou, Robert Chevallier, Robert Jullien, b) de l'Université de Bari : Donato Coppola, c) de l'Université de Gand : Paule Spitaels, d) de l'Université de Paris : François Moser, e) de l'Université de Marseille : Jacques Brochier.

à reprendre la plupart des coupes résultant des fouilles précédentes. Les zones qui ont été examinées cette année sont :

1. la bordure Est du sondage 1 où les niveaux supérieurs ont été étudiés en coupe après la fouille en gradins commencée en 1972. Une quinzaine de couches se succèdent sur moins de 0.60 m de hauteur. Certaines de ces couches sont de minces feuillets jaunâtres, riches en micro - faune qui sont autant d'indices de périodes durant lesquelles l'homme n'habitait pas la grotte. A la surface le sol est durci et tassé par les passages répétés.

Fig. 2. Petit vase décoré de cannelures

Fig. 3. Pendeloques en roche polie

2. les limites Ouest et Sud du sondage 2 où les coupes ont été reculées d'une dizaine de centimètres pour les rafraîchir et en rendre la lecture moins malaisée. Sur la coupe Ouest une stratigraphie relativement simple montre trois grands niveaux correspondant aux principales périodes d'occupation du site :

historique, du XIXe siècle de notre ère au IVe siècle avant J.-C. (couche 1),

néolithique récent, fin du 4e millénaire avant J.-C. (couche 3 et 4),

paléolithique, remontant à plus de 40.000 ans (couche 5).

Mais la partie Sud de cette coupe Ouest montre déjà quelques traces du remaniement noté dans les couloirs 4

Fig. 4. Quelques pièces lithiques découvertes en 1973. Toutes sont en obsidienne sauf le nº 4 (grattoir sur lame de silex) et 6 (petite molette en pierre polie)
Fig. 5. Industrie sur os poli

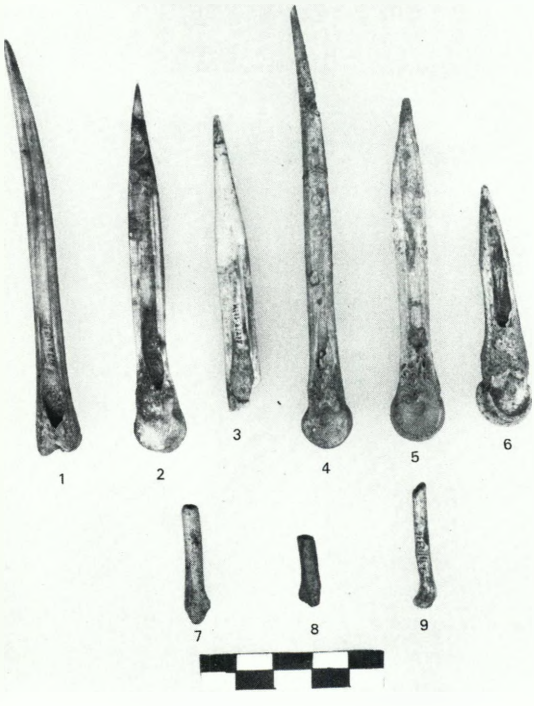

et 5 et qui apparaît nettement sur la limite Sud du sondage 2. Cette coupe Sud est extrêmement complexe. Elle montre trois principales zones remaniées. La première (1a), vers l'Est, descend jusqu'à la couche 5 qu'elle entame même sur 0,30 m de hauteur. La seconde (1b et 1c), vers l'Ouest, se présente en cuvettes emboitées. La troisième (2a et 2 b), antérieure aux deux autres, comprend au sommet un ensemble de blocs calcaires soudés par des cristallisations de calcite emprisonnant du sédiment et des tessons de poterie. Cet ensemble témoigne d'un bouleversement qui a amené les concretions stalagmitiques en position inversée (pointement dirigé vers le bas du sondage).

Les couches 3a à 3e en place vers la limite Est, près de là, ont été remuées vers l'Ouest, sans doute au moment du creusement qui correspond à 2a et 2b.

La base du remplissage (4/5 et 5) correspond aux mêmes couches de la coupe Ouest et repose, du moins en partie, sur un sol stalagmitique.

3. les couloirs 4 et 5 de B II où une fouille en paliers fait mieux apparaître ce que nous avions déjà remarqué en 1970 : un vaste remaniement (le même qui est visible sur la limite Sud du sondage 2) a modifié l'ensemble de la stratigraphie dans cette partie Nord - Ouest de la salle 1. Mais les couches néolithiques du carré B II c4 n'ont pas été affectées par ce bouleversement.

4. le diverticule β, à l'Ouest du sondage 1, a été fouillé. Il s'agissait d'une sorte de dépotoir où pierrailles, tessons et vestiges divers se sont ac-

Fig. 6. Idole féminine en terre cuite (face et dos)

cumulés mais sans que l'on puisse distinguer une succession de couches. De ce sédiment très meuble proviennent des pièces d'un grand intérêt correspondant au Néolithique Récent, au Bronze Ancien et au Bronze Moyen. Nous avons notamment trouvé dans cette zone les restes d'un vase mycénien.

5. le puits SE 4, à l'extérieur, où une série de prélèvements a été effectuée en vue d'analyses sédimentologiques. La stratigraphie de ces niveaux va donc être précisée, elle aussi, avant de reprendre la fouille. Après le tibia humain trouvé en 1972 dans la couche 4, la découverte d'un petit outil en quartz blanc accompagné de quelques éclats de même matériau viennent, cette année, confirmer la très ancienne présence de l'homme à Kitsos.

Les vestiges

Ils proviennent surtout du dépotoir et du sondage 2. Du premier secteur viennent de nombreux tessons de poterie qui ont permis plusieurs reconstitutions partielles et le remontage de trois vases de formes différentes. La présence de céramique cannelée se précise (f i g. 2). Une pendeloque phallique en pierre dure polie s'y trouvait également (f i g. 3). Dans l'industrie lithique sur obsidienne figure entre autre une très belle armature de flèche pédonculée (f i g. 4). L'industrie en os comprend des poinçons de différents types déjà rencontrés à Kitsos (f i g. 5).

Du sondage 2 vient en particulier une idole féminine en terre cuite (f i g. 6) dont la base avait été trouvée en 1969 dans le même carré (B II c6) et au même niveau. La tête de l'idole manque. Cette statuette au corps mince, sans détail anatomique hors les seins formés par deux petits cônes d'argile, a les bras étendus

Fig. 7. Passerelle accédant à l'entrée de la grotte (la porte se trouve sous la flèche blanche) — Au fond le village de Kamareza

à l'horizontale. Elle affecte la forme générale d'une croix. C'est la première figurine découverte dans la Grotte de Kitsos.

A proximité de l'idole nous avons recueilli une petite pendeloque découpée dans une plaquette osseuse.

Organisation et marche du chantier

Un effort d'aménagement du site a été fait cette année par la Compagnie Française des Mines du Laurium[2]. Une passerelle en bois d'une quinzaine de mètres de long facilite l'accès à la porte de la grotte et évite de piétiner

2. Nous devons remercier spécialement la C.F.M.L. qui a assuré et financé le nouvel équipement de notre unité de recherche (grotte et dépôt de fouilles) ainsi que ses ingénieurs, géomètres et spécialistes dont les prouesses techniques ont transformé le chantier et les locaux de travail.

les vestiges. Dans la salle 1 une autre passerelle métallique de 6 m de long a été jetée au - dessus du sondage 2 (f i g. 7).

Dans la maison de fouilles, le magasin à tessons et le laboratoire de zoologie ont été équipés. Une bibliothèque et un atelier pour la restauration des céramiques ont été installés (f i g. 8).

Une donation américaine (Fondation Stark) nous a permis de construire un petit bâtiment près de la grotte où sont prévus un bureau et un magasin pour les outils[3].

Le fonctionnement du centre en chantier - école s'est notablement confirmé cette année par la présence de huit étudiants de l'Université d'Athènes[4] et de trois jeunes archéologues grecs, qui avaient déjà fréquenté le stage de Kitsos. Trois des plus anciens[5] participants, dont la technique est aujourd'hui confirmée, ont contribué à la formation de leurs jeunes camarades. Ils ont tous pris part activement à la campagne de fouilles et suivi les quatre conférences qui ont été faites pendant cette période, sur le débitage et la typologie lithique, le façonnage des objets de parure, la céramique préhistorique et la malacologie.

Le travail de restauration des poteries a sensiblement progressé, grâce à la participation d'un technicien obligeamment détaché par le Service des Antiquités[6].

Une étude d'écologie végétale a été entreprise par G. Mavrommatis, du Service Forestier. Enfin le Professeur Marinos et son fils P. Marinos ont accepté de prêter leur concours aux études pétrographiques et géologiques.

La reprise, le dessin et la lecture des coupes de la Grotte de Kitsos durant cette saison de fouilles nous donne déjà des éléments pour comprendre l'ensemble du gisement. Ce point est essentiel et la découverte de certains objets remarquables ne doit pas le faire oublier. Mais il reste encore beaucoup à faire avant de pouvoir retracer le schéma général des occupations

3. C'est avec une réelle gratitude que nous avons reçu cette aide financière et nous remercions Monsieur et Madame Stark.

4. Ces étudiants en Archéologie, élèves du Professeur S. Iacovidis sont : Antoine Belpas, Elizabeth Hadzipouliou, Angélique Kogiali, Maria Lakaki, Anastasie Panayiotopoulou, Metaxia Tsipopoulou, Panayiota Vafeidou.

5. Antiklia Moundrea, Catherine Panayiotounakou et Michalis Petropoulos.

6. Dimitri Koutelieris qui avait déjà travaillé en 1972 sur les céramiques de ce gisement.

Fig. 8. L'atelier de restauration des céramiques

successives de cette cavité par les hommes des différentes époques.

En 1974 nous prévoyons de fouiller, dans la grotte, une tranchée Nord - Sud depuis la banquette de B I couloir 10 jusqu'au sondage 2 dont la coupe Ouest est la plus nette et montre des niveaux bien place. Cette tranchée fera apparaître plus nettement les remaniements qui semblent localisés à cette partie Ouest de la salle 1 et nous fournira, sur sa bordure Est une coupe des couches néolithiques qui seront alors raccordées directement à celles de l'entrée de la salle (sondage 1).

Les analyses de sédimentologie qui sont en cours[7] fourniront des précisions sur l'origine et la manière dont les dépôts se sont mis en place ainsi que la part de l'intervention humaine dans leur disposition actuelle. Les études zoologiques, botaniques et palynologiques apportent déjà quelques lumières sur les modifications climatiques qui ont eu lieu depuis le Néolithique et même l'antiquité classique.

L'occupation paléolithique de la grotte commence à apparaître comme une grande probabilité. Les incertitudes stratigraphiques ne peuvent être levées par le seul examen des objets, c'est pourquoi nous avons fait appel aux disciplines très diverses qui permettent de mieux situer chronologiquement les poches de remaniement et les couches, et tout particulièrement la couche 5 qui semble ouvrir un nouveau chapitre de l'histoire de la Grotte de Kitsos.

NICOLE LAMBERT

7. À la Faculté des Sciences de Paris et de Marseille.

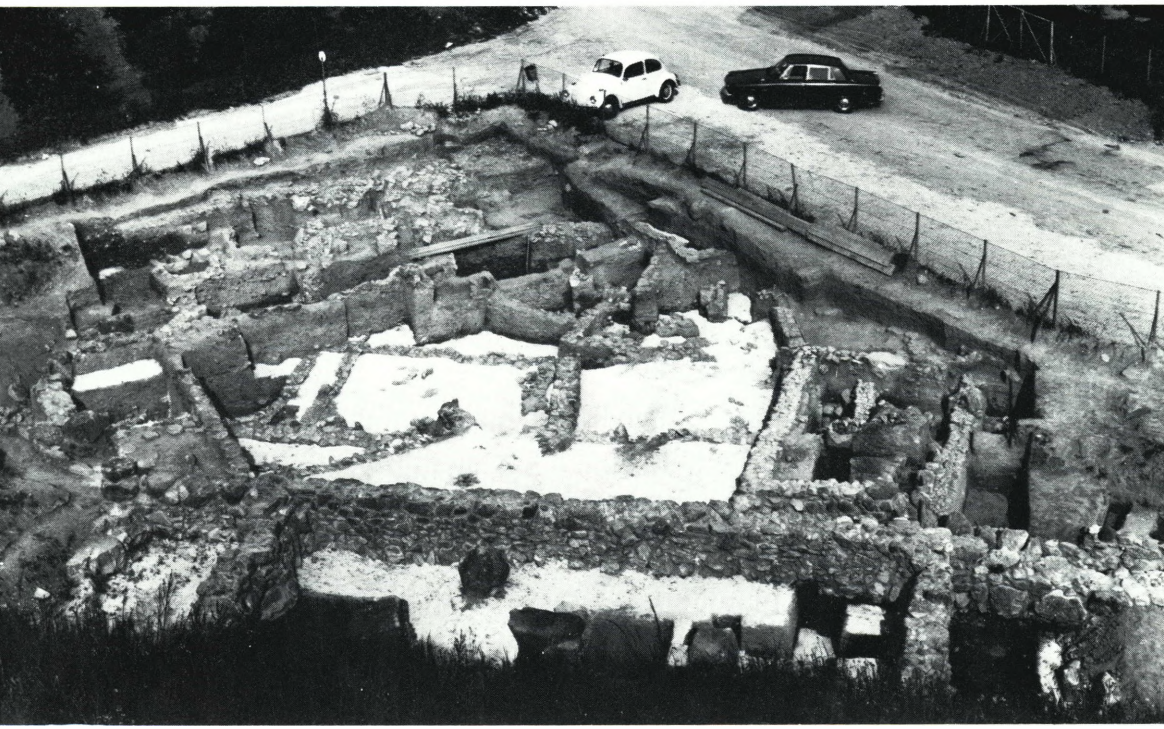

Abb. 1. Tiryns - Stadt. Schnitt H östlich der Burg. Blick von Westen

TIRYNS-STADT 1971

Die Grabungen in Tiryns - Stadt wurden während des Frühjahres 1971 im Auftrage des DAI Athen an zwei Stellen wieder aufgenommen. Zunächst untersuchten wir den bereits 1927/29 aufgedeckten Grabungsabschnitt H unterhalb der Ostgalerien der Burg (s. AAA II (1969) 350 f. Abb. 8; Tiryns V 10 - 18 Taf. 15 - 23 Beilagen 7 + 8). Anschließend begann die Ausgrabung westlich der Burg im 1968 erworbenen Antikengelände zwischen der Straße Argos - Nauplia und der Burg.

Teilnehmer waren H. Döhl, P. und W. Gercke, G. Hiesel, W. Voigtländer, A. Tsimas (Fotograf), K. v. Woyski (Restaurator).

Abschnitt H östlich der Burg (Abb. 1).

In dieser Kampagne wurden die Arbeiten von 1927/29 und 1969 vorläufig zum Abschluß gebracht. Für das Megaron « W » ergab die Nachgrabung, daß sich sowohl dicht unter dem Fußboden des Gebäudes wie auch noch unter seinen Fundamentmauern SH III C - Keramik (dabei wieder Close - Style - Scherben) befindet. Wenn uns auch der Zerstörungshorizont dieses Baues unbekannt bleibt, so kennen wir

Abb. 2. Tiryns - Stadt. Schnitt H. Keramik aus dem Haus östlich des Megaron « W »

doch nun keramisch - stratigraphisch seine Errichtungs- und Benutzungsperiode. In der Tiefe unter dem Megaron traten einzelne Mauerzüge zutage, die mit SH III B – Keramik verbunden sind. Diese Mauern liegen hier dicht über dem steil ansteigenden Burgfelsen, auf dem (besonders zwischen seinen Klippen) eine rostbraun - farbene Erdschicht mit ausschließlich FH II – Scherben ansteht.

Aus zwei Schnitten westlich des Megaron unterhalb der Ostgalerien läßt sich vermuten, daß unter dem Schutt alter Burggrabungen eine spätantike oder frühmittelalterliche, dicke schwarze Erdschicht — durchsetzt mit den Blöcken der herabgestürzten Burgmauer — über einer harten, mit Stuck und Scherben vermengten Schicht liegt, die sich teilweise noch unter der schwach fundamentierten und hochliegenden Westmauer des Megaron « W » weiter nach Osten erstreckt.

Abb. 3. Tiryns - Stadt. Schnitt H. Mykenisches Tontafel - Fragment

Im Osten schließen an das Megaron « W » die Fundamente eines rechteckigen Gebäudes an, das bereits 1927/29 teilweise freigelegt worden war. In der Mitte des größeren Raumes fanden sich Reste eines Ofens (s. Tiryns V 18 Beil. 7 + 8). Von der Benutzung dieses Raumes zeugen die zahlreichen, z. T. großen Scherben, die vor dem Schwellstein und insgesamt vor der jetzt ausgegrabenen Ostmauer geborgen wurden. Erwähnt seien das Oberteil einer Oinochoe, Scherben mehrerer beidseitig monochromer Skyphoi mit tongrundigem Fuß und Bauchstreifen (Abb. 2) und das Randfragment einer verbrannten Linear - B - Tontafel (Abb. 3). Die Südostecke des Hauses war

Abb. 4. Tiryns - Stadt. Tasse aus Grab 1971, 2

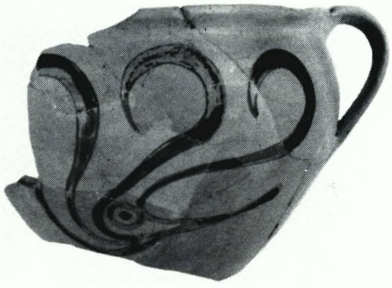

Abb. 6. Tiryns - Stadt. SH IIB / IIIA - Keramik

Abb. 5. Tiryns - Stadt. Mykenische Tontafel - Fragmente

Abb. 7. Tiryns - Stadt. Mattbemalte Keramik

durch ein bescheidenes Steinkistengrab ohne Deckplatte gestört. Es enthielt Knochenreste eines kleinen Kindes und an Beigaben eine submykenische Tasse mit Spielsteinen sowie zwei einfache Bronzeringe (A b b. 4).

Von dem Grabungsgebiet östlich davon ist hier nur ein weiteres Linear - B - Tontafel - Fragment anzuzeigen (A b b. 5 unten).

Ein drittes Tontafel - Fragment (A b b. 5 oben) fand sich im Bereich von Haus « M » (Tiryns V 15 f. Taf. 19 + 20 Beil. 7 + 8). Die Bearbeitung der mykenischen Inschriften auf Tontafeln und Bügelkannen haben J.P. Olivier und L. Godart übernommen.

Etwa 1 Meter unter den Fundamenten des Hauses « M » wurde ein geräumiges Haus freigelegt (A b b. 1), dessen Mittelraum die Basis für eine Stütze, eine kleine, kreisförmige

Abb. 8. Tiryns - Stadt. Geometrisches Grab 1971, 1 (von Süden)

Abb. 9. Tiryns - Stadt. Mittelhelladische Kanne

Abb. 10. Tiryns - Stadt. Spätgeometrischer Skyphos

Steinsetzung (Herd ?), einen festgestampften Lehmfußboden und einen Türschwellstein im Süden aufweist. Die Benutzung ist durch ephyräische Gefäßfragmente (Abb. 6) für SH II B/IIIA gesichert. Die Hausfundamente beziehen vor allem an der Nordseite ältere Mauerzüge mitein, die bis in die Zeit von Schachtgräberrund B in Mykene zurückreichen (Abb. 7). Diese Beobachtung für wiederbenutzte Mauerfundamente wurde in Tiryns - Stadt schon an anderer Stelle gemacht (Tiryns V 7, Taf. 3, 2, Beil. 4 + 5).

Östlich von Haus « M » wurde ein geometrisches Steinkistengrab aufgedeckt (Abb. 8). Es ist aus Feldsteinen gebaut und nord - südlich orientiert. Außer dem gut erhaltenen Skelett eines fast 2 m großen Mannes enthielt es vier frühgeometrische Gefäße (Tasse, Oinochoe, Pyxis, Skyphos); neben

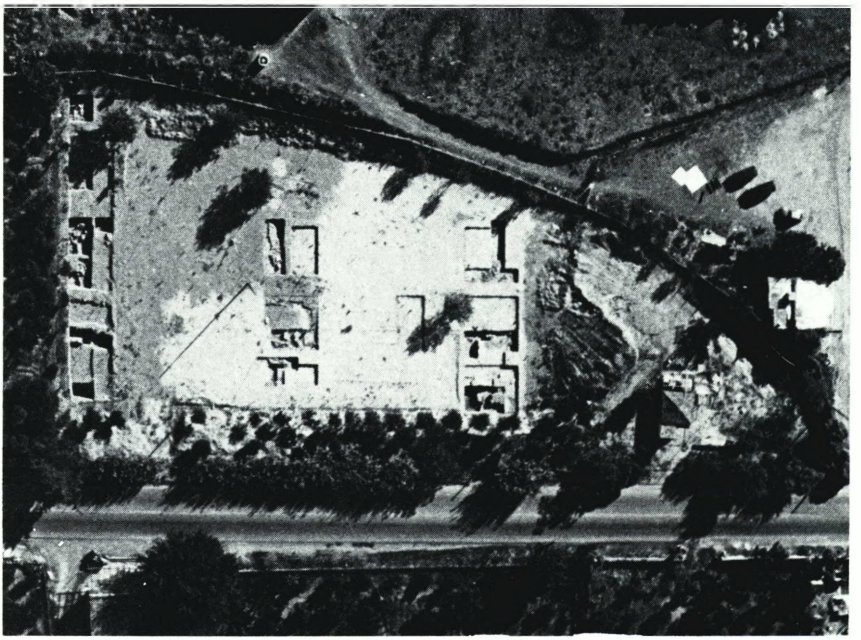

Abb. 11. Tiryns - Stadt. Abschnitt W westlich der Burg (Aufnahme 1971)

der linken Schulter lag ein eisernes Messer; an seiner linken Hand stak ein dicker Bronzering. Das Grab war in das spätmykenische Siedlungsniveau eingetieft.

Zu der bereits 1969 beobachteten mykenischen Grubenbestattung unter Haus « M » (Tiryns V 16) fanden sich zwei weitere Kinderbestattungen in Gruben mit Beigaben.

Abb. 12. Tiryns - Stadt. Oinochoe und Kanne von protogeometrischem Pflaster

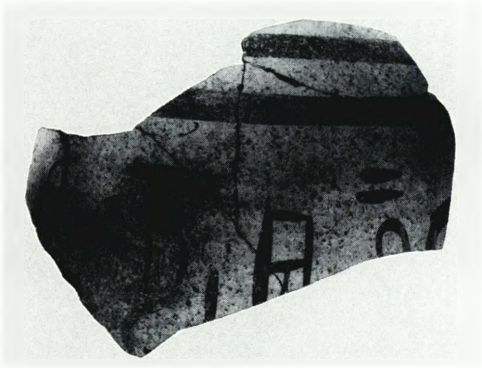

Abb. 13. Tiryns - Stadt. Bügelkanne mit Linear B - Inschrift

Gegen Ende der Kampagne wurde im Abschnitt südöstlich von Haus « M » ein Schacht (2 m × 1,50 m) vom spätmykenischen Siedlungsniveau bis auf den Felsen abgetieft (von ca. 6,00 m NN bis ca. 1,00 m NN). An dieser Stelle stießen wir ca. 2,50 m unter der mykenischen Siedlung auf einen gestampften und gepflasterten Boden. Darauf standen drei mittelhelladische Gefäße *in situ:* eine schwarz polierte Pyxis mit zwei Griffen in Form von Doppel - Schnurösen, ein grau polierter, minyscher Kantharos und eine große, braun gefirnisste Kanne (A b b. 9).

Die Schicht unterhalb dieses Fußbodens lieferte einen FH III - Befund. Außer zahlreichen gegitterten Scherben fand sich das Oberteil einer Kanne (vgl. Tiryns IV Taf. 31,4; Lerna IV. Hesperia 26 (1955) 161), Fragmente braun - schwarz polierter Näpfe mit

Abb. 14. Tiryns - Stadt. Fragment einer geometrischen Kanne

Abb. 15. Tiryns - Stadt. Mykenischer Krater

Abb. 16. Tiryns - Stadt. Spätgeometrischer Bügelhenkelkrater

Abb. 17. Tiryns - Stadt. Mittelhelladischer Kochtopf

Bandhenkeln, von denen zwei etwa zur Hälfte erhalten sind.

Darunter folgte eine ca. 2 m dicke Ablagerung mit FH II - Keramik bis unmittelbar auf den Felsen. Etwa einen halben Meter über dem Felsen war diese FH II - Ablagerung von einer durchgehenden, 10 bis 20 cm starken, sterilen Sandschicht unterbrochen (vgl. Tiryns V 84 f).

Der Grabungsabschnitt H unterhalb der Ostgalerien wurde abschließend soweit wieder zugeschüttet, daß nur noch drei Hausfundamente sichtbar bleiben : Megaron « W » (SH III C), Haus « M » (SH III B) und darunter das Haus mit ephyräischem Keramikbefund (SH II B / III A). Noch zu klären ist der schon angeschnittene Bereich zwischen Megaron « W » und der Burg.

Abschnitt W westlich der Burg

Auf einer Fläche von ungefähr 900 m² wurden die obersten Schichten untersucht, nachdem ein Teil der Orangenplantage und etwa 1000 m³ Humus maschinell abgeräumt waren.

Durch die Orangenplantage sind die höchsten Schichten eingeebnet und stark gestört. Mittelalterliche Mauerzüge und Steinpflaster, Bestattungen und unregelmäßige Pflaster aus geometrischer Zeit fanden sich an einigen unberührten, hochliegenden Grabungsstellen (Abb. 10).

TIRYNS - STADT 1972

Im Abschnitt W westlich der Burg (Abb. 11) wurden die 1971 begonnenen Untersuchungen fortgesetzt. Mitarbeiter waren H. Döhl, P. und

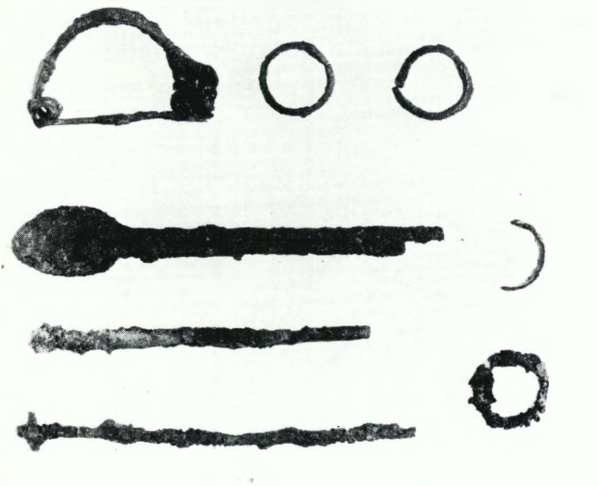

Abb. 18. Tiryns - Stadt. Bronzebeigaben aus Grab 1972, 1

W. Gercke, G. Hiesel, B. Kaiser und U. Naumann, außerdem B. Klein (Zeichnerin), A. Tsimas (Fotograf) und K. v. Woyski (Restaurator).

Mehrere Anzeichen deuten darauf hin, daß hier im Westen der Burg auch in nachmykenischer Zeit gesiedelt worden ist, wenn es auch bisher noch nicht gelang, entsprechende Überreste in größerem, siedlungsähnlichem Zusammenhang zu finden. Zur protogeometrischen Epoche gehören einige Brandschichten und Reste von Mauern und Pflastern, darunter ein relativ gut erhaltenes Pflaster, auf dem das Oberteil einer Oinochoe und eine einfache Gebrauchskanne aus geglättetem roten Ton lagen (Abb. 12). Aus geometrischer Zeit fanden sich ein grobsteiniges, mit zahllosen Scherben bedecktes Pflaster und eine zu ihm gehörige Mauer. Nur zum Teil auf tieferem, oft auf demselben oder sogar höher gelegenem Niveau wie die Reste der griechischen liegen diejenigen der mykenischen Besiedlung. Pflaster und Mauerzüge sind meist ausgeraubt und daher nur fragmentarisch erhalten, doch fügen sich die Mauern gelegentlich zu vollständigeren Grundrissen zusammen. So wurde unter anderem ein mykenisches Haus mit mindestens zwei Räumen und zum Teil gut erhaltenem Kieselboden angeschnitten. Größter Überrest aus byzantinischer Zeit ist ein Kalkofen (?), dessen Mündung ein gutes Stück tiefer liegt als der Fuß einer westlich an ihm vorbeistreichenden mykenischen Mauer. Es ist überhaupt kennzeichnend für diesen Grabungsabschnitt, zumindest für seine oberen Lagen, daß jüngere Horizonte in ältere hinabreichen, daß klare Schichtungen über größere Flächen hinweg und eine ungestörte Abfolge der einzelnen Horizonte selten anzutreffen sind.

Abb. 19. Tiryns - Stadt. Keramikbeigaben aus Grab 1972, 1

Aus den recht ergiebigen Scherbenfunden seien einige Beispiele herausgegriffen: Das Bügelkannenfragment mit

Linear B – Inschrift (A b b. 13) gehört in einen Kontext, der bis auf eine protogeometrische Scherbe rein mykenisch ist. In einer mit zahlreichen geometrischen Scherben durchsetzten Schicht unmittelbar unter dem im Vorjahr abgeräumten Humus kamen Fragmente von der Schulter einer dünnwandigen argivisch geometrischen Kanne oder Amphora mit der Darstellung einer Schiffsfahrt zutage (A b b. 14). Die Scherben des mit einem Delphin bemalten mykenischen Kraters (A b b. 15) wurden etwa 0,75 m tiefer an derselben Stelle gefunden, in der ersten rein mykenischen Schicht, die auf die griechischen Schichten folgt. Die Reste des großen spätgeometrischen Bügelhenkelkraters (A b b. 16) kommen aus einer – vielleicht in byzantinischer Zeit entstandenen – Aufschüttung, die fast ausschließlich geometrische, vor allem spätgeometrische, Scherben enthielt.

Wie schon im Vorjahr, wurde auch diesmal in einem kleinen, 2 m × 1,50 m messenden Areal eine tief hinabreichende Sondage gemacht. Der gewachsene Boden ist bei 1,45 m unter NN noch nicht erreicht worden. Der hier abgebildete Kochtopf (A b b. 17) kommt aus einer fast 0,90 m dicken mittelhelladischen Schicht, auf die übergangslos (es wurde keine FH III – Scherbe gefunden) eine ebenso dicke FH II – Schicht folgt. In einer Tiefe von 1,40 m unter NN kam ein frühhelladisches Steinpflaster mit einem Aschenhaufen zutage, in dem eine kleine Schale stand.

Insgesamt wurden neun Gräber freigelegt : zwei Gruben–, drei Pithos– und vier Steinkistenbestattungen. Von ihnen sind drei, wahrscheinlich sogar vier protogeometrisch, die übrigen geometrisch; Anzeichen für Brand-

Abb. 20. Tiryns - Stadt. Tieropfer neben Grab 1972, 3

Abb. 21. Tiryns - Stadt. Miniaturgefäße aus Grab 1972, 6

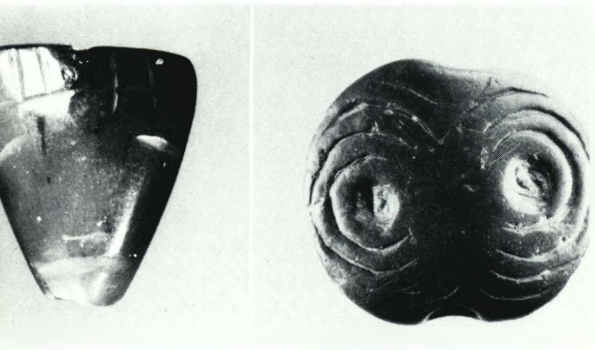

Abb. 22. Tiryns - Stadt. Mykenische Gemmen (Karneol und Steatit) aus Grab 1972, 6. (Foto I. Pini)

bestattung fanden sich nicht. Gemessen an dem verhältnismäßig kleinen Raum, innerhalb dessen die Gräber liegen, mag ihre Anzahl hoch erscheinen. Hervorzuheben ist jedoch, daß für eine Nekropole charakteristische Merkmale fehlen. Eines der geometrischen Pithosgräber war sorgfältig mit einer dichten Steinpackung verschlossen. Außen stand dicht neben dem Pithos eine Oinochoe, im Innern lagen ein Kinderskelett und als Beigaben zwei schwarz gefirnißte Kantharoi, ein Spinnwirtel aus Steatit sowie Nadeln, Ringe, eine Fibel und ein löffelartiger Gegenstand aus Bronze (A b b. 18, 19). Neben dem dritten Pithosgrab, das sehr gestört war und dessen nur fragmentiert erhaltene Beigaben wohl protogeometrisch sind, lagen Reste eines Tieropfers: Skelette zweier Rinder und neben deren Schädeln die Skelette eines großen und eines kleinen Hundes (A b b. 20). Eines der reicher ausgestatteten, offensichtlich doppelt belegten Steinkistengräber, das zur Hälfte unmittelbar über einer mykenischen Mauer lag, enthielt neben mehreren Miniaturgefäßen (A b b. 21) elf Ringe aus Eisen und Bronze, Gewandnadeln und Reste einer Halskette aus Ton– und Fayenceperlen, außerdem zwei geschnittene mykenische Steine (A b b. 22). In einem anderen Steinkistengrab (A b b. 23) lag das Skelett einer Frau, der als Beigaben außer einem bronzenen Fingerring und einer goldenen Haarspirale zwei große eiserne Nadeln mitgegeben waren. Die Nadeln sind etwa 0,60 m lang, haben Knäufe aus Elfenbein oder Holz, ihr oberer Abschluß ist mit Holz (?) ummantelt, und als Bekrönung wird eine kleine Metallplatte zu ergänzen sein. Sie waren einzeln mit einem fein gewebten Stoff umwickelt und mit einem gröberen Stoff zusammengebunden (sehr ähnlich die in einem Grab in Argos gefundenen protogeometrischen eisernen Nadeln : Argos, Museum).

Abb. 23. Tiryns - Stadt. Grab 1972, 9

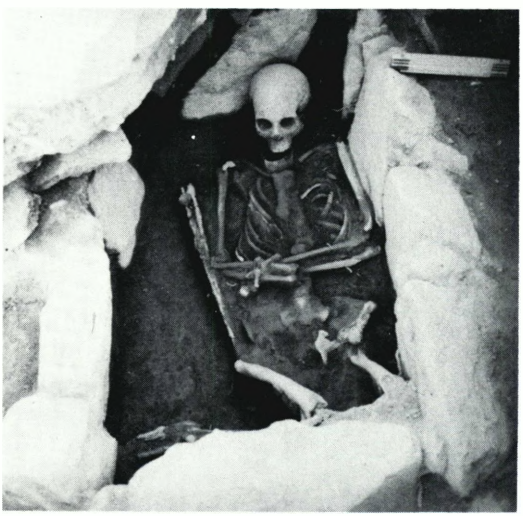

Nauplia *PETER GERCKE - UTE NAUMANN*

NOUVEAUX TEXTES EN LINÉAIRE B DE TIRYNTHE

Au cours des campagnes de fouilles de 1971 et 1972, quatre nouveaux documents portant des inscriptions en linéaire B ont été trouvés à l'ouest de l'acropole de Tirynthe; il s'agit d'un tesson peint et de trois tablettes inscrites.

Le tesson à inscription peinte (A b b. 13) n'est pas le premier du genre trouvé à Tirynthe : un peu moins d'une trentaine d'inscriptions peintes sur la panse de vases à étrier ont été trouvées sur le site de l'acropole au début de ce siècle et un morceau de bol portant deux traces de signes a été découvert par Verdelis au sud de la Poterne Ouest en 1957[1].

Ce tesson a été baptisé TI *Z 29* puisque J. Raison avait attribué les numéros *Z 1* à *Z 28* aux vases à inscriptions peintes trouvés jusqu'à ce jour.

Le texte que l'on peut lire sur la panse du vase s'articule comme suit :

]ri - jo, wa - na - ka[

La ressemblance avec les deux grandes inscriptions d'Éleusis et de Thèbes est évidente :

EL *Z 1*.1 da -* 22 - to
.2 da - pu_2 - ra - zo, wa

TH *Z 839* ka - u - no o - du - ru - wi - jo , wa - na - ka - te - ro

Ces deux inscriptions nous livrent chacune : un anthroponyme (*da - pu_2 - ra - zo* en EL *Z 1*.2, *ka - u - no* en TH *Z 839*), un toponyme ou un adjectif dérivé d'un toponyme (*da -* 22 - to* en EL *Z 1*.1, *o - du - ru - wi - jo* en TH *Z 839*) et enfin un adjectif (*wa - na - ka - te - ro* en TH *Z 839*, *wa* abréviation de *wa - na - ka - te - ro* en EL *Z 2*.2).

Il est probable que le mot *wa - na - ka* [de TI *Z 29* est à restituer *wa - na - ka* [*- te - ro,* que] *ri - jo* est une fin de toponyme ou d'adjectif dérivé de toponyme (comme *o - d u - r u - wi - jo,* adjectif bâti sur le toponyme *o - du - ru - we*) et qu'un anthroponyme figurait devant la mention] *ri - jo*.

Les trois tablettes trouvées durant les campagnes 71 et 72 ne sont pas, elles non plus, les premières du genre : en 1966, un gardien avait découvert dans un tas de déblais provenant sans doute du début de ce siècle, un petit fragment portant des traces de trois signes incisés en écriture linéaire B[2].

Quoiqu'il en soit, la découverte de trois beaux morceaux de tablettes prouve définitivement que le palais mycénien de Tirynthe, au même titre que Mycènes, possédait lui aussi ses archives.

Le texte des trois documents est le suivant :

(A b b. 5 unten)
TI *Ef 2*] qo - u - ko - ro *DA* 1 to - sa - pe - mo *GRA* 6
(A b b. 5 oben)
TI *Ef 3* di - ko - na - re - ja , / ke - ke - me [
di - ko - na - re - ja sur ⟦ ⟧.

1. J. Raison, Les vases à inscriptions peintes de l'âge mycénien et leur contexte archéologique (Rome 1968), pp. 156 - 180.

2. Arch. Delt. 21 (1966): Chronika, p. 130.

(A b b. 3)

TI *Cb 4*.1] *vacat* [
.2] jo - qe , / e - qe *BOS* [
.3] *infra mutila* [
.2 *BOS* peut - être sur [[ ]].

Un commentaire détaillé de ces quatre nouvelles inscriptions paraîtra bientôt[3]. D'ores et déjà, pourtant, on notera :

— que l'inscription peinte sur le tesson est exactement du même type que les deux inscriptions d'Éleusis et de Thèbes que nous avons citées. Si, comme tout porte à le croire,] *ri - jo* est une fin de toponyme ou d'adjectif dérivé de toponyme, la seule restitution vraiment satisfaisante à partir d'un toponyme connu est *si - ra -*] *ri - jo*. Or, *si - ra - ro* est un toponyme crétois, attesté dans la série Co du scribe 107 de Cnossos en association avec *o - du - ru - we* et *wa - to*, autres toponymes crétois se retrouvant dans des inscriptions peintes sur la panse de vases thébains; le problème de l'origine crétoise se pose donc pour ce nouveau tesson de Tirynthe, comme d'ailleurs il se posait déjà pour TI *Z 27* sur la panse duquel on lisait le toponyme crétois **56 - ko - we*[4].

— que deux des trois tablettes trouvées à Tirynthe appartenaient sans nul doute à une même série (*Ef 2* et *Ef 3*) : elles ont la même forme, apparemment la même argile, ont peut - être été écrites par le même scribe et traitent en tout cas du même sujet; en TI *Ef 2*, les idéogrammes *DA* et *GRA* attestent qu' il s'agit d'une transaction relative à la distribution ou à l'imposition de terres à blé, tandis qu' en TI *Ef 3*, le mot *ke - ke - me*, à restituer *ke - ke - me - no* ou *ke - ke - me - na*, ne peut guère se rapporter qu'à une transaction du type de celle de TI *Ef 2* .

— que *qo - u - ko - ro* en TI *Ef 2* est en relation avec *DA* et figure dans une transaction relative à la possession ou la distribution de la terre comme c'est le cas en PY *An 830*. La similitude des contextes ne peut être fortuite.

— que TI *Cb 4* pourrait avoir des points communs avec les tablettes de la série *Ch* de Cnossos où l'on rencontre deux noms de bœufs liés entre eux par la particule - *qe*, suivis de l'idéogramme *BOS*[m] et précédés du nom de leur bouvier ou de leur propriétaire.

— que l'écriture des trois tablettes de Tirynthe ressemble de façon frappante à l'écriture des scribes de la classe 1 de Pylos.

— que ces trois tablettes sont des documents économiques comme tous ceux trouvés jusqu'à ce jour dans les ruines des palais mycéniens et que l'information qu'elles nous fournissent semble traitée de la même façon que partout ailleurs, que l'on soit à Cnossos, à Pylos, à Mycènes ou à Thèbes.

LOUIS GODART - JEAN PIERRE OLIVIER

3. L. Godart - J. P. Olivier dans Tiryns VIII.
4. J. Raison, *op. cit.*, p. 179.

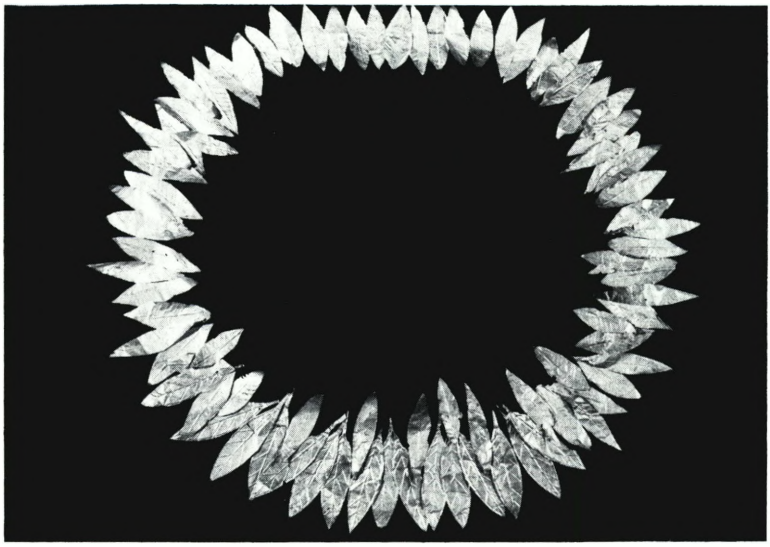

Εἰκ. 1. Ἅγ. Στέφανος Χαλκίδος. Χρυσοῦς στέφανος ἀθλητοῦ ἐκ φύλλων ἐλαίας

ΕΙΔΗΣΕΙΣ ΕΞ ΕΥΒΟΙΑΣ

Ι. Ἀρχαῖον νεκροταφεῖον εἰς Ἅγιον Στέφανον Χαλκίδος

Εἰς τὰ συνεχόμενα οἰκόπεδα τῶν Α/φῶν Γεροντίτη, εὑρισκόμενα εἰς τὸν κόλπον τοῦ Ἁγίου Στεφάνου Χαλκίδος, ὅπου ἦτο ὁ ἀρχαῖος λιμήν, καὶ παρὰ τὴν ΝΔ πλαγιὰν τοῦ Βαθροβουνίου, ὅπου, ὡς προσφάτως ἀπεδείχθη, ἔκειτο μία τῶν ἀκροπόλεων τῆς ἀρχαίας Χαλκίδος[1], ἐγένετο κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1972 ἀνασκαφικὴ ἔρευνα, ἥτις ἀπεκάλυψε μέγα μέρος ἀρχαίου νεκροταφείου. Τοῦτο ἦτο εἰς χρῆσιν ἀπὸ τῆς Ἑλληνιστικῆς μέχρι τῆς Ρωμαϊκῆς καὶ Χριστιανικῆς ἐποχῆς (Γ΄ π.Χ. - Δ΄ μ.Χ. αἰ.). Προφανῶς εἶναι ἓν ἀπὸ τὰ νεκροταφεῖα τῆς ἀρχαίας Χαλκίδος ἐπὶ τῆς ὁδοῦ πρὸς Ἐρέτριαν (βλ. σχέδ. 1)[2].

Συνολικῶς ἀνεσκάφησαν 42 τάφοι, ἐξ ὧν οἱ πλεῖστοι κεραμοσκεπεῖς, ὀλίγοι κιβωτιόσχημοι καὶ δύο ἐγχυτρισμοί. Οἱ τάφοι οὗτοι εἶχον κατασκευασθῆ εἰς ἀπόστασιν 50 μ. περίπου ἀπὸ τῆς θαλάσσης ἐπὶ κατωφεροῦς βραχώδους ἐδάφους εἴτε ἐντὸς φυσικῶν κοιλοτήτων, εἴτε ἐντὸς λαξευμένων τοιούτων. Πλὴν τῶν ὡς ἄνω τάφων εὑρέθησαν κυκλικὰ λαξεύματα, διαμ. 0,60 μ., βάθ. 0,40 μ., πλήρη ὀστῶν (ὀστεοφυλάκια) (βλ. σχέδ. 1 XXXI, XXXII, XXXVI).

Ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Ε. Γεροντίτη καὶ

1. Τὸ σχέδιον τῆς ἀνασκαφῆς ἐγένετο ὑπὸ τῆς πτυχιούχου Ἀρχαιολογίας κ. Ἀλκήστιδος Χωρέμη.

2. S. C. Bakhuizen, AAA V (1972) 1, σ. 134 - 146

παρὰ τὴν ὑπάρχουσαν οἰκίαν Θ. Γεροντίτη ἀπεκαλύφθη νεκρικὸς θάλαμος «μακεδονικοῦ τύπου» μὲ θύραν πρὸς Δ (βλ. σχέδ. 1, κάτοψιν θαλάμου). Εἰς τὸ Α μέρος ὑπάρχει λιθίνη κλίνη μετ' ἐξέργου προσκεφαλαίου πρὸς Ν, εἰς δὲ τὴν Β καὶ Ν πλευρὰν θρανία (βλ. κάτοψιν θαλάμου). Ἡ κλίνη καὶ ἰδίως τὸ Β θρανίον ἐδράζονται ἐπὶ μπαζώματος ἐκ λίθων, χώματος καὶ κεράμων, διότι εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ὁ φυσικὸς βράχος σχηματίζει βαθεῖαν κοιλότητα. Ἐπειδὴ αἱ κέραμοι εἶναι Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς γεννᾶται τὸ ἐρώτημα μήπως ὁ θάλαμος κατεσκευάσθη κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν κατ' ἀπομίμησιν ὑπάρχοντος πλησίον μακεδονικοῦ τοιούτου, τοῦ ὁποίου ἐχρησιμοποιήθη τὸ ὑλικὸν ἢ μήπως οὗτος μετεσκευάσθη ἁπλῶς διὰ καλυτέρας στηρίξεως τοῦ Β θρανίου. Τὸ τελευταῖον εἶναι καὶ πιθανώτερον.

Τὸ δάπεδον τοῦ θαλάμου εἶναι φυσικὸς βράχος λειασμένος. Κατὰ τὸ κέντρον περίπου αὐτοῦ εὑρέθη κυκλικὸν λάξευμα, ὅμοιον πρὸς τὰ προαναφερθέντα ὀστεοφυλάκια, παρὰ δὲ τὸ Β θρανίον φυσικὴ κοιλότης. Ὁλόκληρον τὸ δάπεδον καὶ αἱ ὡς ἄνω κοιλότητες ἦσαν πλήρη ὀστῶν καὶ τεθραυσμένων ἀβαφῶν ἀγγείων. Μία ἐκτάδην ταφή, πιθανώτατα χριστιανική, εὑρέθη παρὰ τὸ βόρειον θρανίον, εἰς τὸ ἐπίπεδον τοῦ δαπέδου περίπου, μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς Δ καὶ τὰς χεῖρας ἐσταυρωμένας ἐπὶ τοῦ στήθους. Προφανῶς, ὁ θάλαμος ἐχρησιμοποιήθη κατὰ τὴν χριστιανικὴν ἐποχὴν διὰ ταφάς, ἀλλὰ καὶ ὡς ὀστεοφυλάκιον. Σημειωτέον ὅτι, κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτήν, πρέπει νὰ ἐκτίσθησαν οἱ τοῖχοι ἐξ ἀργολιθοδομῆς, ἤτοι ἐπὶ τῆς κλίνης τοῦ θαλάμου (κατὰ μῆκος) καὶ ἐγκαρσίως πρὸς τὰς παραστάδας τῆς θύρας (βλ. σχέδ. 1). Ἐπίσης πρέπει νὰ ἐκτίσθησαν καὶ οἱ τοῖχοι 1 καὶ 3, οἵτινες ὁμοῦ μετὰ τῶν προαναφερθέντων ὥριζον τὸ χριστιανικὸν κοιμητήριον, τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται καὶ εἰς εὑρεθέντα ἐνεπίγραφον κιονίσκον.

Κατὰ τὸ Α μέρος τοῦ οἰκοπέδου ἀπεκαλύφθη βωμοειδὴς κατασκευή, ἤτοι ὀρθογώνιον κρηπίδωμα ἔμπροσθεν τραπεζιοσχήμου βράχου μετὰ βαθμιδωτοῦ χώρου προσφορῶν, ἐπιμελῶς λαξευμένου (βλ. σχέδ. 1 κάτοψιν καὶ τομήν). Πλησίον τοῦ κρηπιδώματος εὑρέθησαν δύο τεμάχια ἐνεπιγράφου ἀναθηματικῆς στήλης μετ' ἀνθεμοειδοῦς ἐπιστέψεως: ΝΙΚΩΝ Λ. . . . . / ΤΗΝ ΣΤ[ΗΛΗΝ] / ΕΣΤ[ΗΣΕΝ], ὡς καὶ σιδηρᾶ μάχαιρα θυσιῶν, ὁμοίου σχήματος πρὸς ἐκείνην τὴν ὁποίαν κρατεῖ ἱερεὺς εἰς ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον τοῦ Μουσείου τοῦ Βερολίνου[3].

Ἐκ τῶν κινητῶν εὑρημάτων ἀναφέρομεν τρεῖς ἐπιτυμβίας στήλας, δύο ἑλληνιστικὰς καὶ μίαν ρωμαϊκήν, ὀγδοήκοντα δύο (82) χρυσᾶ φύλλα ἐλαίας ἐκ στεφάνου ἀθλητοῦ (εἰκ. 1), ἱκανὸν ἀριθμὸν ἀγγείων καὶ εἰδωλίων (εἰκ. 2-8), χρονολογουμένων ἀπὸ τοῦ Γ΄ π.Χ. μέχρι τοῦ Δ΄ μ.Χ. αἰῶνος.

II. Γεραιστὸς

Εἰς Καστρὶ Καρυστίας, περὶ τὰ 20 χλμ. ΒΑ τῆς Καρύστου, διενεργήθη κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1972 μικρὰ δοκιμαστικὴ ἔρευνα κατόπιν ἀποκαλύψεως σημαντικῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν ἀρχαίου κτηρίου κατὰ τὴν διάνοιξιν ἀγροτικῆς ὁδοῦ.

Τὸ Καστρὶ κεῖται ἐπὶ τῆς ΝΑ παραλίας τῆς Εὐβοίας, 3 χλμ. Β τοῦ ἀκρωτηρίου Μαντέλο, ἐντὸς μικροῦ, ἀλλὰ λίαν ἀσφαλοῦς κόλπου, ὅστις εἶναι ὁ μόνος

3. Blümel, Berlin, σ. 24, πίν. 23.

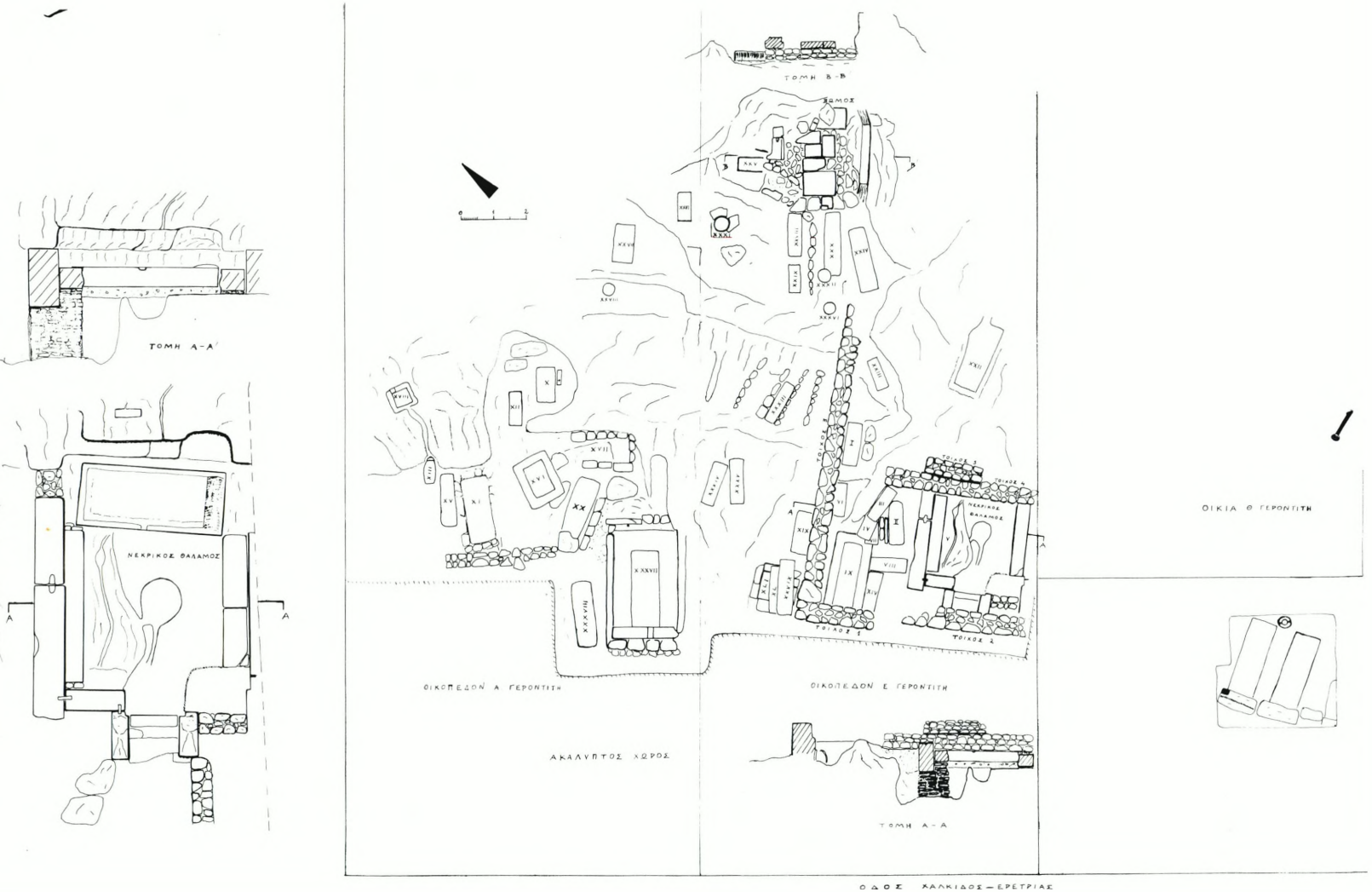

Σχέδ. 1. Ἀνασκαφὴ ἀρχαίου νεκροταφείου εἰς Ἅγ. Στέφανον Χαλκίδος

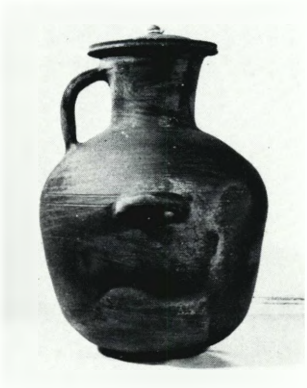

Εἰκ. 2. Ἅγ. Στέφανος Χαλκίδος. Τεφροδόχος ὑδρία

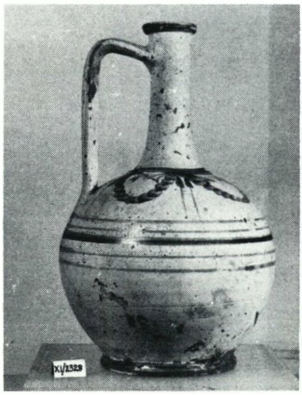

Εἰκ. 3. Ἅγ. Στέφανος Χαλκίδος. Λάγυνος

Εἰκ. 4. Ἅγ. Στέφανος Χαλκίδος. Τεφροδόχος κάλπη

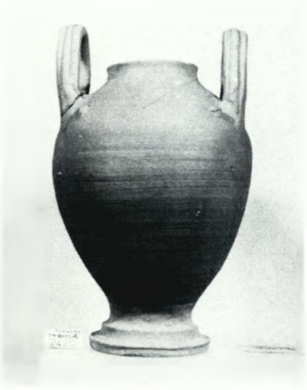

Εἰκ. 5. Ἅγ. Στέφανος Χαλκίδος. Τεφροδόχον ἀγγεῖον

εἰς τὴν τόσον ἐπικίνδυνον αὐτὴν περιοχὴν παρὰ τὸν Καφηρέα (Κάβο - Ντόρο). Εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν πρέπει νὰ εὑρίσκετο ἡ ἀρχαία Γεραιστός, ἥτις ἀναφέρεται εἰς πολλοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς, ὡς ἔχουσα ἄριστον λιμένα καὶ Ἱερὸν τοῦ Γεραιστίου Ποσειδῶνος[4]. Τοῦτο ἐπεβεβαιώθη καὶ διὰ τῆς εὑρέσεως δύο τιμητικῶν ψηφισμάτων τῶν Κιμωλίων κατὰ τὸ 1963[5].

Ὁ λιμὴν τῆς Γεραιστοῦ ἀπετέλει καταφύγιον διὰ τὰ πλοῖα, τὰ ὁποῖα διήρχοντο ἐκ τοῦ τόσον ἐπικινδύνου ἀκρωτηρίου τοῦ Καφηρέως, διὰ τοῦτο καὶ ἡ λατρεία τοῦ θεοῦ τῆς θαλάσσης ἤρχισε λίαν ἐνωρίς. Ἤδη εἰς τὴν Ὀδύσσειαν ἀναφέρεται Ἱερὸν τοῦ Ποσειδῶνος[6], τὸ ὁποῖον ἐγνώρισεν ἀργότερα μεγάλην ἀκμήν. Ἐγίνετο δὲ καὶ τελετή, τὰ Γεραίστια, πρὸς τιμὴν τοῦ Γεραιστίου Ποσειδῶνος[7].

4. Ὀδύσσεια γ, 177. Στράβων Χ, 446. Ἀρριανοῦ Ἀνάβασις ΙΙ 1, 2. Τ. Livius XXXI 45, 10. Ξενοφῶντος Ἑλληνικὰ ΙΙΙ 4, 4 κ.ἀ.

5. BCH 1891, σ. 404 - 405. Hesperia 1968, σ. 184 - 199.

6. Ὀδύσσεια, γ, 178.

7. Schol. Pind. Ol. XIII 159.

Εἰκ. 6. Ἅγ. Στέφανος Χαλκίδος. Εἰδώλιον γυναικός

Εἰκ. 7. Ἅγ. Στέφανος Χαλκίδος. Ὑάλινον ἀγγεῖον μετ' ἀναγλύφων παραστάσεων

Εἰκ. 8. Ἅγ. Στέφανος Χαλκίδος. Λύχνος

Ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἀπεκάλυψε τμῆμα μεγάλου κτηρίου ὑστέρας Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, τὸ ὁποῖον εἶναι ἐκτισμένον ἐπὶ παλαιοτέρου τοῦ Δ΄ π.Χ. αἰ., ὡς φαίνεται ἐκ τῶν εἰς χαμηλότερον ἐπίπεδον εὑρεθέντων τοίχων 4 καὶ 7. Εἰς τὸ μέγα τοῦτο κτήριον ἔχουν ἐντειχισθῆ εἰς δευτέραν χρῆσιν ἀρχιτεκτονικὰ μέλη παλαιοτέρου μνημειώδους κτηρίου, ἤτοι τρίγλυφα, ἐπιστύλια κλπ. (βλ. σχέδ. 2 κάτοψιν καὶ τομὴν Α - Α)[8]. Εἰς τὸ Ν μέρος ἀπεκαλύ-

8. Τὸ σχέδιον τῆς ἀνασκαφῆς ἐγένετο ὑπὸ τῆς κ. Ἀλκήστιδος Χωρέμη.

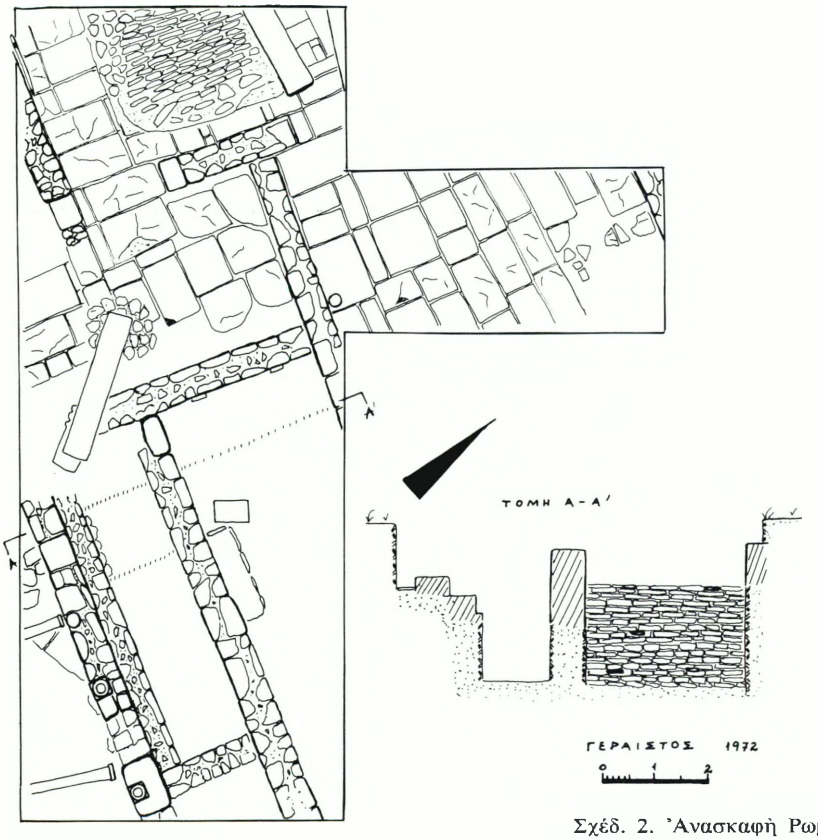

Σχέδ. 2. Ἀνασκαφὴ Ρωμαϊκοῦ κτηρίου εἰς Γεραιστὸν (Καστρὶ Καρυστίας)

φθη τμῆμα στοᾶς μετὰ κιονοστοιχίας ἐκ μικρῶν ἀρραβδώτων ἰωνικῶν κιόνων (βλ. σχέδ. 2 καὶ εἰκ. 9), εἰς δὲ τὸ Δ μέρος ἀπεκαλύφθησαν μεγάλοι χῶροι μετὰ πλακοστρώτου δαπέδου δι' ὀρθογωνίων μαρμαρίνων πλακῶν (βλ. σχέδ. 2 καὶ εἰκ. 10). Δυτικῶς τοῦ τοίχου 8, εὑρέθη τμῆμα τοῦ τοίχου τούτου, ἀποσπασθὲν καὶ καταπεσὸν συμπαγὲς προφανῶς ἐκ σεισμοῦ (εἰκ. 11). Παρὰ τὴν Β πλευρὰν τοῦ τοίχου 1 ἀνεσκάφη λακκοειδὴς ταφὴ ἀκτέριστος.

Ἀξιοσημείωτον εἶναι, ὅτι εἰς τὸν τοῖχον 6 εὑρέθη ἐντειχισμένον τμῆμα ἐπιγραφῆς ΠΟΣΕ [ΙΔΩΝΟΣ]. Ἐπίσης εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν εὑρέθη τὸ ἓν ἐκ τῶν προαναφερθέντων τιμητικὸν ψήφισμα τῶν Κιμωλίων[9], εἰς τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται, ὅτι ἐστήθη εἰς τὸ Ἱερὸν τοῦ Ποσειδῶνος τοῦ ἐν Γεραιστῷ.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καὶ ἐκ τῶν εὑρεθέντων ἐντειχισμένων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν μνημειώδους κατασκευῆς συνάγεται, ὅτι ἡ ἀνασκαφὴ ἐγένετο, ἂν ὄχι ἐντὸς τοῦ Ἱεροῦ, πάντως πλησιέστατα πρὸς αὐτό. Ἡ συνέχισις τῆς ἐρεύνης εἶναι ἀπαραίτητος πρὸς ἀκριβεστέραν συναγωγὴν συμπερασμάτων.

ΑΓΓΕΛΟΣ Κ. ΧΩΡΕΜΗΣ

9. Hesperia 1968, σ. 184.

Εἰκ. 9. Γεραιστός. Τμῆμα στοᾶς Ρωμαϊκοῦ κτηρίου

NEWS FROM EUBOEA

I. Ancient cemetery at Ayios Stefanos, in Chalkis

An ancient cemetery was uncovered in the Gerontitis property near the bay of Ayios Stephanos, the ancient harbour of Chalkis, and at the S.W. slope of the Vathrovouni hill, which was lately proved to have been one of the ancient acropoleis of Chalkis (see S.C. Bakhuisen, The two Citadels of Chalkis in Euboea, AAA V (1972), 134-146).

Forty three tombs, dating from the 3rd century B.C. to the 4th century A.D., were excavated, including a thalamos, which imitates rather poorly the Macedonian tombs.

A rectangular base, possibly of an altar, was found in front of a curved rock, which might have been used as a 'table of offerings'. A sacrificial knife and a fragmentary inscription were found near the base.

Other finds include : two Hellenistic and one Roman gravestone, eighty two gold olive leaves from an athlete's

Εἰκ. 10. Γεραιστός. Πλακόστρωτον δάπεδον εἰς τὸ Δ μέρος τοῦ κτηρίου

wreath (fig. 1), many vases and terracottas (figs. 2 - 8), dating from the Hellenistic to the Roman period.

II. Geraistos

At Kastri, on the southeastern coast of Euboea, in the site of ancient Geraistos, a trial excavation was undertaken in order to locate the sanctuary of Poseidon mentioned by Homer, Xenophon, Arrian, Strabo and other ancient authors.

A large late Roman building was discovered and partly excavated. Architectural parts of a 4th century B.C. building, including triglyphs and an inscribed stone with the word ΠΟΣΕ[ΙΔΩΝΟΣ], had been used in the construction of its walls.

These discoveries, together with the Kimolian decree (published in *Hesperia* 1968, p. 184) found in the same site, prove that the sanctuary was situated nearby.

ANGHELOS K. CHOREMIS

Εἰκ. 11. Γεραιστός. Τμῆμα τοίχου καταπεσὸν ὁμοῦ μετὰ παραστάδος θύρας ἐκ σεισμοῦ

Εἰκ. 1. Χαλκίς. Δωρικὸν κιονόκρανον, ἐντειχισμένον εἰς τὸ τμῆμα Μεσαιωνικοῦ Τείχους εἰς οἰκόπεδον Ζαργάνη

ΑΡΧΑΪΚΑ ΚΑΙ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ ΕΝ ΧΑΛΚΙΔΙ

Κατὰ τὴν κατεδάφισιν παλαιᾶς οἰκοδομῆς διὰ τὴν ἀνέγερσιν νέας εἰς τὸ ἐπὶ τῆς Λεωφόρου Ἐλ. Βενιζέλου οἰκόπεδον Ἰ. Ζαργάνη ἀπεκαλύφθη τμῆμα τοῦ μεσαιωνικοῦ τείχους τῆς πόλεως. Τὸ οἰκόπεδον αὐτὸ εὑρίσκεται μεταξὺ τῶν οἰκοδομῶν Ἰ. Πασσᾶ καὶ τοῦ Ἐμπορικοῦ καὶ Βιομηχανικοῦ Ἐπιμελητηρίου Χαλκίδος, εἰς τὰ θεμέλια τῶν ὁποίων εἶχον παλαιότερον ἀποκαλυφθῆ τμήματα τοῦ τείχους[1]. Ἡ κατεδαφισθεῖσα οἰκοδομὴ εἶχεν ἐκτεταμένον ὑπόγειον καὶ οὕτω μόνον εἰς τὸ τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου, τὸ ὁποῖον εἶχε παραμείνει

1. ΑΔ 22 (1967) : Χρονικά, σελ. 296.

Εἰκ. 2. Χαλκίς. Μουσεῖον. Τρία δωρικὰ πώρινα κιονόκρανα προερχόμενα ἐκ τοῦ οἰκοπέδου Ζαργάνη

ἄκτιστον, ὡς καὶ εἰς τὸ πρανὲς τῆς νέας ἐκσκαφῆς παρὰ τὴν ὁδὸν Ἰσαίου, ἐσώζοντο τμήματα τοῦ μεσαιωνικοῦ τείχους. Ταῦτα παρουσιάζουν κατασκευὴν ἀνάλογον πρὸς τὸ τεῖχος, τὸ ἀποκληθὲν Α΄ κατὰ τὰς προηγουμένας ἀνασκαφάς, ἤτοι τὸ παλαιότερον τῶν τειχῶν τῆς μεσαιωνικῆς Χαλκίδος. Περὶ τῆς χρονολογήσεώς του ἔχομεν ἀναφέρει ἀλλοῦ[2]. Μολονότι, τὸ σωζόμενον ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Ζαργάνη τμῆμα τοῦ τείχους εἶναι μικρόν, ἀποτελεῖ τὸν συνδετικὸν κρίκον τῶν μέχρι τοῦδε ἀποκαλυφθέντων τμημάτων τῆς Β πλευρᾶς τοῦ « Κάστρου », ὥστε ἡ πορεία τοῦ τείχους εἰς τὴν πλευρὰν αὐτήν, ἀπὸ τῆς θαλάσσης πρὸς τὸ ἐσωτερικόν, καθίσταται πλέον σαφής.

Ἡ τοιχοδομία του, πλάτους 3,80 μ. ἔχει δύο « πρόσωπα », ᾠκοδομημένα ἐκ μεγάλων λίθων καὶ ἀρχαίου ὑλικοῦ, ἐνῷ τὸ μεταξὺ αὐτῶν τμῆμα πληροῦται ὑπὸ « γεμίσματος » ἐκ μικρῶν λίθων, κεράμων καὶ χώματος συνδεομένων δι' ἀσβεστοκονιάματος.

Τὰ πλέον ἀξιόλογα εὑρήματα τῆς ἀνασκαφικῆς αὐτῆς ἐρεύνης εἶναι : 1. πώρινον ἀρχαϊκὸν κιονόκρανον καὶ 2. ἐλεφάντινον βυζαντινὸν κτένιον. Τὸ δωρικὸν κιονόκρανον εὑρέθη ἐντειχισμένον εἰς τὸ « γέμισμα » τοῦ τείχους (εἰ κ. 1), ἐξήχθη δὲ καὶ μετεφέρθη εἰς τὸ Ὀθωμανικὸν Τέμενος Χαλκίδος.

Ἡ ὁμοιότης αὐτοῦ πρὸς τέσσαρα, ἐπίσης πώρινα δωρικὰ κιονόκρανα, ἐκτεθειμένα εἰς τὸ Μουσεῖον Χαλκίδος, παρεκίνησεν τοὺς ὑπογραφομένους εἰς συστηματικὴν ἔρευναν, ἡ ὁποία ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀπέδειξεν ὅτι κατὰ τὰς διαστάσεις καὶ κατὰ

2. ΑΑΑ VI (1973), σελ. 66α κἑ.

τὸ σχῆμα τὸ νέον κιονόκρανον (σχέδ. 2) εἶναι πανομοιότυπον πρὸς τὰ παλαιά, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ ἀναδίφησις εἰς τοὺς παλαιοὺς καταλόγους τοῦ Μουσείου ἀπεκάλυψεν, ὅτι τὰ τρία κιονόκρανα (εἰκ. 2) τὰ φέροντα ἀριθμὸν 307 α, β, γ προήρχοντο ἀπὸ τμῆμα τῆς συνεχείας τοῦ Μεσαιωνικοῦ τείχους εἰς τὸ αὐτὸ οἰκόπεδον Ζαργάνη καταστραφὲν εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ αἰῶνος μας, κατὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ ὑπογείου τῆς ἐν τῷ οἰκοπέδῳ οἰκοδομῆς. Οὕτω, τὰ τέσσαρα κιονόκρανα ἐχρησίμευσαν ὡς « γέμισμα » τοῦ τείχους εἰς τὸ ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Ζαργάνη τμῆμα αὐτοῦ.

Τὸ ἕτερον ἐκτεθειμένον ὅμοιον κιονόκρανον εἰς τὸ Μουσεῖον Χαλκίδος (εἰκ. 3) εὑρέθη τὸ 1968 εἰς τοποθεσίαν ἔξω τῆς πόλεως, καλουμένην « Βοῦρκος », ἔνθα ἀπορρίπτονται ἄχρηστα ὑλικά. Δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ εὑρεθῇ ἡ ἀκριβὴς προέλευσίς του· κατὰ πληροφορίας ὅμως προήρχετο ἐξ οἰκοπέδου, ἔνθα ἡ συνέχεια τοῦ τείχους, ἐκ παλαιᾶς προφανῶς λαθραίας καταστροφῆς του, οὐχὶ μακρὰν τοῦ οἰκοπέδου Ζαργάνη.

Ἐκ τῆς μορφολογικῆς συγκρίσεως τῶν κιονοκράνων τούτων πρὸς ἕτερα, προκειμένου νὰ τὰ ἐντάξωμεν χρονικῶς, προκύπτει ὅτι ἡ μορφὴ μὲ τὴν σειρὰν τῶν δακτυλίων καὶ τῶν ἐντομῶν των, ἀλλὰ κυρίως ἡ διατομὴ τῆς καμπύλης τοῦ ἐχίνου ἐπιτρέπουν τὴν χρονολογικὴν ἔνταξιν τῶν κιονοκράνων αὐτῶν μεταξὺ τῶν τοῦ ναοῦ τῆς Ἀφαίας ἐν Αἰγίνῃ[3] καὶ τῶν τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς εἰς Ὀλυμπίαν[4], ἤτοι μεταξὺ 500 - 470 π.Χ. Δέον νὰ σημειωθῇ, ὅτι ὁ ναὸς ἐκ τοῦ ὁποίου πρέπει νὰ προέρχωνται τὰ πέντε αὐτά, βάσει τῶν διαστάσεών των, ὅμοια κιονόκρανα, ἔπρεπε νὰ εἶχεν ὕψος ἀπὸ τοῦ στυλοβάτου μέχρι τοῦ ἐπιστυλίου περὶ τὰ 5 μέτρα, ἐφ' ὅσον, φυσικά, ἀνῆκον εἰς κίονας περιστάσεως.

Ἡ ὕπαρξις τῶν πέντε κιονοκράνων, ὡς καὶ ἑτέρων ἀρχαίων ὑλικῶν ἐρριμμένων ἐντὸς τοῦ τείχους, ἀνακινεῖ τὸ πρόβλημα τῆς τοπογραφίας τῆς ἀρχαίας Χαλκίδος διότι ἂν καὶ τείνει νὰ γίνῃ παραδεκτόν, ὅτι ἡ ἀρχαία πόλις ἔκειτο παρὰ τὸν συνοικισμὸν τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου[5], ὀλίγον πρὸς Α τοῦ κέντρου τῆς σημερινῆς πόλεως καὶ ἐκτὸς τοῦ Μεσαιωνικοῦ « Κάστρου » αὐτῆς, ἐν τούτοις, οὐδὲν ἔχει μέχρι τοῦδε ἀποκαλυφθῆ ἐκ τῶν δημοσίων οἰκοδομημάτων τῆς προχριστιανικῆς Χαλκίδος, διὰ τὴν ὁποίαν ὁ ἱστορικὸς Δικαίαρχος, τοῦ 3ου π.Χ. αἰ., ἀναφέρει « καὶ τοῖς κοινοῖς δ' ἡ πόλις διαφόρως κατεσκεύασται

3. A. Furtwängler, Aegina, πίν. 41 - 42, 1906, ἐπίσης P. Auberson, Le Temple d'Apollon Daphnéphoros, σελ. 19, πίν. IX, 1968.

4. C. Curtius - F. Adler, Olympia, Taf. I, XIII, 1892. Tafelband I.

5. S. Bakhuizen, The two Citadels of Chalkis εἰς AAA V (1972), σελ. 134 - 146.

Εἰκ. 3. Χαλκίς. Πώρινον κιονόκρανον περισυλλεγὲν ἐκ τῆς τοποθεσίας « Βοῦρκος »

γυμνασίοις, στοαῖς, ἱεροῖς, θεάτροις, γραφαῖς, ἀνδριᾶσι . . . »[6].

Ἀναμφιβόλως λοιπὸν τὰ πέντε κιονόκρανα προέρχονται ἐξ ἑνὸς τῶν Ἱερῶν τῆς πόλεως. Ποῖον ὅμως ἦτο τοῦτο ; Αἱ συγκεκριμέναι πληροφορίαι περὶ τῆς τοπογραφίας τῆς ἀρχαίας Χαλκίδος, προερχόμεναι ἐκ σχετικῶν χωρίων ἀρχαίων συγγραφέων, εἶναι μηδαμιναί, προκειμένου δὲ περὶ ναϊκῶν κτισμάτων ἀνύπαρκτοι. Ἐξ ἄλλων ὅμως μαρτυριῶν δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν, ἀμέσως ἢ ἐμμέσως, τὰ ἀκόλουθα περὶ ναῶν :

Ἐκ τοῦ Πλουτάρχου[7] μανθάνομεν ὅτι οἱ Χαλκιδεῖς ἀφιέρωσαν ἀναθηματικὴν στήλην εἰς τὸν Τίτον καὶ εἰς τὸν Ἀπόλλωνα Δελφίνιον· ὑποθέτομεν ὅθεν ὅτι ἔπρεπε νὰ ὑπῆρχε ναὸς τοῦ θεοῦ τούτου ἐν Χαλκίδι.

Ἐκ νομισματικῶν μαρτυριῶν ἡ κεφαλὴ τῆς Θεᾶς Ἥρας εἰκονίζεται ἐπὶ τοῦ ἐμπροσθοτύπου τῶν κοπῶν τῶν ἐτῶν 369 - 346 π.Χ., ἀλλὰ ἡ λατρεία της ταυτίζεται πρὸς τὴν λατρείαν τῆς Ἥρας τῆς Δίρφυος[8].

Γνωρίζομεν, τέλος, ἀπὸ ἐπιγραφήν, χρονολογουμένην τὸ 377 π.Χ., ὅτι εἰς τὴν Χαλκίδα ὑπῆρχεν « ἱερὸν Ἀθηναίας »[9]. Ἄγνωστον ἂν πρόκειται περὶ τοῦ « τεμένους Ἀθηναίης », τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται εἰς ἐπιγραφὴν εὑρεθεῖσαν εἰς τὸ προάστιον τῆς Χαλκίδος Δοκός[10]. Ἑτέρα ἐπιγραφὴ πληροφορεῖ ὅτι ἐγένετο πομπὴ πρὸς τιμὴν τοῦ λατρευομένου Διονύσου[11].

Πολύτιμος δύναται νὰ θεωρηθῇ ἐν προκειμένῳ ἡ ἐπιγραφή, ἡ ἀναφερομένη εἰς ψήφισμα τῶν Ἀθηναίων διὰ τὰς σχέσεις των μετὰ τῶν Χαλκιδέων καὶ χρονολογουμένη περὶ τὸ 446 π.Χ., εὑρεθεῖσα εἰς τὴν Ἀκρόπολιν τῶν Ἀθηνῶν[12] :

« . . . . . τὸ δὲ φσέφισμα τόδε καὶ τὸν hόρκον ἀναγράφσαι, Ἀθένεσι μὲν τὸν γραμμ[α]τέα τες βουλες ἐστέλει λιθίνει καὶ καταθεναι ἐς πόλιν τέλεσι τοῖς Χαλκιδέον, ἐν δὲ Χαλκίδι ἐν τοι hιεροι τοι Διὸς το Ὀλυμπίο hε βολὲ Χαλκιδέον ἀναγράφσασα καταθέτο ».

Ὁ ἀναφερόμενος ναὸς τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς θὰ ἦτο κατὰ συνέπειαν ὁ σπουδαιότερος ναὸς ἐν Χαλκίδι, ἀφοῦ ἡ περιωπὴ τῆς λατρείας τοῦ Διὸς Ὀλυμπίου διαφαίνεται καὶ ἀπὸ τὸ ἐπίσημα τῶν νομισμάτων τῆς Χαλκίδος ἀπὸ τῶν ἀρχαϊκῶν ἤδη χρόνων, ὅπου ἀετὸς ἱπτάμενος σπαράσσει ἢ κρατεῖ ὄφιν, ὅπως εἰς τὰ νομίσματα τῆς Ἥλιδος[13]. Σημειωτέον, ὅτι τὸν 3ον μ.Χ. αἰ. πληροφορούμεθα ἐξ ἐπιγραφῆς[14] ὅτι ἐν Χαλκίδι ἤκμαζεν ἀκόμη ἡ λατρεία τοῦ Ὀλυμπίου Διός, ἐφ' ὅσον ἀναφέρεται ἐκτέλεσις ἔργων εἰς τὸν ναὸν αὐτοῦ ὅτε

6. Βίος τῆς Ἑλλάδος, ἔκδ. M. Fuhr 1841, σελ. 146.

7. Τίτος Φλαμινῖνος, ἔκδ. T. Doehner 1857, σελ. 451, στ. 27.

8. J. Babelon, Hera et Chalkis εἰς R. N. 1946, σελ. 1 - 6. Ἐπίσης B. Head, Historia Nummorum, 1911, σελ. 359.

9. IG II ² 44, στίχος 15 :

« κα[ὶ ἀν]αγράψαι ἐστήλη λιθί[ν]η κ[αὶ στ]ῆσα[ι Ἀθή]νησι μὲν ἐν Ἀκροπόλ[ει], [ἔν] [δὲ Χαλ]κίδ[ι ἐν τ]ῶι ἱερῶι τῆς Ἀθηναίας τ[ὸν ὅρκο]ν καὶ [τὰς σ]υνθήκας ».

10. Γ. Παπαβασιλείου, εἰς « Ἀθηνᾶν » ΙΙΙ, σελ. 612.

11. A.E. 1899, σελ. 115 (K. Κουρουνιώτης).

12. IG I ² 39 στίχος 57, καὶ R. Meiggs — D. Lewis, Greek Hist. Inscr. σελ. 138 κ. ἑ. στίχος 57 κ. ἑ.

13. B. Head, ἔ.ἀ., σελ. 359.

14. IG XII, 9, 906 καὶ Syll. ² 898 στίχ. 2.

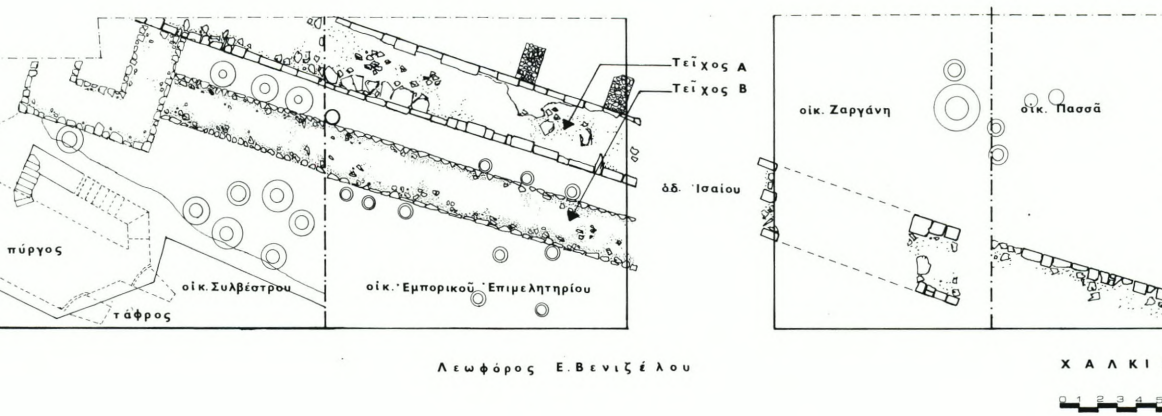

Σχέδ. 1. Χαλκίς. Ἀνασκαφαὶ Μεσαιωνικοῦ Τείχους ἐπὶ τῆς Λεωφ. Ἐ. Βενιζέλου

« ἀμφιπολεύων », (ἱερεὺς τοῦ Διὸς τοῦ Ὀλυμπίου)[15] ἦτο ὁ Λάμπρος ἢ Λάμυρος.

Θεωρεῖται ἐπὶ τοῦ παρόντος ἐπικίνδυνον τόλμημα ἡ ταύτισις τῆς προελεύσεως τῶν κιονοκράνων πρὸς τὰ τοῦ ναοῦ τοῦ Ὀλυμπίου Διός, δὲν πρέπει ὅμως νὰ παραβλεφθῇ ἡ στενὴ χρονολογικὴ σχέσις τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ 446 π.Χ. πρὸς τὸ χρονολογικὸν πλαίσιον εἰς τὸ ὁποῖον ἐνετάχθησαν τὰ κιονόκρανα, φυσικὰ μέχρις ὅτου ἡ ἀρχαιολογικὴ σκαπάνη φέρῃ εἰς φῶς περισσότερα στοιχεῖα.

Τὸ ἐλεφάντινον, μετ' ἀναγλύφου διακοσμήσεως, κτένιον εὑρέθη ἐντὸς τοῦ κτιστοῦ πίθου 1 πλησίον τοῦ τείχους (βλ. σχέδ. 1). Ἡ κατασκευὴ τοῦ πίθου αὐτοῦ δύναται νὰ θεωρηθῇ σύγχρονος ἢ ὀλίγον μεταγενεστέρα τῆς τοῦ τείχους Α, τὸ περιεχόμενον ὅμως αὐτοῦ οὐδὲν ἄλλο στοιχεῖον παρέσχεν ὡς βοηθητικὴν χρονολογικὴν ἔνδειξιν, πλὴν τοῦ κτενίου.

Τὸ κτένιον ἔχει δύο ἰσομήκεις σειρὰς ὀδόντων, τὴν ἄνω ἐκ λεπτοτέρων, συνολικῶς δ' ἔχει ὕψος 14,7 ἑκ., πλάτος 10 ἑκ. καὶ μέγιστον πάχος 1 ἑκ. Εἰς τὸ κεντρικόν του τμῆμα, δι' ἁπλοῦ πλαισίου διαμορφοῦται ὀρθογώνιον, ἔχον τὴν ἄνω πλευρὰν ἐλαφρῶς καμπύλην. Ἐντὸς τοῦ πλαισίου τούτου, παρίστανται ἐν ἀναγλύφῳ εἰς τὴν α΄ πλευρὰν (εἰκ. 4) δύο λέοντες ἀντωποί, ἔχοντες πρὸς τὰ ὀπίσω ἐστραμμένην τὴν κεφαλήν, τοὺς πόδας συνεσταλμένους καὶ τὴν οὐρὰν ἑλισσομένην πρὸς τὴν ἄνω γωνίαν τοῦ πλαισίου. Εἰς τὴν β΄ πλευρὰν (εἰκ. 5) παρίστανται ἑκατέρωθεν ἀγγείου μεθ' ὑψηλοῦ ποδὸς δύο παγώνια μὲ ὀρθίαν οὐράν. Εἰς τὰς στενὰς πλευρὰς τοῦ πλαισίου, καὶ εἰς τὰς δύο παραστάσεις, ὑπάρχει πλοχμὸς ἐκ διμεροῦς ταινίας ἐλαφρῶς γωνιώδης. Τὸ βάθος τῶν παραστάσεων μένει ἀκόσμητον, μόνον τὸ μεταξὺ τῶν κεφαλῶν τῶν δύο λεόντων κενὸν πληροῦται ὑπὸ ρομβοειδοῦς κοσμήματος. Αἱ λεπτομέρειαι τῶν μορφῶν, ἤτοι τῆς χαίτης τῶν λεόντων καὶ τοῦ πτερώματος τῶν παγωνίων, δηλοῦνται διὰ πυκνῶν λεπτῶν ἐγχαράξεων, ἐνῷ αἱ κυρίως μορφαὶ εἶναι καλο-

15. Διόδωρος, XVI 70, 6.

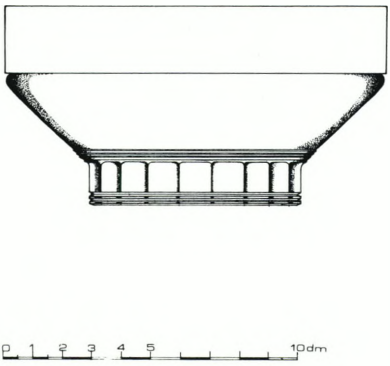

Σχέδ. 2. Χαλκίς. Τὸ ἐκ τοῦ οἰκοπέδου Ζαργάνη δωρικὸν κιονόκρανον, συμπεπληρωμένον σχεδιαστικῶς

σχεδιασμέναι ἀνάγλυφοι δι' ἀφαιρέσεως τοῦ βάθους, ἤτοι ἐπιπεδόγλυφοι.

Τὸ σχῆμα τοῦ κτενίου εἶναι σύνηθες εἰς παραδείγματα ἀπὸ τοῦ 7ου αἰ. καὶ ἑξῆς, ἰδιαιτέρως δὲ κατὰ τοὺς μεσοβυζαντινοὺς χρόνους ὁ χῶρος τῆς παραστάσεως γίνεται στενότερος καὶ ἐπιμήκης[16]. Τὰ θέματα τῆς διακοσμήσεως καὶ ἡ διάταξίς των συναντᾶται ἐπίσης εἰς τοὺς μεσοβυζαντινοὺς χρόνους εἰς θωράκια καὶ ἀναγλύφους πλάκας[17], πρὸς τὸ γενικὸν δὲ ὕφος καὶ τὴν τεχνικὴν τούτων ὁμοιάζουν αἱ ἰδικαί μας παραστάσεις. Εἰς τὴν μικροτεχνίαν, καὶ εἰδικώτερον εἰς τὴν διακόσμησιν ἀναλόγων ἀντικειμένων, εἶναι ὀλιγώτερον συνήθη. Τελείως ἀνάλογον μορφὴν καὶ διακόσμησιν παρουσιάζουν τρία ἐξ ἐλεφαντοστοῦ κτένια εὑρεθέντα εἰς τὴν ἀνασκαφὴν βυζαντινῶν οἰκιῶν εἰς Κόρινθον[18].

Ἰδιαιτέρως τὸ ὑπ' ἀριθ. 1301 ἔχει τὸ αὐτὸ σχῆμα καὶ τὰ ἴδια θέματα διακοσμήσεως μὲ ἐλαχίστας διαφορὰς εἰς τὰς λεπτομερείας, ὡς π.χ. τὸ μεταξὺ τῶν κεφαλῶν τῶν λεόντων κόσμημα, τὸ ὁποῖον ἐκεῖ εἶναι τριγωνικόν, τὴν πλέον στρογγύλην μορφὴν τῶν πλοχμῶν τοῦ πλαισίου, ἐν ἐπὶ πλέον ὀρθὸν πτερὸν εἰς τὴν ράχιν τῶν παγωνίων. Τὰ τρία αὐτὰ κτένια χρονολογοῦνται ἀπὸ τὴν ἐκδότριαν εἰς τὰ τέλη τοῦ 10ου αἰ. ἢ εἰς τὸν 11ον μᾶλλον αἰῶνα.

Ἕτερον παράδειγμα εὑρίσκεται εἰς τὸ Βρεταννικὸν Μουσεῖον μὲ παράστασιν ἀντωπῶν παγωνίων· τοῦτο ὅμως ἐθεωρήθη ἐτρουσκικόν (!)[19]. Ἄλλο κτένιον, εὑρεθὲν εἰς Erlbach τῆς Nürnberg, ἔχει παράστασιν παγωνίων ἑκατέρωθεν περιρραντηρίου καὶ ὄπισθεν ἀντωποὺς γρῦπας εἰς σύνθεσιν ἀνάλογον τῆς ἡμετέρας[20]. Χρονολογεῖται εἰς τὸν 11ον αἰ. θεωρούμενον βυζαντινὸν ἀντίγραφον τοῦ ὡς ἄνω « ἐτρουσκικοῦ ».

Ὁμοίου σχήματος κτένιον ἐξ ἐλεφαντοστοῦ μὲ ἀνάλογον τεχνικὴν καὶ ὕφος διακοσμήσεως εὑρέθη εἰς ἀνασκαφὴν εἰς Belaya Vezha[21]. Εἰς τὴν μίαν πλευρὰν παρίσταται ὁ Σαμψὼν μετὰ λέοντος, εἰς

16. Volbach, Elfenbeinarbeiten der Spätantike und des frühen Mittelalters, 1952, σελ. 89.

17. Θωράκια ἐκ Κων/πόλεως μὲ ἀνάλογον παράστασιν παγωνίων, Μακρίδης ΕΕΒΣ, 1932, σελ. 417, εἰκ. 1. O.Wulff, Altchristliche und Mittelalterliche Bildwerke II, No 1702. Lassus, Παλαιοχρ. καὶ Βυζαντινὸς κόσμος, σελ. 162, εἰκ. 96. Διὰ τὴν παράστασιν ἐραλδικῶν λεόντων, K. Weitzmann, Die Elfenbeinskulpturen des X - XIII Jahrh. I, No 52. Miles, D.O.P. 18, p. 29, fig. 73 - 4, τὸ ὑπ' ἀρ. 210 θωράκιον τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου, ὡς καὶ τὸ ὑπ' ἀρ. 26 τοῦ Ὀθωμανικοῦ Τεμένους Χαλκίδος. Ἅπαντα τὰ ὡς ἄνω παραδείγματα χρονολογοῦνται εἰς τὸν 10 - 11ον αἰῶνα.

18. Korinth, Vol. XII, Gladys Davidson, The Minor Objects, p. 180, No 1301 - 1303.

19. Winter F., Kämme aller Zeiten, T. 12, No 35.

20. Winter F., Kämme aller Zeiten, T. 32, No 98.

21. Bank A., Byzantine Art in the Collections of the U.S.S.R., 1966, fig. 147 - 8.

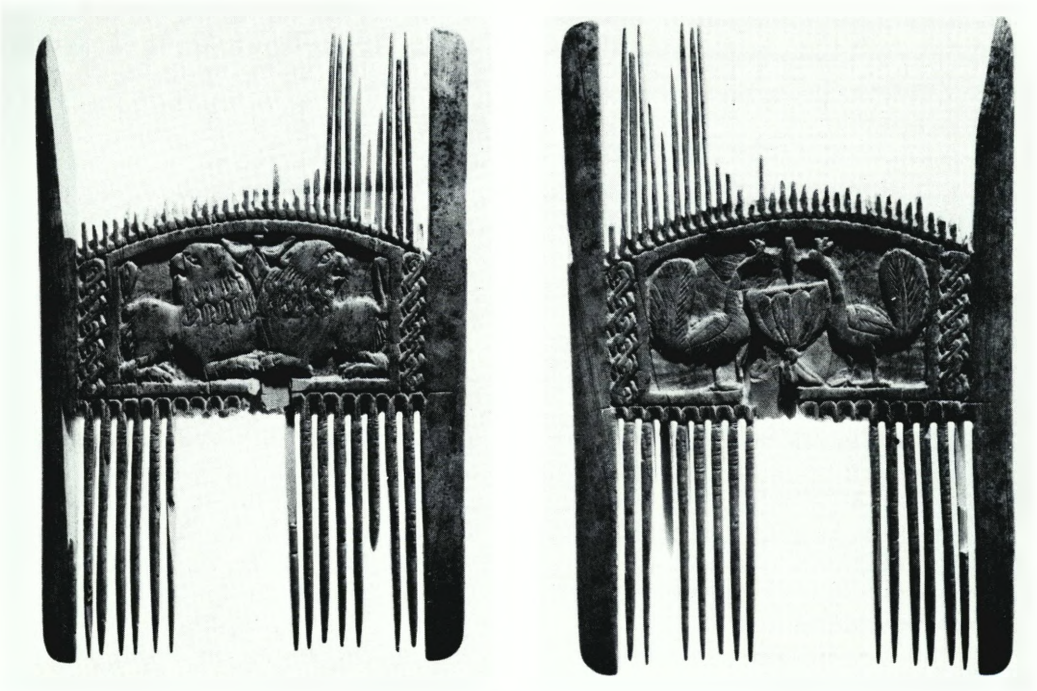

Εἰκ. 4 - 5. Χαλκίς. Οἰκ. Ζαργάνη. Ἐλεφάντινον κτένιον. Ὄψεις α καὶ β

τὴν ἑτέραν δὲ παγώνιον κατ' ἐνώπιον. Χρονολογεῖται εἰς τὸν 11ον αἰῶνα. Παραστάσεις λεόντων καὶ γρυπῶν ἀναλόγου μορφῆς συναντῶμεν εἰς τέσσαρα ὀστέϊνα πλακίδια εὑρεθέντα εἰς ἀνασκαφὴν τῆς Χερσονήσου τοῦ Εὐξείνου. Χρονολογοῦνται εἰς τὸν 11ον αἰῶνα[22].

Ἓν ὀστέϊνον μικρὸν δίπτυχον μὲ μορφὰς λέοντος καὶ ἀετοῦ ἐκ τῆς αὐτῆς ἀνασκαφῆς, πρὸς τὴν τεχνικὴν τοῦ ὁποίου ὁμοιάζει πολὺ τὸ παράδειγμά μας, χρονολογεῖται εἰς τὰ τέλη 10ου αἰ. ἢ ἀρχὰς τοῦ 11ου αἰῶνος. Τέλος, ἡ ἐπένδυσις ἐκ πλακιδίων ἐλεφαντοστοῦ ξυλίνων κιβωτιδίων φέρει παραστάσεις ἀναγλύφων ζώων, γρυπῶν καὶ πτηνῶν, χρονολογοῦνται δὲ τὰ ἀνάγλυφα αὐτὰ εἰς τὸν 11ον - 12ον αἰῶνα[23]. Γενικῶς παρουσιάζουν τὸν αὐτὸν τύπον ἐπεξεργασίας τοῦ ὑλικοῦ καὶ τὸ αὐτὸ πνεῦμα εἰς τὴν σύνθεσιν καὶ τὴν παράστασιν τῶν ἐπὶ μέρους μορφῶν πρὸς τὰ ἀνωτέρω ἀναφερθέντα παραδείγματα.

Ἐκ τῆς συγκρίσεως τοῦ ἐκ Χαλκίδος κτενίου, πρὸς τὰ ὡς ἄνω παράλληλα ἔργα, ὡς καὶ πρὸς τὰς ἀναλόγους παραστάσεις μεγάλων ἀναγλύφων, νομίζομεν ὅτι δυνάμεθα νὰ χρονολογήσωμεν τὸ ἐκ Χαλκίδος

22. Bank A., Actes du XII Congrès International des Études Byzantines, 1964, V. III.

23. Longhurst M. H., Victoria and Albert Museum, Catalogue of the Carvings in Ivory, 1927, πίν. XVI, A 741/925. Westwood J.B., Catalogue of the Fictile Ivories in the Museum of S. Kensington, 1876, Nos 597 - 600, p. 229. 243.

κτένιον μετὰ ἀρκετῆς ἀσφαλείας εἰς τὸν 10ον - 11ον αἰῶνα.

Ὑπολείπεται νὰ ἐξετασθῇ τὸ θέμα τῆς χρήσεως αὐτοῦ, ἐὰν δηλαδὴ πρόκειται περὶ ἀντικειμένου λειτουργικῆς ἢ κοινῆς χρήσεως. Σαφὴς διαφοροποίησις τῶν μὲν ἀπὸ τὰ δὲ δὲν ὑπάρχει, ἀλλὰ διαχωρίζονται ταῦτα ἀναλόγως τῶν θεμάτων διακοσμήσεως [24].

Τὰ ἐκ Κορίνθου παραδείγματα θεωροῦνται λειτουργικὰ κτένια, ἑρμηνευομένου τοῦ μεταξὺ τῶν λεόντων κοσμήματος ὡς δένδρου ζωῆς, τοῦ δὲ ἄνω τμήματος ὡς περιστερᾶς. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ ἰδικόν μας παράδειγμα, μία τοιαύτη ταύτισις φαίνεται πολὺ παρακεκινδυνευμένη, δεδομένου ὅτι αἱ μορφαὶ εἶναι σαφεῖς καὶ καλῶς διατηρημέναι. Τὰ θέματα ὅμως τοῦ κτενίου καὶ ἄνευ ἰδιαιτέρας ἑρμηνείας συναντῶνται εἰς θωράκια καὶ εἰς σκεύη καὶ ὑφάσματα ἐκκλησιαστικῆς χρήσεως [25]. Ἡ ὅλη μορφὴ δὲ τοῦ κτενίου παρουσιάζει ἰδιαιτέραν ἐπιμέλειαν καὶ καλὴν τέχνην, ὥστε δὲν εἶναι δύσκολον νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι δὲν πρόκειται περὶ ἀντικειμένου κοινῆς χρήσεως.

ΜΥΡΤΩ ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ - ΜΕΛΑΔΙΝΗ — ΝΙΚΟΣ ΠΑΠΑΔΑΚΗΣ

24. Cabrol, Dictionnaire, XIII, 2, 2934. Michailides, Peignes coptes, Bull. of the Byzantine Institute, 1950.

25. Βλ. ἀνωτ. σημ. 17 καὶ T. Rice, Byzantine Art, fig. 82, 132, pl. XII.

ARCHAIC AND MEDIEVAL FINDS FROM CHALKIS

A small part of the Medieval wall of the town, situated between two other sections uncovered and excavated in the past in neighbouring properties, came to light during the demolition of an old house in Chalkis (E. Venizelou Av., in the I. Zarganis property). Thus the course followed by the North side of the Medieval 'Kastro' of Chalkis has been completely traced.

The wall showed an incorporated Doric capital made of poros (fig. 1). According to the stylistic features, and particularly the curve of the echinus, we may date the capital between those of the temples of Aphaia on Aigina (500 B.C.) and of Zeus Olympios at Olympia (470 B.C.).

The capital is similar to four other specimens exhibited in the Museum of Chalkis. Three of these have come from the same building plot and were found during the construction of the house in the beginning of the century; the fourth has been recovered from a place nearby. All five capitals must have initially belonged to a temple of ancient Chalkis.

Unfortunately, the literary sources and available data related to the topography of ancient Chalkis are not clear.

Based on the evidence of an in-

scription of 446 B.C. (*IG* I² 39 referring to a temple of Zeus Olympios in Chalkis, we may establish a chronological connection between the cepitals and the temple of ancient Chalkis.

The excavation also yielded a comb made of bone with a relief decoration of two confronted lions (fig. 4) on the one side, and two peacocks in front of a fountain on the other (fig. 5).

A comparison of these representations with similar ones decorating three ivory combs found in Corinth, a comb now in the British Museum, another in Erlbach Nürnberg, and the finds of an excavation at Belaya Vezna - all of which are assigned to the end of the 10th or the 11th century A.D. - leads to the dating of this comb from Chalkis to the same period. The quality of the relief suggests that the comb was intended for ceremonial purposes rather than common use.

M. GEORGOPOULOU - MELADINI — N. PAPADAKIS

BERICHT ÜBER DIE DEUTSCHEN ARCHÄOLOGISCHEN AUSGRABUNGEN IN THESSALIEN 1973

Im Jahre 1973 konnten vom 27. August bis 29. Oktober die Forschungen des antiken Stadtbereiches von Demetrias fortgesetzt werden. Zur Zeit werden die Ordnung und Zusammensetzung der Funde der bisherigen Ausgrabungskampagnen in Demetrias, aber auch jener älteren aus der Umgebung von Larissa, in den Museen von Volos und Larissa durch Dr. E.Hanschmann, mit Unterstützung des Restaurators Deilakis und des Facharbeiters Karagiannis, zum Zwecke der Veröffentlichung weitergeführt. Es ist beabsichtigt, ab diesem Jahr das ergrabene und erforschte Material laufend in Materialpublikationen vorzulegen. Zu diesem Zweck wurde bereits ein Probedruck des Beitrages von A. Giovannini über « Ein Beschluß der Peparathier für Richter aus Larissa » samt dem Titelblatt durchgeführt (siehe Beilage).

Für die Genehmigung der Ausgrabungen ist den zuständigen griechischen Stellen und für die Unterstützung der Direktion des Deutschen Archäologischen Institutes in Athen zu danken. Der Ephoros von Thessalien, Herr Dr. D. Theocharis und die Ephorin von Magnesia, Frau Dr. E. Deilaki - Protonotariou, ermöglichten zusam-

Taf. 1. Demetrias, Pevkakia : Frühthessalische Bebauung III

men mit ihren Mitarbeitern eine fruchtbare Zusammenarbeit, wofür ihnen und ihren Mitarbeitern besonderer Dank gebührt. Ohne die finanzielle Unterstützung der Deutschen Forschungsgemeinschaft wären die Forschungen nicht durchführbar gewesen. Die Forschungen wurden als ein gemeinschaftliches Unternehmen, wie bereits in vergangenen Jahren, unter Mitwirkung von Herrn Dr. D. Theocharis durchgeführt.

In der Kampagne von 1973 wurden im Bereich der antiken Stadt Demetrias folgende Arbeiten durchgeführt :

1. Fortsetzung der Grabungen auf der Pevkakia Magula.

2. Fortsetzung der Ausgrabungen im Bereich des hellenistischen Anaktorons (Palast).

3. Geodätische Vermessungen des Geländes im Bereich des von Stählin genannten Pagasai.

4. Einleitung der Versuchsgrabungen auf dem Hügel Soros, wo von Arvanitopoullos und Stählin die antike Stadt Amphanai vermutet wurde.

5. Fortsetzung der Arbeiten nach der letzten Berichterstattung am Fundmaterial im Museum, unter Aufsicht von Dr. E. Hanschmann, so daß jetzt an die 350 Gefäße zusammengesetzt und die Funde geordnet magaziniert sind.

6. Aufnahme des Materials der mittleren Bronzezeit von der Argissa

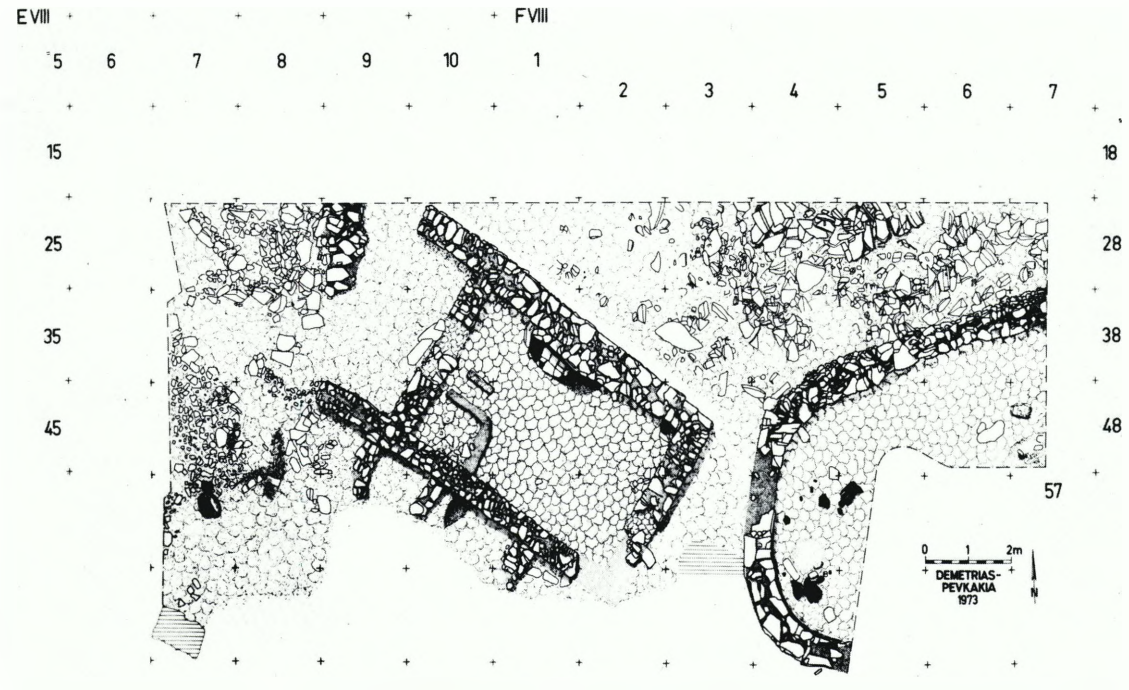

Taf. 2. Demetrias, Pevkakia: Frühthessalische Bebauung II

Magula zwecks Veröffentlichung durch Dr. E. Hanschmann.

Zu Punkt 1

Im einzelnen wäre zu berichten, daß im Süden der Pevkakia Magula, am Großen Profil, die Grabungen unter der Ortsleitung von Dr. Kl. Kilian fortgesetzt wurden. Im Westen konnten zuerst die noch gering vorhandenen Reste der mittleren Bronzezeit, die in alten Ablagerungen eingetieft waren, erforscht werden, wobei die Fundamente einiger Mauerreste und Kinderbestattungen zum Vorschein kamen. Damit war diese Störung beseitigt .Weiter östlich anschliessend konnten die schon im vergangenen Jahr gefundenen Reste eines typischen trojanischen Megarons gereinigt werden (Taf. 1 und 4). Es zeigte sich, daß sich an der Nordmauer des Hauptraumes eine besonders ausgebaute Herdstelle befand (Taf. 1). Hinter dem Haupteingang im Süden befanden sich genau wie vor dem Haupteingang kastenartige Einbauten, die zum Teil erst später angelegt worden waren. In einer späteren Phase wurde dieses Megaron mittels schlechtgebauten Mauern mit einem Bau verbunden, der im Nordwesten des Megarons lag (Taf. 1). Im Nordosten des Megarons, gegen den Hang zu, waren die Reste eines älteren vom Megaron gestörten Baues angetroffen

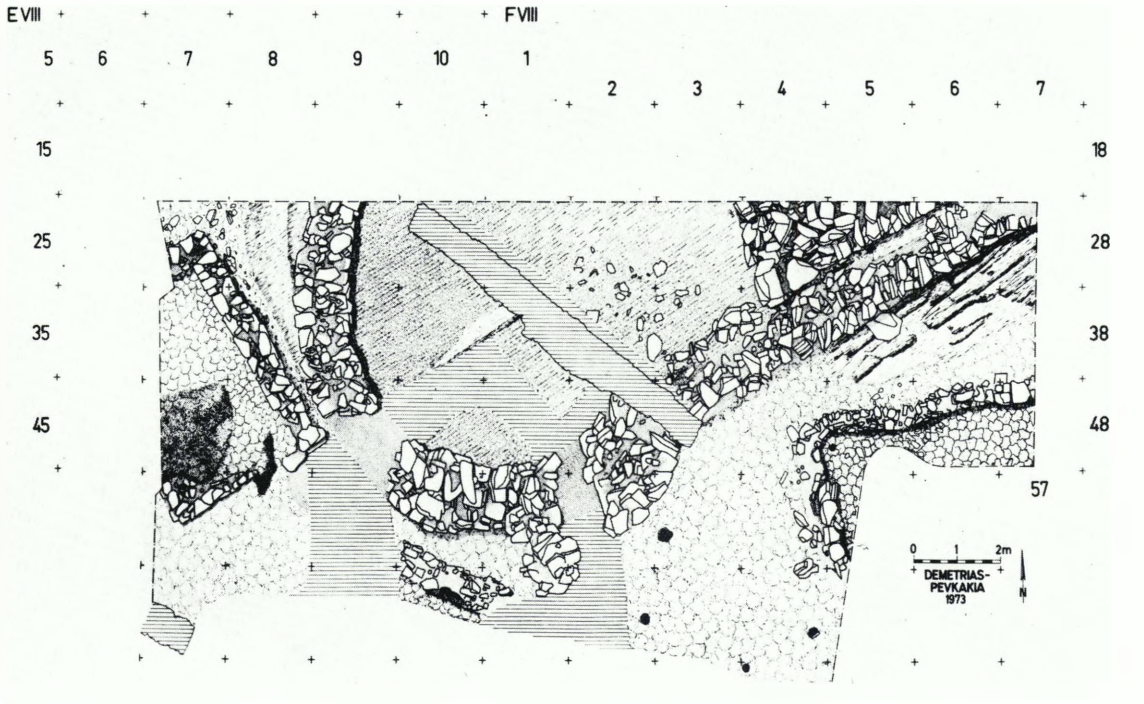

Taf. 3. Demetrias, Pevkakia: Frühthessalische Bebauung I und Befestigungsmauer

worden. Hinter diesem Bau stauten sich die Massen einer eingestürzten Befestigungsanlage. Weiter im Osten wurden die Reste eines Apsidenhauses, das schon im letzten Jahr angetroffen wurde, weiter erforscht und dabei mehrere charakteristische Gefäße der frühen Bronzezeit *in situ* angetroffen (T a f. 12).

Nach der weiteren Reinigung (T a f. 2) zeigte sich, daß die Mauern der Südseite des Megarons viel schmächtiger fundamentiert waren, als die Mauern gegen den Berg. Im Süden wurden Spuren kleinerer Anbauten mit Feuerstellen angetroffen. Im Hauptraum des Megarons selbst wurden Gefäßreste vom trojanischen Typ gefunden (A b b. 11). Südwestlich vom Haus wurde ein Grab (558) angetroffen, bei dem die Reste einer trojanischen Amphora mit Wellenleisten (T a f. 5, 10) lagen. Im Bereich dieses trojanischen Hauses wurden auch sonst Reste von trojanischen Doppelhenkelbechern und andere Gegenstände gefunden.

Im Osten des Megarons wurden dann die Reste eines älteren ellipsoiden Apsidenhauses gefunden (T a f. 2 und 6, 7). Das Haus ist mit der lichten Breite von 8 m von erstaunlicher Größe. Auch auf dem Boden dieses Hauses wurden verschiedene Gefäße gefunden, sowie eine Herdstelle im Westteil.

Taf. 4. Demetrias, Pevkakia: Megaronhaus der Bebauung II

Nach dem Abtragen der Reste des Megarons und Apsidenbaues kamen im Norden am Profil die Fundamente eines massiven Aufbaues von mindestens 5 m Länge und mehr als 2 m Breite zum Vorschein (T a f. 3), dessen Reste bis hochhinauf im Profil verfolgt werden konnten, so daß dieser Bau einst mindestens eine Höhe von ca. 2,40 m hatte. Bei diesem Bau könnte es sich um eine Bastion handeln, wie sie aus Troja II bei den Toren bekannt geworden sind. Davorgesetzt zog sich eine etwa 1,50 m breite, aus Bruchsteinen und Lehm gebaute massive Mauer hin, die in einer Schleife gegen Südwesten ausbog und dann wieder im Profil verschwand (T a f.

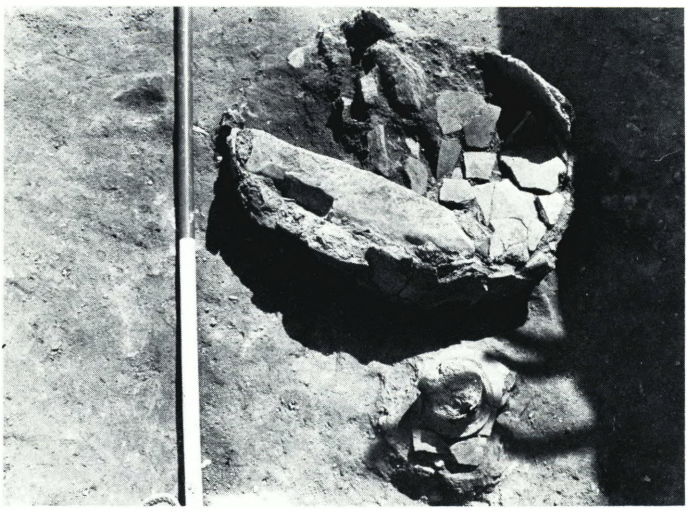

Taf. 5. Demetrias, Pevkakia: Frühthessalisches Grab 558

Taf. 6. Demetrias, Pevkakia : Apsidenhaus der Bebauung II

3). Diese Mauer ist zweischalig gebaut und das Innere derselben mit Steinbruch gefüllt (T a f. 8, 9). Bei der Erstellung dieser Mauer wurde das Gelände planiert, wobei nur Teile der Mauer auf dem Felsuntergrund zu stehen kamen. Vor der Mauer war eine Böschung angelegt, die mit gelbem Lehm abgedeckt war. Die Mauer ist dann zum Einsturz gekommen, weil Teile derselben auf der aufgeschütteten Planierung zu stehen kamen, die nicht hielten. Aus den umgekippten, noch in Schichten liegenden Steinmassen ließ sich erkennen, daß die Mauer mindestens 2,50 m hoch war. Die Mauer gehört ohne Zweifel zu den frühbronzezeitlichen Befestigungs-

Taf. 7. Demetrias, Pevkakia: Apsidenhaus, Feuerstelle mit Gerät- und Keramikinventar

resten, wie sie jetzt in Lerna, Chalandriani, Aegina usw. angetroffen wurden. Man muß daraus wohl den Schluß ziehen, daß zumindest die frühbronzezeitlichen Siedlungen an der Küste auch im thessalischen Raum befestigt waren. Im Vorfeld der Befestigung befand sich im Westen der Ausgrabungsfläche der Rest eines kleinen viereckigen Baues mit Feuerstelle, der älter als die Befestigung selbst ist (Taf. 3). Dagegen befanden sich im Südosten Reste eines viereckigen verbrannten Hauses, die jünger als die Befestigung sind. Die Reste dieses Hauses wurden unmittelbar unter den zwei darüberliegenden Apsidenbauten gefunden, die übrigens in beiden Bauperioden durch einen Brand zugrunde gegangen sind. Auch sonst fanden sich im Vorfeld Spuren von Häusern, die aber bereits durch rezente Abtragung zerstört waren.

Bei der Fortsetzung der Ausgrabungen in die Tiefe zeigte sich, daß hier noch ein dünner früh - bronzezeitlicher Horizont existierte, der sich über einen Horizont der Rachmani - Periode gebildet hat. Die rachmanizeitlichen Ablagerungen waren in diesem Gebiet, im Verhältnis zu jenen auf der im Nordosten liegenden G/H V - Fläche weniger ausgeprägt. Es konnten nur die Reste einer einzigen Bauperiode ermittelt werden. Dabei handelt es sich um die Reste eines Baues mit Steinfundamenten (Taf. 9). Unter diesem rachmanizeitlichen Horizont befanden sich spärliche Reste eines diminizeitlichen Horizontes mit Bauspuren. Damit bestätigt sich auch hier die auf der im Nordosten gelegenen

Taf. 8. Demetrias, Pevkakia: Frühthessalische Befestigung mit zeitgleicher Außenfläche des Siedlungshügels

Taf. 9. Demetrias, Pevkakia: Reste rachmanizeitlicher Bebauung auf dem gewachsenen Felsen

Taf. 10. Demetrias, Pevkakia: Amphora beim Grab 558

Taf. 11. Demetrias, Pevkakia: Teller aus dem Megaronhaus der Bebauung II

Fläche (Quadrat G/H) der Magula angetroffene Kulturabfolge, und zwar nicht nur in der Stratigraphie, sondern auch im Bezug auf das Fundgut.

Was die keramischen Kleinfunde betrifft, so wäre zu vermerken, daß in mittelbronzezeitlichen Ablagerungen neben den üblichen Gattungen dieser Zeit noch etliche Stücke der Mittelminoisch I Keramik gefunden wurden (13 b oben). Die frühbronzezeitlichen Ablagerungen ergaben das übliche Material dieser Zeit, von dem vor allem die Urfirnis– und die bemalte Urfirniskeramik von auswärts importiert worden sind. Es kamen dabei zahlreiche Reste von Saucieren (T a f. 13 a) zum Vorschein, deren Qualität mit der Tiefe immer stärker zunahm. Es muß wieder betont werden, daß auch in dieser Grabungsfläche Saucierenbruchstücke bester Qualität in der rachmanizeitlichen Schicht gefunden wurden. Dazu kamen in bronzezeitlichen Ablagerungen zahlreiche Bruchstücke mit Urfirnismalerei (T a f. 13 b, unten). Einige dieser Bruchstücke sind in der Art der urfirnisbemalten Keramik von den Kykladen hergestellt. Zu dieser Ware dazu kommt das übliche Grobgeschirr dieser Zeit, das oft mit Fingertupfenleisten, Einschnitten und Besenstrich verziert ist. Dazu fanden sich die Miniaturgefäße und die Tonanker.

Besonders erwähnt werden müssen 5 Bruchstücke von Gefäßen, die mit Schnurabdrücken verziert waren. Sie kommen z. T. aus dem Befestigungsversturz, der älter als das trojanische Megaronhaus ist, was bestätigt, daß diese Art der Verzierung längere Zeit in Thessalien auftritt. In der Machart bilden sie eine ältere Gruppe.

Mit dem Erreichen der Felsoberfläche wurden die Grabungen am Großen Profil beendet und die Fläche teilweise wieder zugeschüttet, um die

Taf. 12. Demetrias, Pevkakia : Frühthessalische Spitzbodengefäße aus dem Apsidenhaus der Bebauung III

Befestigungsreste zu konservieren. Es ist beabsichtigt, im kommenden Jahr das auf der Pevkakia gefundene Material zuerst aufzuarbeiten und zu veröffentlichen. Das rachmani- und diminizeitliche Fundgut wird von cand. phil. H. - J. Weißhaar bearbeitet. Das übrige Material samt Plänen veröffentlichungsreif gezeichnet, so daß mit der Aufarbeitung der Grabungsergebnisse begonnen werden kann.

Zu Punkt 2

Im Bereich des Anaktorons (Palast) von Demetrias mußten die Ausgrabungen 1973 fortgesetzt werden, da auch dieses Gelände in die Bebauungsplanung für die Neustadt Volos einbezogen wurde und dadurch nicht mehr damit zu rechnen ist, daß in diesem Bereich ungehindert auf unabsehbare Zeit geforscht werden kann. Die örtliche Grabungsleitung hatte Dipl. - Ing. P. Marzolff. Er wurde dabei von 5 Mitarbeitern, und zwar Studenten der Archäologie und Architektur, unterstützt.

Die Grabung erstreckte sich auf zwei Arbeitsbereiche, und zwar auf den Teil des nordwestlichen und nordöstlichen Flügels des Palastes (Taf. 14). Im nordwestlichen Teil wurden die Grabungen fortgesetzt, die 1971 begonnen und auf dem vermutlichen Bodenniveau des Anaktorons stehen geblieben sind (Taf. 15). Das Ziel der diesjährigen Kampagne war, möglichst überall bis zum Felsen vorzustoßen, da nur so eine sichere stratigraphische Abfolge in diesem Bereich zu erzielen ist. Ohne eine solche müßte die Datierung des Anaktorons in seiner jüngsten Phase problematisch bleiben. Wie der Verlauf der Untersuchungen es dann zeigte, wurde die zeitliche Beurteilung des jüngsten Baues durch diese Grabungen bis zum Felsen nicht unwesentlich verändert.

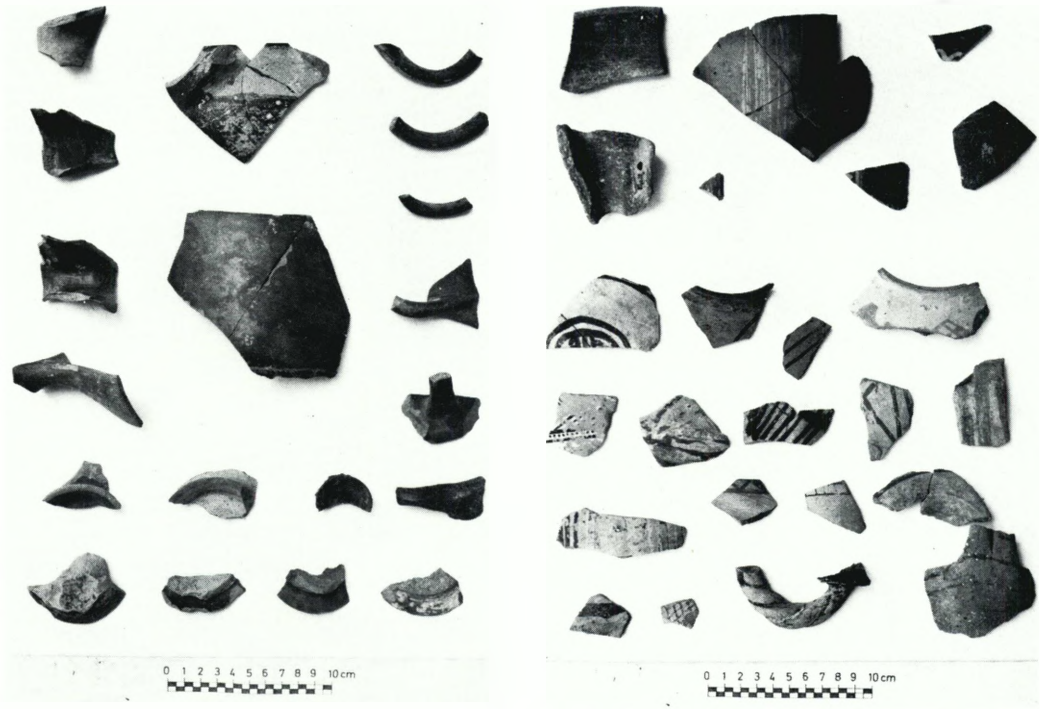

Taf. 13. Demetrias, Pevkakia : a) Urfirnis - Keramik aus den frühthessalischen Schichten. b) Firnisgemalte Importkeramik (oben Mittelthess. Schicht)

Im Nordwestteil des Baues wurde der Felsgrund bei 3,90 m unter dem angenommenen Bodenniveau des Westflügels erreicht (T a f. 16 b). Es zeigte sich dabei, daß die Mauern des Anaktorons meistens bis auf den Felsgrund hinabgeführt waren. Die Fundamente sind aus nur grob zugehauenen Blöcken errichtet worden. In diesem Bereich wurden zuunterst Reste des gewachsenen Bodens festgestellt. Auf diesem Boden lagerten Reste von älterer Bebauung, die nur noch streckenweise erhalten sind. Zu diesen Bebauungsresten fand man ein Bodenniveau aus Schotter mit einer Feuerstelle. Das dazugehörige Material gehört bereits der hellenistischen Zeit an. Auf diese zerrissenen Reste folgten mehrere Einschüttungslagen, die kurz hintereinander eingebracht waren, wobei Teile des gleichen Gefäßes in benachbarten Räumen gefunden wurden. Es wurden bis zu 6 verschiedene Aufschüttungslagen festgestellt. Vermutlich werden diese Aufschüttungslagen eine genauere Gliederung der hellenistischen Keramik ermöglichen, als die, die nach den Kampagnen 1970 und 1971 noch vermutet werden konnte. Dabei wird es interessant sein zu erfahren, wie sich diese Keramik zu jener der älteren Bebauungsphase verhält. Wichtig ist zu vermerken, daß auf dieser Stelle in die Ruinen des Palastes einige Kindergräber eingelassen waren (T a f. 18 a),

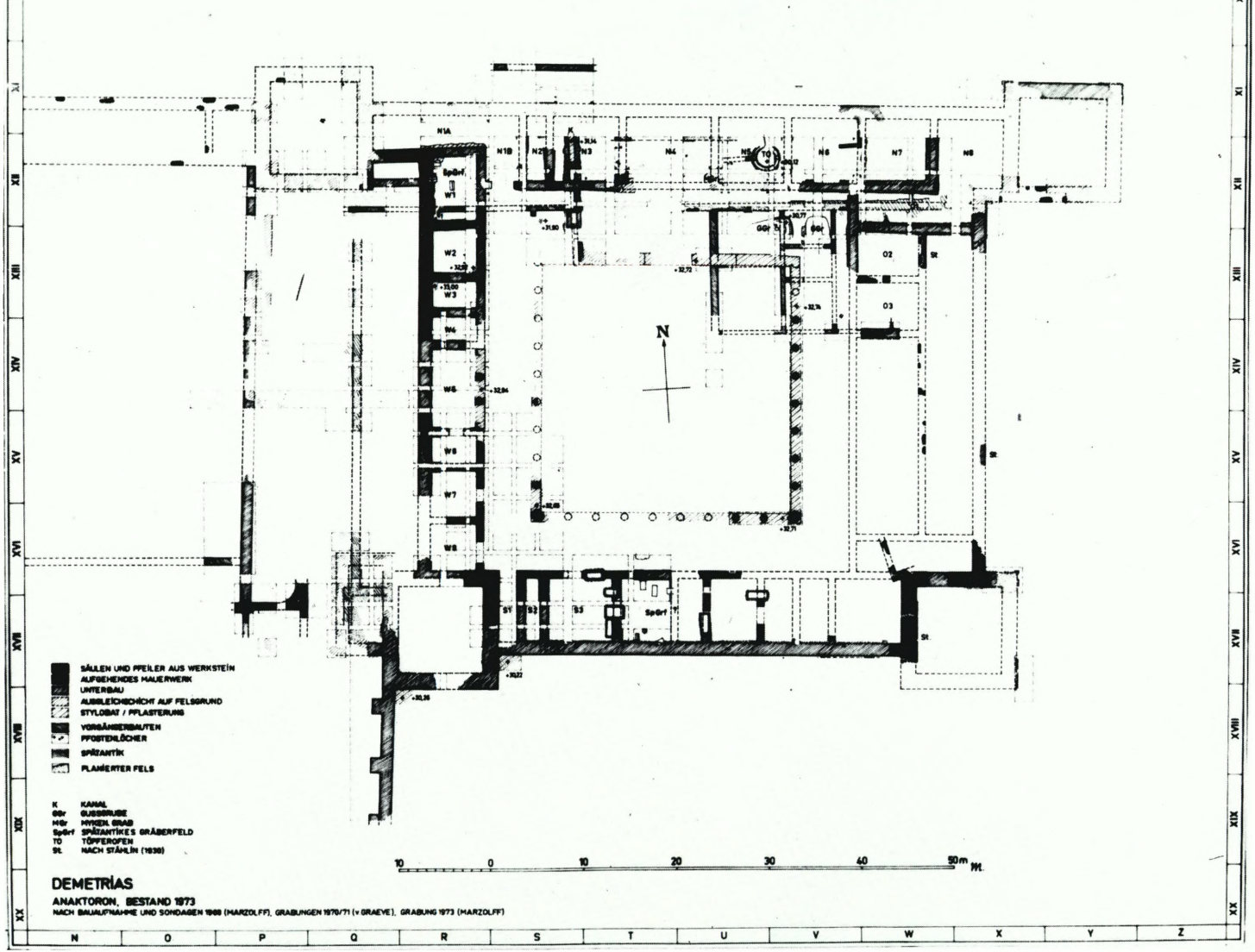

Taf. 14. Demetrias, Anaktoron: Bestand 1973

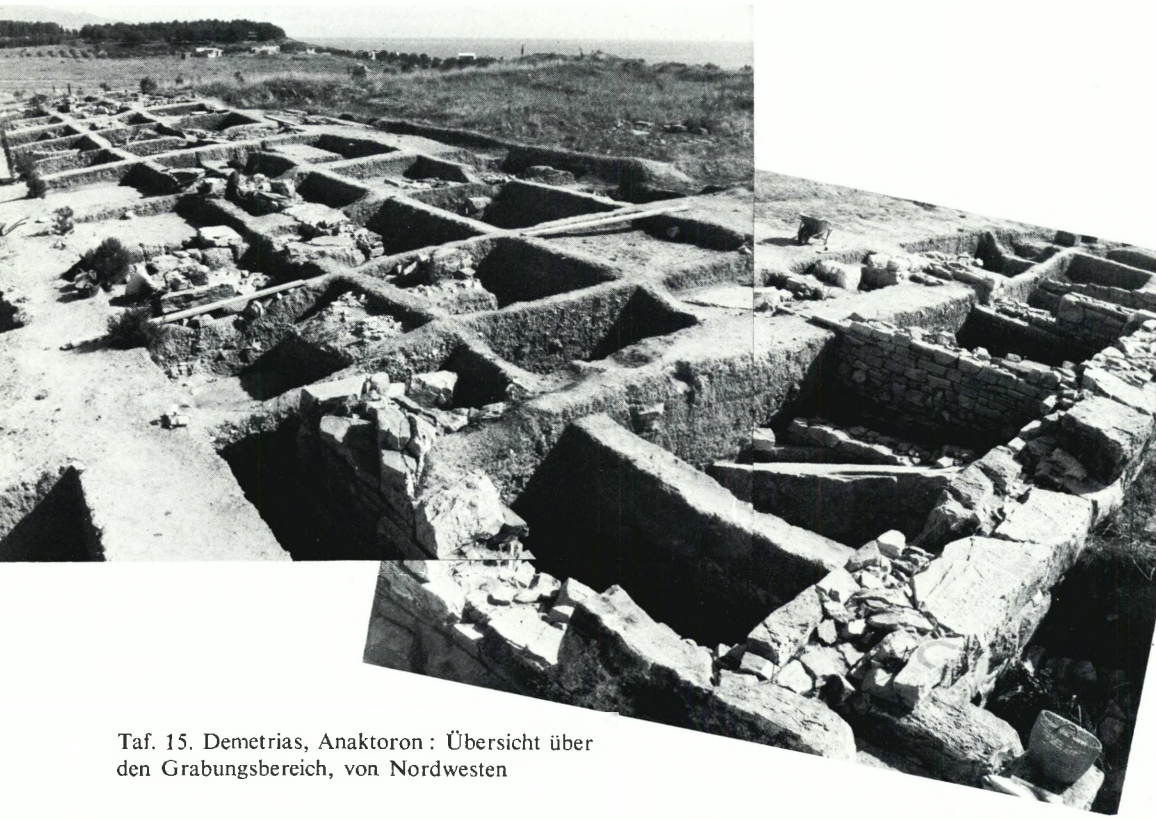

Taf. 15. Demetrias, Anaktoron: Übersicht über den Grabungsbereich, von Nordwesten

wobei die Beifunde (Taf. 20 b) für das späte 4. Jahrhundert n. Chr. sprechen. Dabei wurde auch eine Fibel von dem sogenannten gotischen Typus gefunden, die in Rumänien und Südrußland stark verbreitet ist.

Die Mitte des Nordflügels erwies sich als sehr stark ausgeraubt (Taf. 14 und 15), jedoch konnten noch Spuren der Fundamentgruben strekkenweise erfaßt werden, so daß im groben die Raumeinteilung festliegt. Von Westen nach Osten ließen sich auch im Norden zuerst zwei schmale Räume bestätigen, auf die in der Flügelmitte ein besonders großer rechteckiger Raum folgte. Auf diesen Raum folgten 4 annähernd quadratische Räume. All diese Räume hatten eine lichte Breite von ca. 7 m. Auf den letzten annähernd quadratischen Raum folgen die Reste des massiven Turmes im Nordosten. Besonders wichtig ist es, daß von dem Nordost– zu dem Nordwestturm die nördliche Außenmauer in einer einzigen Geraden durchlief und nunmehr auch die gangartige Verbindung des Nordwestturmes mit dem Inneren des Anaktorons gesichert ist.

Auch in diesem Bereich war die Schichtung viel reichhaltiger als sie bei den ersten Grabungen angenommen wurde. Auch hier konnten noch Reste des gewachsenen Bodens, der auf Felsuntergrund liegt, stellenweise

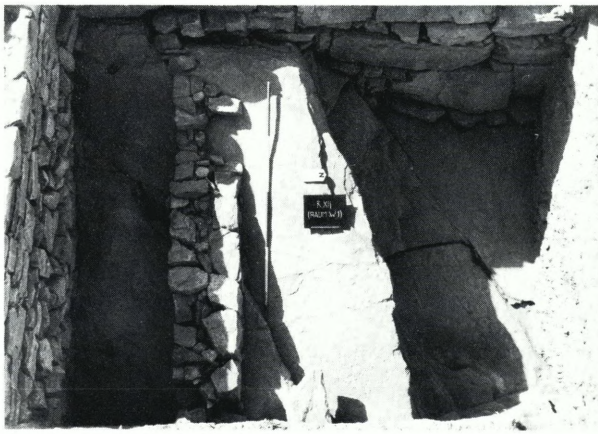

Taf. 16. Demetrias, Anaktoron: a) Mauerzüge einer älteren Bebauung in Planquadr. U XII, XIII, von Westen gesehen. b) Mauerzug einer älteren Bebauung in Planquadr. R XII, von Osten gesehen. Darüber die Wände von Raum W 1

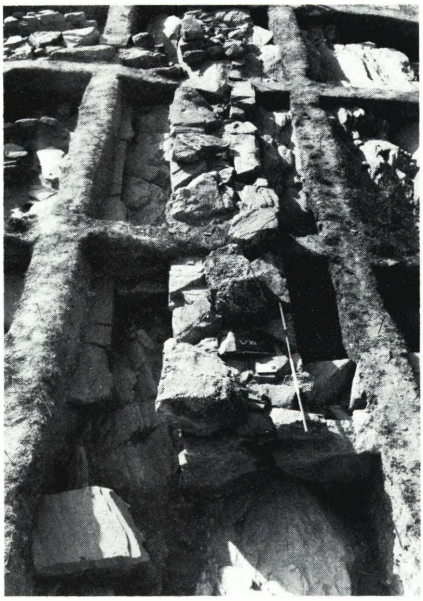

Taf. 17. Demetrias, Anaktoron: a) Unterbau der inneren Längswand des Nordflügels (Planquadr. V, W XII), von Osten gesehen. Südlich daneben die Fundierung einer älteren Bebauung. b) Überschneidung der Mauer der älteren Bebauung durch den nördlichen Hof - Stylobat des Anaktorons (Planquadr. U XIII), von Osten gesehen

festgestellt werden. In einer Felsspalte waren die Reste eines mykenischen Ossilegiums eingelassen. Darüber lagerten Reste von Bebauungen, von denen mehrere Mauerzüge gefunden wurden (A b b. 16 a, 17 a und b). Zu diesen Bauresten war ein dazugehöriger Fußboden nicht mehr erhalten. Über

Taf. 18. Demetrias, Anaktoron : a) Spätantike Bestattung in Raum W 1 (Planquadr. R XII). Zerstörung der Mauer. b) Töpferofen in Raum N 5 (Planquadr. U/V XII), von Nordosten gesehen

diesen Bauresten folgt unmittelbar die Bauschicht des Anaktorons. Im Bereich nördlich der älteren Baureste befand sich oberhalb des Felsgrundes eine mehrschichtige dunklere Ablagerung, deren einzelne Lagen überwiegend Kulturschutt enthalten. In dieser Kulturschicht fanden sich über 20 Tonbullen unbekannter Funktion, von denen einige mit zwei verschiedenen Siegelabdrücken versehen sind (Taf. 21 a). Aus dem gleichen Schichtenpaket kamen im Verhältnis zu älteren Grabungen (1970/1971), bei denen nur etwa zwanzig Münzen gefunden

Taf. 19. Demetrias, Anaktoron : Westabhang-Ware

wurden, alleine bei der diesjährigen Kampagne 42 Münzen zum Vorschein, die eine erhebliche Absicherung für die Datierung der Schichten ergeben werden. Die Bestimmung dieser Münzen hat Professor P. Franke, Saarbrücken, übernommen. Die unteren Schichten dieses Schichtenpaketes reichen unter die Fundamentzüge des Anaktorons. Im Bereich der nördlichen Peristyl - Halle wurden zwei Metallöfen oder Gußgruben für Bronzefiguren gefunden. Aus der Füllung derselben wurden zahlreiche Matrix - bruchstücke gehoben. Es ließen sich Teile von Gewandfalten erkennen. Aus der obersten Lage der Zufüllung der Metallöfen stammen Bruchstücke eines homerischen Bechers (T a f. 20 und 21 b). Im Bereich des Nordflügels

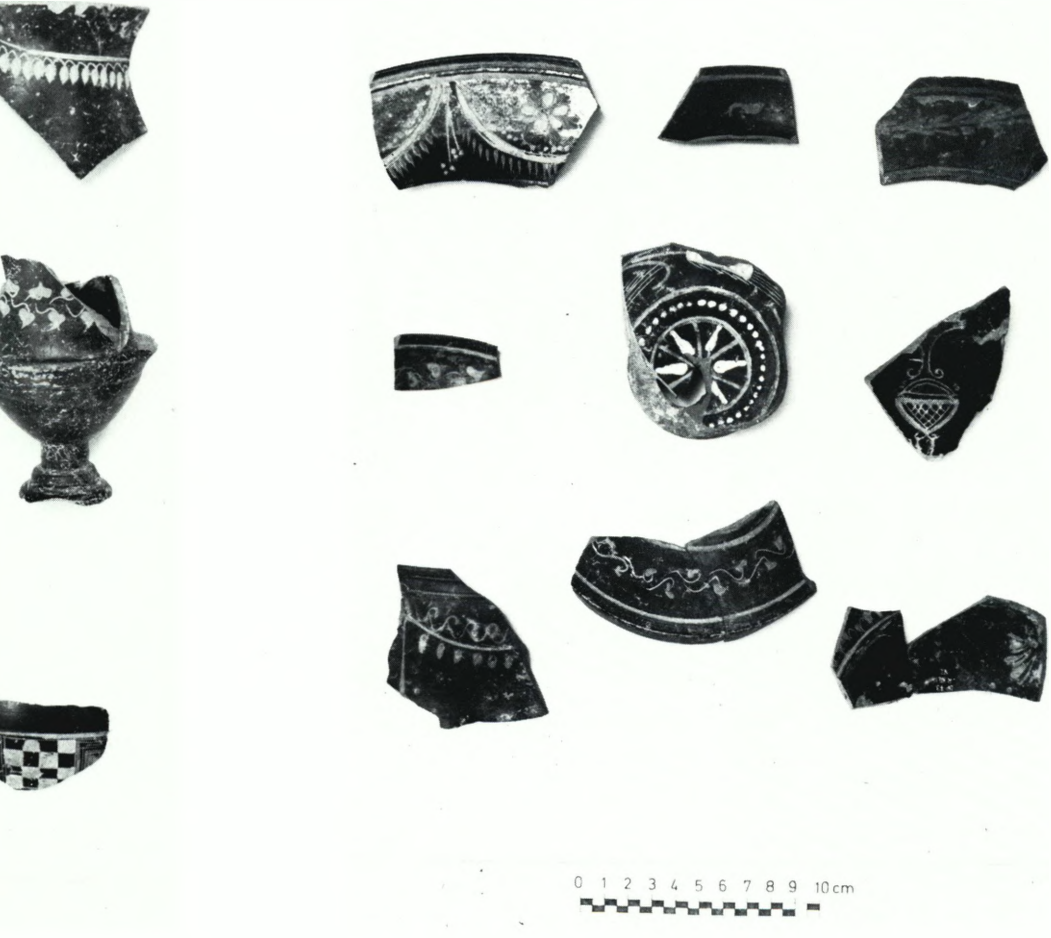

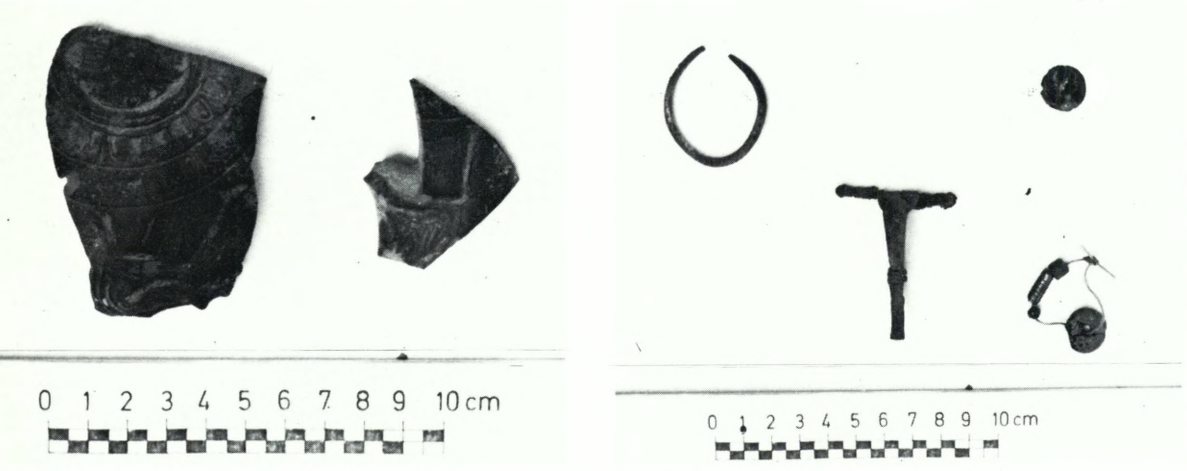

Taf. 20. Demetrias, Anaktoron: a) Homerischer Becher. b) Aus frühbyzantinischem Grab

Taf. 21. Demetrias, Anaktoron: a) Tonbullen mit Siegelabdrücken. b) Homerischer Becher

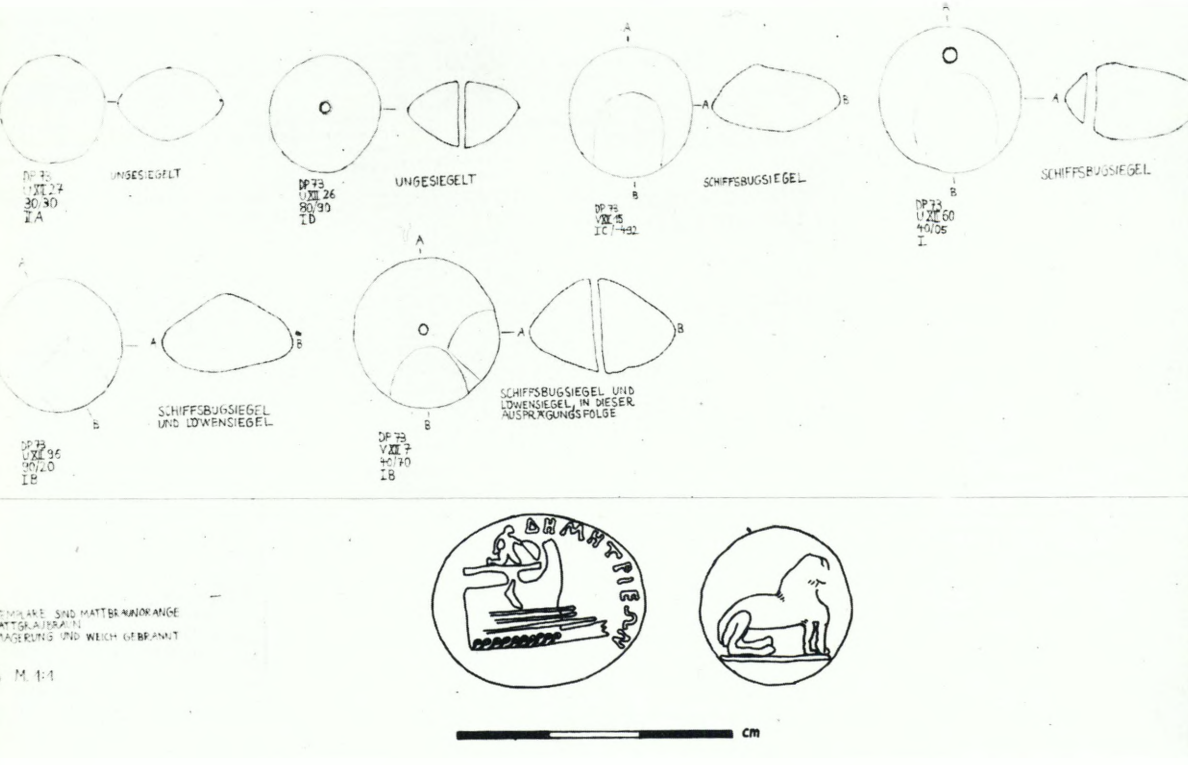

wurden außerdem die Reste eines großen Töpferofens gefunden (Taf. 18 b), dessen Verfüllung kaiserzeitliche Keramik enthält.

Von den übrigen Funden ist hervorzuheben, daß wiederum große Mengen der Keramik gefunden wurden, die sich nach der stratigraphischen Lagerung in genauere Gruppen aufteilen lassen werden. Es fällt das Vorkommen eines hohen Prozentsatzes von Westabhang - Ware auf (T a f. 19 a, b). Zum Teil ist diese Keramik von sehr hoher Qualität. Auch an gestempelten Weinamphoren fehlt es nicht.

Die meisten davon sind thasischer Herkunft. Außerdem kamen aus der Baueinfüllung des Anaktorons Reste von fein profiliertem und bemaltem farbigem Wandstuck sowie Trümmer zerschlagener Werkstücke zum Vorschein, wie sie im westlichen Vorfeld

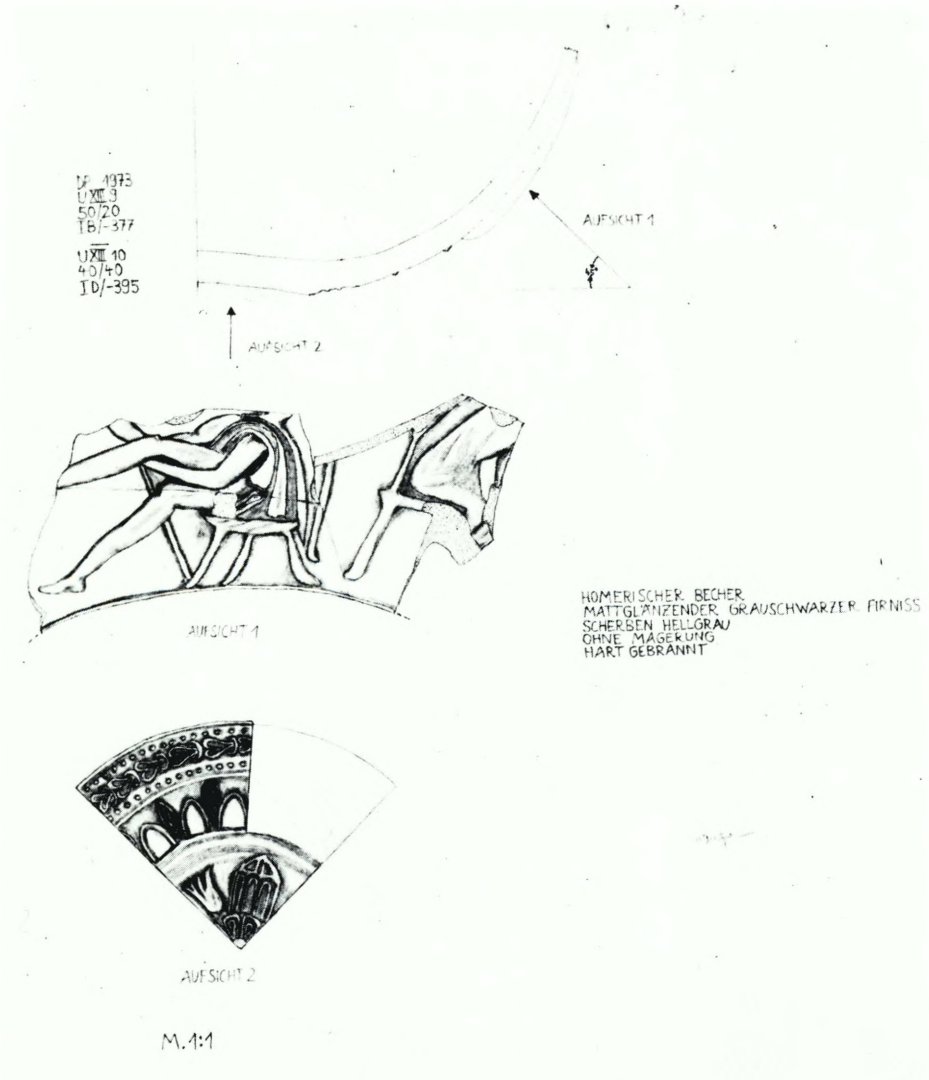

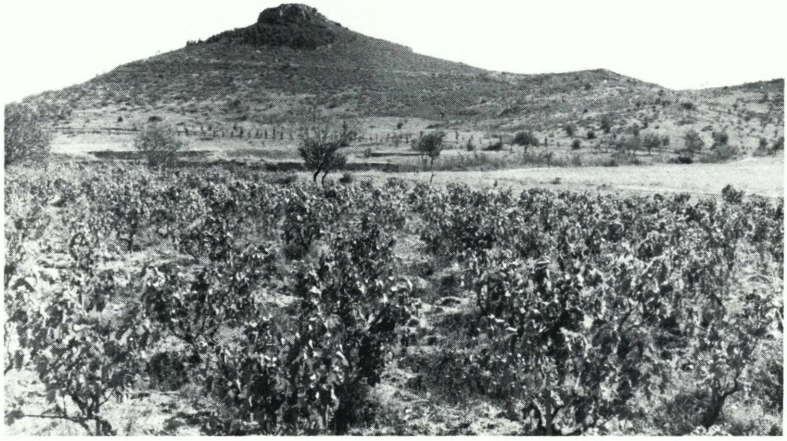

Taf. 22. Soros, Amphanai : a) Blick von N - W. b) Blick von SW auf Kultbau vor der Befestigung und auf Soros

schon 1970 gefunden wurden. Mit dieser Kampagne ist der Grundriß des Palastes, mit Ausnahme des Ostflügels und des Hofinneren, im wesentlichen geklärt worden. Die für das nächste Jahr vorgesehene Grabungskampagne soll sich dieser Teile des Palastes annehmen und das gesamte

Taf. 23. Soros, Amphanai : Toranlage zur Oberburg

Vorfeld des Palastes untersuchen, um festzustellen, ob dort nicht noch Bestandteile vom Oberbau zu finden sind bzw. um den Anschluß des Palastes an den sich im Westen anschließenden « Zitadellenbereich » zu klären.

Zu Punkt 3

Professor Dr. W. Böser, Karlsruhe, hat mit Verm. - Ing. G. Häuser die Geländevermessung der Stadt Demetrias fortgesetzt. Behilflich waren ihm dabei vier Studenten der Geodäsie. Im Vordergrund stand dieses Mal jenes Gebiet, das bei Stählin und Arvanitopoullos als das einstige Gebiet von Pagasai, der Hafenstadt von Pherä und Vorgängerin von Demetrias, angesprochen wurde. Im Zuge dieser Vermessungen wurde der Bereich der Befestigungsmauern — soweit noch feststellbar — genau kartiert. Außerdem wurden noch einmal Kontrollmessungen mit elektronischen Geräten über das ganze Gelände hin vorgenommen. Auch wurde das Gelände auf dem Sorosberg (Amphanai), von dem 1971 Dr. Beyer die ersten Aufnahmen

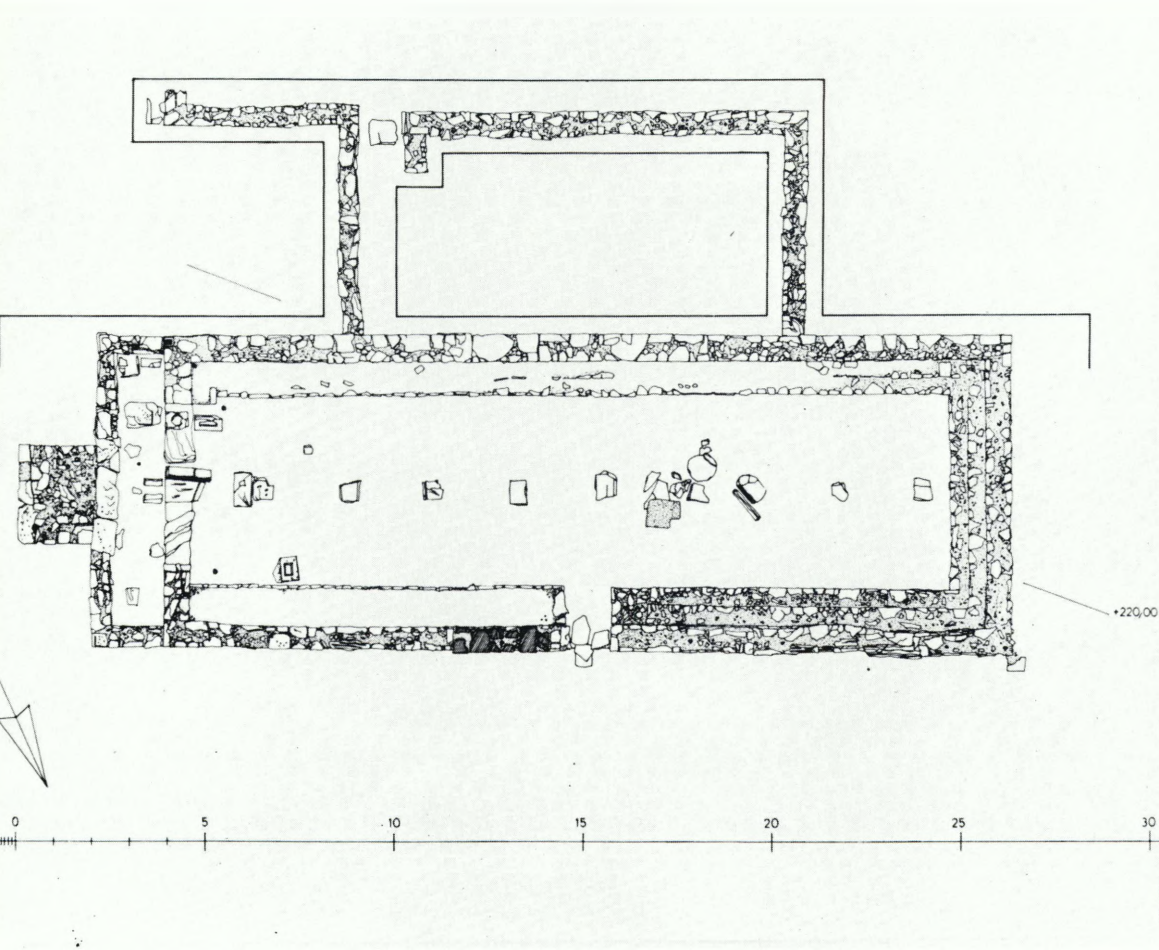

Taf. 24. Soros, Amphanai : Kultbau vor Befestigung

im Auftrag und für die deutsche Thessalien - Grabung hergestellt hat, einer Kontrollmessung unterzogen und, wo notwendig, die Pläne berichtigt. Dazu wurden dann die Hauptkoordinaten für die Ausgrabungen in diesem Gelände angelegt. Mit dieser Kampagne sind die geodätischen Vermessungen im engeren Bereich der Stadt Demetrias im wesentlichen beendet. In der Zwischenzeit wurde die Ausarbeitung des zwischen der vorletzten und letzten Kampagne aufgenommenen Geländes fortgesetzt, so daß bis März 1974 damit zu rechnen ist, daß die topographischen Aufnahmen des engeren Stadtgebietes von Demetrias fertiggestellt sein werden.

Die Ausarbeitung der antiken Bestände durch Dipl. - Ing. P. Marzolff

Taf. 25. Soros, Amphanai : Kultbau von Westen

Taf. 26. Soros, Amphanai : Kultbau. Vorraum im Westteil

wurde planmäßig fortgesetzt und mit Ausnahme eines noch nicht untersuchten Teiles im Südwesten des engeren Stadtbereiches dürfte diese zum Sommer 1974 abgeschlossen und kartographisch durch die Mitarbeit von

Taf. 27. Soros, Amphanai: Kultbau, Fundstelle der Basen, Plastiken u. der Stele im westl. Vorraum

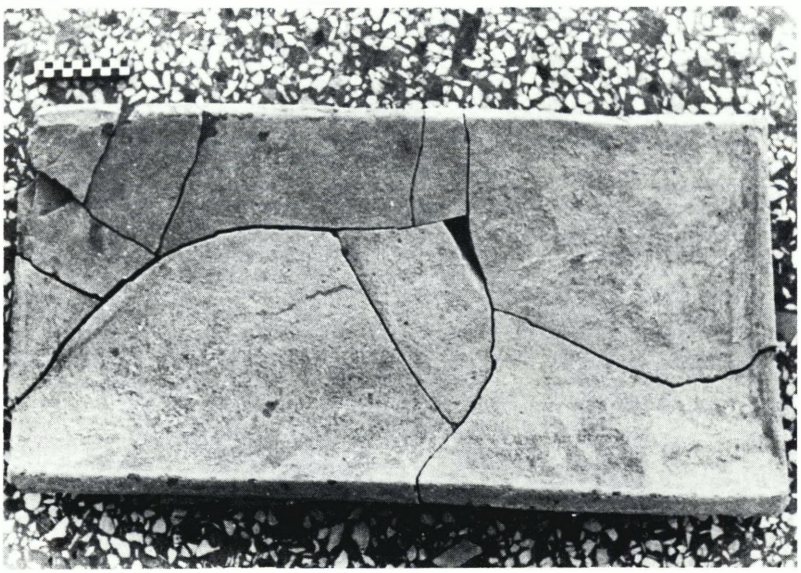

Taf. 28. Soros, Amphanai: Kultbau, Dachziegel

Professor Dr. W. Böser in die geodätischen Karten übertragensein. Es ist beabsichtigt, im Herbst 1974 das noch fehlende Gelände im Südwesten sowie im Bereich des sogenannten Pagasai zu erfassen, so daß im Laufe des nächsten

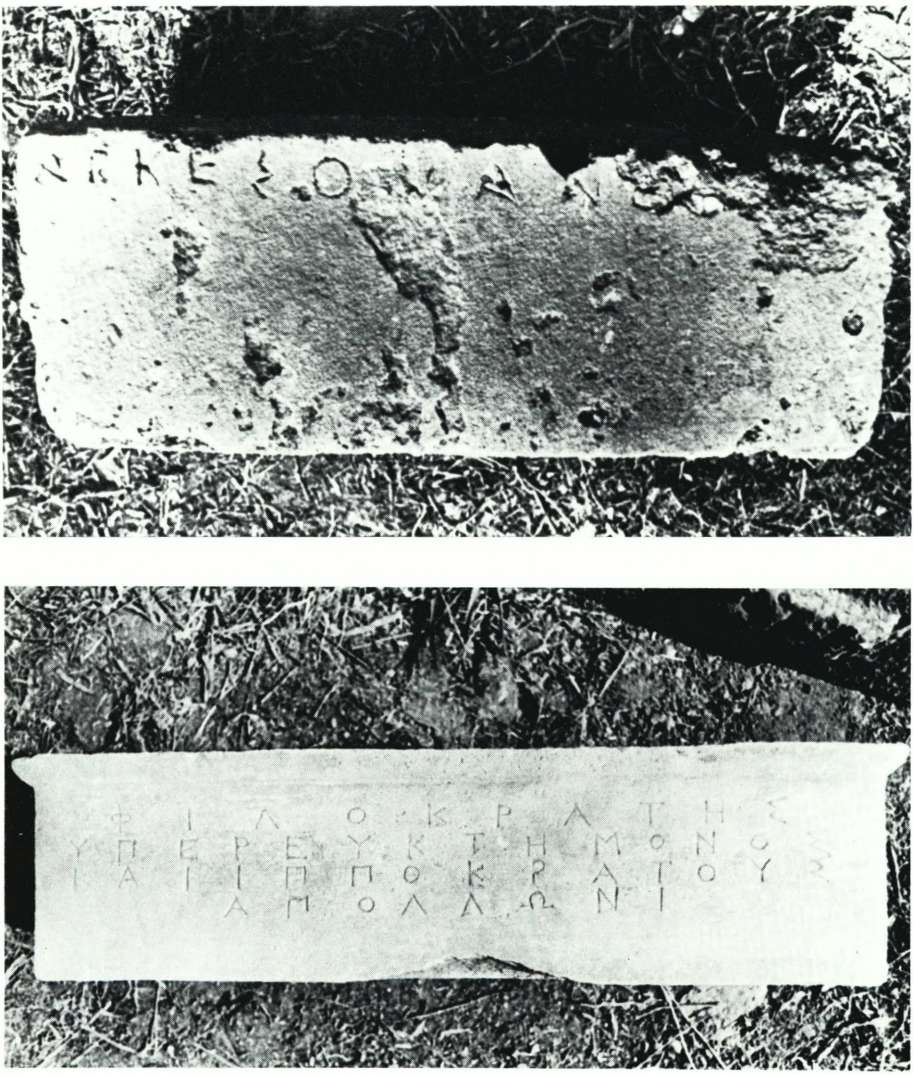

Taf. 29. Soros, Amphanai : Kultbau - Basen aus westl. Vorraum

Jahres diese Arbeiten als abgeschlossen angesehen werden können.

Zu Punkt 4

Wegen der projektierten Abwasserkanalisation der Stadt Larissa, die durch das archäologische Gelände am Soroshügel durchgehen soll, wurde es unumgänglich nötig, die Forschungen in dem Bereich, der durch diese Kanalisation bedroht ist, aufzunehmen. Dies desto mehr, weil dieses Kanalisationsprojekt ein Gelände betraf, wo der Referent bereits 1967 die Reste eines Heiligtums erkannt und 1971 Dr. Beyer damit beauftragt hatte, die

Taf. 30. Soros, Amphanai : Kultbau - Marmorwerk aus westl. Vorraum

Taf. 31. Soros, Amphanai : Kultbau - Marmorwerk aus westl. Vorraum

Taf. 32. Soros, Amphanai : Kultbau - Marmorwerk aus westl. Vorrraum

ersten Bestandsaufnahmen vorzunehmen, nachdem bereits in den Jahren davor von Dipl. - Ing. P. Marzolff Skizzen über die erste Begehung gemacht wurden. Unter der Führung des Referenten wurden dann zusammen mit Professor Dr. St. Sinos vom baugeschichtlichen Institut der technischen Hochschule in Athen und seinen Assistenten Dipl. - Ing. M. Philippa und Dipl. - Arch. K. Panagiotunakou Untersuchungen in dem unmittelbar bedrohten Gelände eingeleitet. Die Arbeiten hatten zwei Ziele gehabt, und zwar einerseits die auf dem Sattel zwischen dem Hügel Soros und dem benachbarten Berg befindliche Unterburg (T a f. 22 a), andererseits einen

Taf. 33. Soros, Amphanai: Kultbau - Marmorwerk aus westl. Vorraum

Bau, der außerhalb der Stadt etwa 50 m westlich der Unterburg liegt (Taf. 22 b), zu untersuchen. Bei der Erforschung der Unterburg sollten zuerst zwei Fragen geklärt werden; erstens die Verbindung zwischen Haupttor und Unterburg und zweitens das evtl. Vorhandensein eines Nebeneinganges, den die Mulde, die vom Bereich der Halikes die Unterburg durchzieht, vermuten läßt. Durch kleinere Reinigungsarbeiten hat es sich herausgestellt, daß in der Tat an dieser Stelle, wo die Mulde die Außenmauer kreuzt, sich ein Nebeneingang in die Unterburg befunden hat, von wo auch eine Straße bergauf in die Unterburg führte. Die Verbindung zwischen

Taf. 34. Soros, Amphanai : Kultbau - Panathenäische Amphora aus westl. Vorraum

Taf. 35. Soros, Amphanai: Kultbau - Panathenäische Amphora aus westl. Vorraum

Haupttor der gesamten Siedlung und Unterburg zu klären, war verbunden mit der Erforschung der Organisation und dem ganzen Aufbau dieses merkwürdigen Bauwerkes (T a f. 23). Das Tor ist unmittelbar auf der Kreuzung zweier Hauptstraßen errichtet. Von hier aus wurde in drei Richtungen der ganze Stadtbereich erschlossen. Durch die Klärung dieser zwei Punkte war sowohl die Richtung der Hauptstraße der Unterburg als auch die Erschliessung des Stadtgebietes vom Haupteingang her gegeben. Der zweite Schwerpunkt der Tätigkeit war der Bau gegenüber dem Haupttor jenseits des Sattels (T a f. 22 b). Schon der erste durchgeführte Schnitt zeigte, daß der Bau, dessen Umriß in großen Stücken sichtbar gewesen war, ein bedeutendes Monument der Antike war (T a f. 24 und 25). Die vollständige Ausgrabung des langen rechteckigen Baues (T a f. 24) hat ein Kultbau von beträchtlichem historischen Wert erschlossen. Es handelt sich um einen Kultbau mit einer mittleren Stützenreihe von 10 Stützen, deren Basen alle noch *in situ* gefunden wurden. Die Stützen selbst waren aus Holz. Östlich der vierten Säule von Westen fand sich eine Herdstelle. Sie besteht aus einem rechteckigen Steinaufbau. Die Asche, die sich fast bis zur Nordwand erstreckte, enthielt keine Knochenreste.

Der Kultbau bestand aus einem langgestreckten Hauptraum und einem Vorraum (T a f. 24), der zu einer späteren Bauphase errichtet wurde. Der Hauptraum besaß außer den zwei Ausgängen zum Vorraum noch eine Tür gegen Norden hin, etwa in der Mitte seiner Längswand. Im Inneren läuft entlang der Wände eine Bank (T a f. 25), die in zwei Bauphasen errichtet wurde. In ihrer ersten Bauphase war die Bank etwa 45 cm breit und reichte nicht ganz bis zur Nebentür. Nach ihrer Erweiterung erreichte sie eine Breite von fast einem Meter. Die senkrechte Wandfläche der Bänke war verputzt. Die Konstruktion sowohl der äußeren Wände als auch der Bank besteht aus unregelmäßigem Steinmauerwerk aus lokalem Material. Der Aufbau der Außenwände war in seiner ganzen Höhe als Steinmauerwerk geführt. Über die gesamte Länge der nördlichen Hälfte des Kultbaues lag eine Schicht von Dachziegeln, deren Dimensionen beträchtlich sind (T a f. 28). Der Kultbau wurde in seiner ersten Fassung gegen Osten durch zwei Türen erschlossen (T a f. 25), getrennt durch einen mittleren Pfeiler. Der in einer späteren Bauphase errichtete Vorraum (T a f. 26) ist sehr schmal und hat eine mittlere Tür. Vor dieser mittleren Tür lag eine Treppe, deren zwei Stufen aber noch gut erkennbar sind (T a f. 25).

Im Bereich dieses Vorraumes (T a f. 27) und der zweiten Stütze von Osten wurden die bedeutendsten und interessantesten Funde der Kampagne gemacht. Teilweise wenige Zentimeter unter der Oberfläche kamen nacheinander die Reste dreier Statuen (T a f. 30 und 32 - 33), ein Relief (T a f. 31), 7 Basen von Statuen (T a f. 29), ein Säulenschaft, eine kleinere Säule und mehrere Vasenscherben, wovon der größte Teil von

Taf. 36. Soros, Amphanai: Kultbau - Panathenäische Amphora aus westl. Vorraum

einer panathenäischen Amphora (T a f. 34 und 37) stammt, zum Vorschein.

Zuerst waren sowohl für die Datierung als auch für die Identifizierung die Inschriften wichtig, die sich auf dem kleinen Säulenschaft und an zwei Steinquadern, einer Basis und an einem Kapitell fanden. Auf der kleinen Säule stehen noch in archaischer Schrift, nach der Lesung von Professor Habicht, der die Edition aller Inschriften aus den deutschen Thessalien - Grabungen besorgt, auf dem einen Steinquader (T a f. 29) und schließlich auf einer großen Basis (T a f. 29) folgende Inschriften :

a) *ΠΟΤΙΔΑΝΙ ΑΝΕΘΕΚΕ ΑΠ . . .*
ΕΠΙΤΕΛΕΣ ΕΠΟΕΣΕ

b) *ΑΡΚΕΣΟ(Ν) ΑΝΕΘ . . .*

c) *ΦΙΛΟΚΡΑΤΗΣ ΥΠΕΡ ΕΥΚΤΗΜΟΝΟΣ*
ΚΑΙ ΙΠΠΟΚΡΑΤΟΥΣ ΑΠΟΛΛΩΝΙ

Die letzte Inschrift ist auch zeitlich die späteste.

Bei dem gefundenen Relief, auf dem der Apollon selbst dargestellt und durch eine Inschrift bezeugt ist, ist anzunehmen, daß es sich hier um eine Kultstätte handelt, die dem Apollon geweiht war. Freilich ist aber zu beachten, daß an dem Bruchstück einer Säule in noch archaischer Schrift auch der Name des Poseidon erwähnt ist.

Wenn man zum Schluß den Versuch unternimmt, über diesen Kultbaukomplex etwas auszusagen, dann ist festzuhalten, daß alle Funde auf ein bedeutendes Heiligtum hinweisen. In unserem geographischen Bereich ist als solches das Heiligtum des Apollon von Pagasai überliefert. Ein Ort, bei dem sich Kyknos aufhielt und in dessen Nähe er durch Herakles den Tod fand. Möglicherweise könnte es sich um die Reste dieses Kultbaues handeln. Der Kultbau ist allerdings erst in der archaischen Zeit erbaut worden und war bis weit ins 4. Jahrhundert in Benützung. Die Untersuchungen sollen hier fortgesetzt werden, um die Temenosgrenzen zu erreichen.

Was die panathenäische Amphora (T a f. 34 - 37) betrifft, so gehört sie nach Auskunft von Dr. H. Gropengiesser in das dritte Viertel des 4. Jahrhunderts. Für den Namen des Archonten kommt « Pythodelos » in Betracht, der die Amphora in die Zeit von 336 auf 335 v.Chr. datiert. Von Pythodelos sind bisher 3 Amphoren bekannt, die mit unserer Amphora zum Teil stark verwandt sind. In das dritte Viertel des 4. Jahrhunderts passen auch die Form des Gefäßes und der Stil der Figuren, ebenso das Ornament am Hals. Im Bereich des Kultbaues ist bisher hauptsächlich nur Keramik der spätarchaischen und klassischen Zeit gefunden worden, jedoch ist auffallend, daß bisher aus dem Kultbau die hellenistische Keramik nicht vertreten ist. Nach der Überlieferung sind die umliegenden Ortschaften bei der Gründung der Stadt Demetrias in diese eingegliedert worden. Noch im Laufe der Kampagne und der darauf folgenden Wochen wurden die Marmorreliefs und Marmorfiguren, sowie die panathenäische

Taf. 37. Soros, Amphanai: Kultbau - Panathenäische Amphora aus westl. Vorraum

Amphora von dem Restaurator Deilakis zusammengesetzt. Die Reinigung und Zusammensetzung des übrigen Materials ist im Gange.

Somit erwies sich auch diese Kampagne in jeder Hinsicht als zufriedenstellend.

Prof. Dr. V. MILOJČIĆ

Εἰκ. 1. Ἡ εἴσοδος τοῦ σπηλαίου

Η ΤΟΥΜΠΑ ΚΑΙ ΤΟ ΣΠΗΛΑΙΟΝ ΠΑΡΑ ΤΟ ΑΚΡΩΤΗΡΙΟΝ ΣΕΡΡΕΙΟΝ

Ἡ τούμπα καὶ τὸ σπήλαιον τὸ λεγόμενον « τοῦ Κύκλωπος » (εἰ κ. 1) ὑπερθεν τοῦ Σερρείου ἀκρωτηρίου, εἰς τὴν κοινότητα Μάκρης τοῦ Νομοῦ Ἔβρου, ἐγένοντο γνωστὰ ὡς προϊστορικαὶ θέσεις κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, ὅτε ἠνοίγησαν ὑπὸ τῶν Βουλγάρων χαρακώματα καθ' ὅλην τὴν παραλίαν ἀπὸ Ἔβρου μέχρι Νέστου. Πρῶτος ὁ G. Kazarow ἐδημοσίευσεν ὄστρακα προερχόμενα ἐκ τῆς τούμπας [1]. Τὴν θέσιν ἐπεσκέφθη τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1921 ὁ St. Casson, συλλέξας ὄστρακα, τὰ ὁποῖα ἀπέθεσεν εἰς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Συλλογὴν τῆς Νομαρχίας (prefecture) ἐν Θεσσαλονίκῃ [2].

Μετὰ τὸν Β΄ Παγκόσμιον Πόλεμον ὁ καθηγητὴς Γ. Μπακαλάκης, ὁ ὁποῖος κατέγινε καὶ μὲ τὸ πρόβλημα τῶν πόλεων

1. G. Kazarow, Vorgeschichtliches aus Bulgarien, Prähistorische Zeitschrift, X, σελ. 181 καὶ AA 1916, σελ. 5.

2. St. Casson, Macedonia, Thrace and Illyria, Oxford 1926/Groningen 1968, σελ. 168.

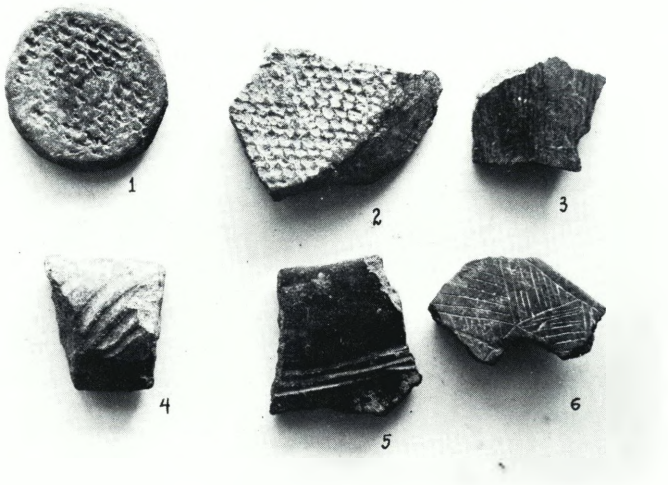

Εἰκ. 2. Νεολιθικὴ κεραμεικὴ

τῆς Περαίας τῆς Σαμοθράκης, ὑπέθεσεν ὅτι ἐδῶ, εἰς τὴν ἀκραίαν ἀπόληξιν τοῦ Ζωναίου ὄρους, ἔκειτο ἡ Ζώνη[3]. Αἱ δύο νεώτεραι ἐργασίαι τῶν Δ. Θεοχάρη[4] καὶ Δ. Λαζαρίδη[5] συνώψισαν τὰ μέχρι τοῦδε δεδομένα, καθιστῶσαι συγχρόνως αἰσθη-

3. Γ. Μπακαλάκη, Ἀρχαιολογικὲς ἔρευνες στὴ Θράκη, 1959 - 1960, Θεσσαλονίκη 1961, σελ. 15. Πρβλ. καὶ ΑΔ 17 (1961/62): Χρονικά, σελ. 260.

4. D. Theocharis, Prehistory of Eastern Macedonia and Thrace, « Ἀρχαῖες Ἑλληνικὲς Πόλεις » 9 (Ἀθ. Κέντρον Οἰκιστικῆς τοῦ Α.Τ.Ο.).

5. Δ. Λαζαρίδη, Σαμοθράκη καὶ ἡ Περαία της, (1971), « Ἀρχαῖες Ἑλληνικὲς Πόλεις » 7.

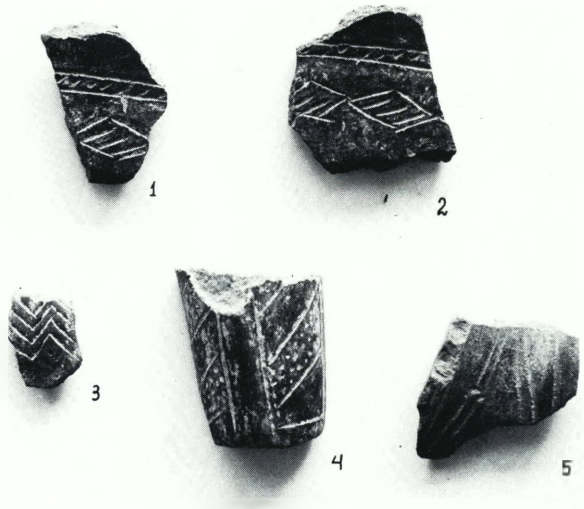

Εἰκ. 3. Νεολιθικὰ ὄστρακα ἐγχάρακτα

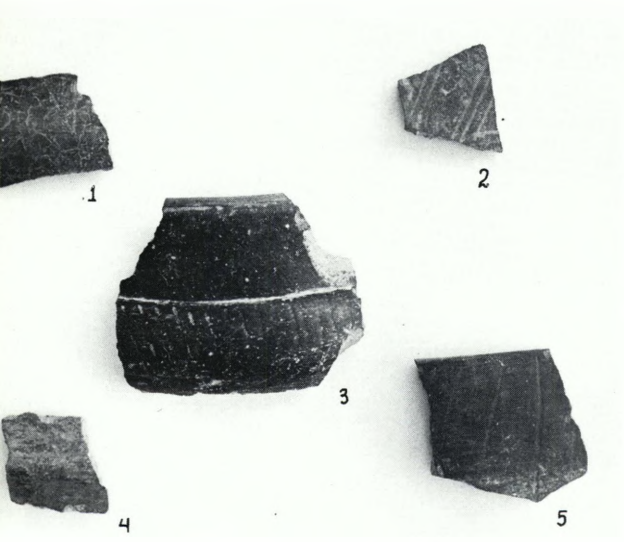

Εἰκ. 4. Νεολιθικὰ στιλβωτὰ ὄστρακα

τὰ τὰ μεγάλα κενὰ τῆς ἐρεύνης εἰς τὴν περιοχήν.

Εἰς τὰ ἐπιφανειακὰ εὑρήματα ἐκ τῆς τούμπας καὶ τοῦ σπηλαίου, ὅσα κατὰ καιροὺς ἐδημοσιεύθησαν, προστίθενται νῦν τὰ κατωτέρω, ἀποκείμενα εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Κομοτηνῆς καὶ εἰς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Συλλογὴν Ἀλεξανδρουπόλεως, ἀποτελοῦντα μίαν ἐπὶ πλέον τεκμηρίωσιν τῆς διαρκείας τοῦ βίου, ἀλλὰ καὶ τῆς σπουδαιότητος τῆς θέσεως.

Πλουσία εἶναι ἡ νεολιθικὴ κεραμεικὴ τόσον εἰς τὴν τούμπαν ὅσον καὶ εἰς τὸ σπήλαιον. Ἡ ἐγχάρακτος κεραμεικὴ ἀντιπροσωπεύεται διὰ πολλῶν ὀστράκων δυναμένων νὰ καταταγοῦν εἰς δύο ἢ τρεῖς κατηγορίας. Ἐντελῶς χαρα-

Εἰκ. 5. Νεολιθικὴ ἐγχάρακτος κεραμεικὴ

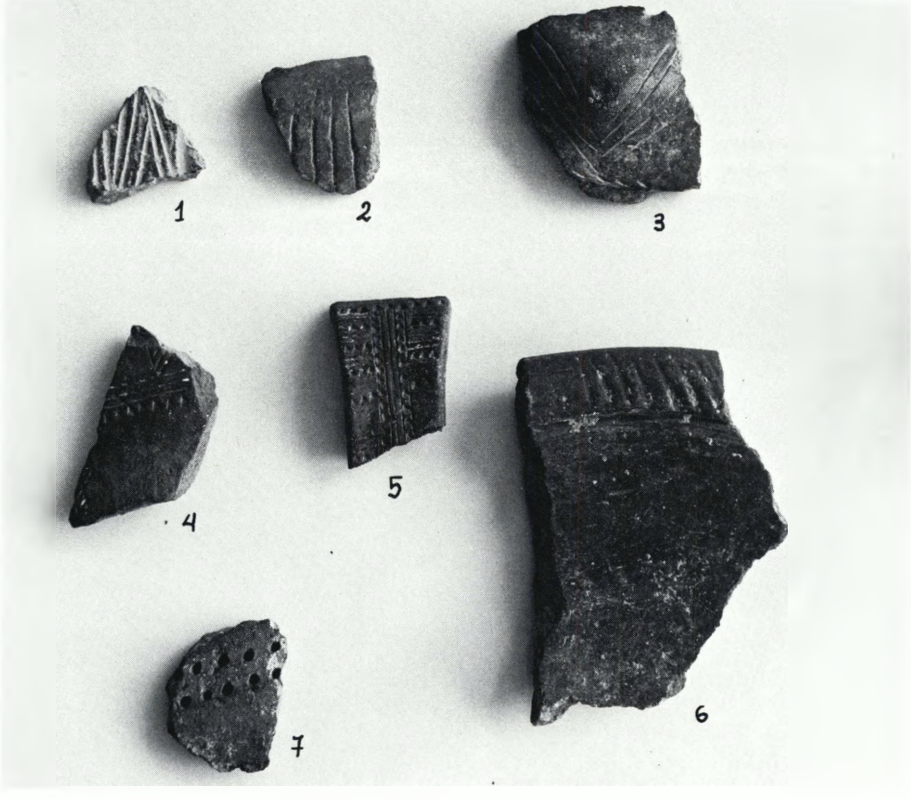

κτηριστικὴ εἶναι ὁμὰς ὀστράκων φερόντων κυψελωτήν, ἐνίοτε ἀκανόνιστον, ἐγχάραξιν ἐπὶ τῆς βάσεως, τῆς ὁποίας ἡ κανονικότης δυσκόλως θὰ μᾶς ὡδήγει εἰς τὴν ὑπόθεσιν ὅτι δὲν πρόκειται περὶ ἐνσυνειδήτου τρόπου κοσμήσεως, ἀλλὰ περὶ ἀποτυπώματος ἐκ τοῦ σημείου (π.χ. ψάθα) ὅπου ἀπετέθη νωπὸν τὸ ἀγγεῖον (εἰκ. $2_{1,2}$). Δευτέρα κατηγορία χρησιμοποιεῖ ἐγχαράκτους γραμμὰς πληρουμένας διὰ λευκῆς οὐσίας, σχηματιζούσης δὲ ποικίλα σχέδια : τεθλασμένας παραλλήλους γραμμὰς (εἰκ. $3_{,3}, 5_{,1,3}$), καθέτους (εἰκ. 5_{2}), παραλλήλους ὁριζοντίας μὲ διαγράμμισιν (εἰκ. $3_{1,2}, 7_{2}$), ὀρθογώνια ἀραιῶς διαγραμμισμένα καὶ μὲ στίγμωσιν ἀνὰ δύο διάκενα (εἰκ. 3_{4}), ρόμβους συνεχεῖς διαγραμμισμένους (εἰκ. $3_{1,2}$), συνεχῆ τρίγωνα διαγραμμισμένα (εἰκ. 2_{6}), τέλος δὲ σειρὰς ἐμπαιστῶν τριγώνων διατεταγμένων ἐντὸς ὁριζοντίων ἢ καθέτων ζωνῶν, ὅπως εἰς τὴν ὡραίαν λαβὴν (εἰκ. 5_{5}, βλ. καὶ 5_{4}). Εἰς μίαν τρίτην κατηγορίαν ἡ ἐγχάραξις ἔχει γίνει δι' αἰχμηροῦ ἐργαλείου βαθέως ἐμπηγνυομένου ἐντὸς τοῦ νωποῦ πηλοῦ, ὥστε νὰ σχηματίζωνται σειραὶ κοιλωμάτων (εἰκ. 5_{1}). Εἴς τινα παραδείγματα δὲν ὑπάρχει, κυρίως εἰπεῖν, ἐγχάραξις, ἀλλὰ αὐλάκωσις (εἰκ. $2_{4}, 3_{5}$).

Ξεστὰ ἀγγεῖα ἀπαντῶνται, τὰ δὲ δύο εἰκονιζόμενα παραδείγματα εἶναι μέλαν ἐπὶ κιτρινωποῦ (εἰκ. 2_{3}) καὶ λευκὸν ἐπὶ ἐρυθροῦ (εἰκ. 4_{2}). Ἡ μονόχρωμος στιλβωτὴ κεραμεικὴ εἶναι ἀρίστης ποιότητος, μερικὰ δὲ παραδείγματα (εἰκ. 4_{3}, σχέδ. 1) δὲν ὑπολείπονται τῆς κεραμεικῆς τύπου Λαρίσης τῆς Θεσσαλίας. Συνήθως, εἰς τὰ ὄστρακα ἐναλλάσσεται τὸ μέλαν καὶ τὸ ἐρυθρὸν εἰς τὴν ἐσωτερικὴν καὶ ἐξωτερικὴν ἐπιφάνειαν (εἰκ. $4_{1,4}$ ἐρυθρὰ ἐξωτερικῶς, εἰκ. $4_{3,5}$ μελανὰ ἐξωτερικῶς). Ἡ στίλβωσις συνδυάζεται καὶ μὲ ἐγχάραξιν εἴτε στολίδωσιν (εἰκ. $4_{3,5}$). Ὁ πηλὸς εἶναι ἐν γένει ἀκάθαρτος καὶ εἰς τὸ πλεῖστον τῶν περιπτώσεων ἔχει καταστῆ μέλας ἀπὸ τὴν ἰσχυρὰν ὄπτησιν.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ σχήματα τῶν ἀγγείων, καθ' ὅσον δύναται νὰ συναχθῇ ἐκ τῶν σῳζομένων ὀστράκων, εἶναι γενικῶς εὐρύστομα, πολλὰ μὲ τεθλασμένον περίγραμμα (carination). Ὑπάρχουν ἐπίσης ἀγγεῖα μὲ χαμηλοὺς πόδας (εἰκ. 6), εἴτε βωμίσκοι (εἰκ. 3_{4}). Αἱ λαβαὶ εἶναι ποικίλαι· ἐκκινοῦν ἀπὸ τῆς ἁπλῆς ἀποφύσεως, μαστοειδοῦς (εἰκ. 5_{3}) ἢ ἡμισφαιρικῆς (εἰκ. 8_{5}), τῆς μεθ' ὁριζοντίου (εἰκ. 7_{4}) ἢ καθέτου (εἰκ. 8_{6}) τρήματος μέχρι τῆς ταινιωτῆς μετ' ἐγχαράξεως (εἰκ. 5_{5}) ἢ αὐλακώσεως (εἰκ. 8_{2}).

Δυσκολίας παρέχει ἐπὶ τοῦ παρόντος ἡ ἄνευ στρωματογραφικῆς ἐξετάσεως τοῦ οἰκισμοῦ χρονολόγησις τῆς Νεολιθικῆς κεραμεικῆς. Ὁπωσδήποτε, ἂν καὶ ἡ γραπτὴ κεραμεικὴ δὲν ἀντιπροσωπεύεται εἰς τὰ εὑρεθέντα δείγματα, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι εἶναι ἐξηκριβωμένη ἀπὸ τῆς Νεωτέρας Νεολιθικῆς ἡ οἴκησις τῆς τούμπας καὶ τοῦ σπηλαίου.

Σχέδ. 1

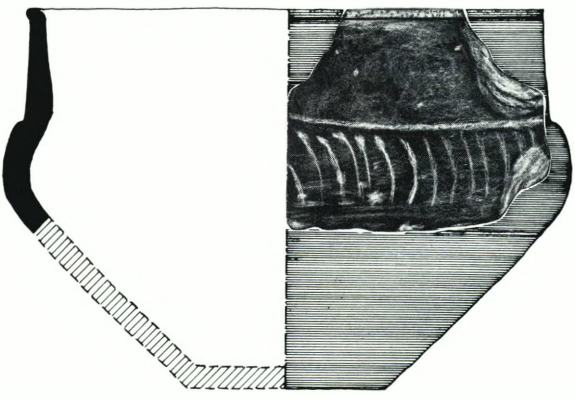

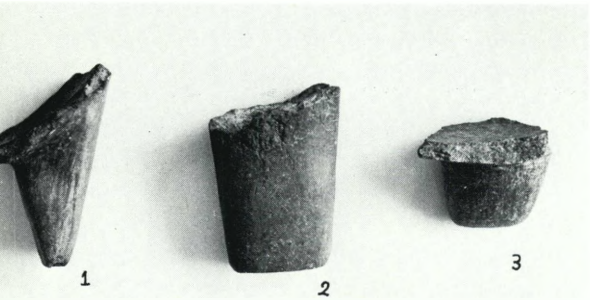

Εἰκ. 6. Πόδες νεολιθικῶν ἀγγείων

Εἰς τὰ λίθινα ἐργαλεῖα τὰ εὑρεθέντα εἰς τὸν οἰκισμὸν καὶ τὸ σπήλαιον κατατάσσονται λεπίδες, ὡς καὶ πυρῆνες πυριτολίθου (εἰκ. 9) καὶ σειρὰ ἀξινῶν διαφόρων μεγεθῶν, ἀνηκουσῶν εἰς τοὺς τύπους Δ καὶ Β τοῦ Τσούντα[6] (εἰκ. 10). Ἓν μαρμάρινον ἀγγεῖον, τοῦ ὁποίου σώζεται ἡ βάσις μετὰ τεσσάρων μαστοειδῶν ἀποφύσεων (εἰκ. 10_3), προέρχεται κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐκ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου, ὡς μαρτυρεῖ τὸ εἶδος τοῦ μαρμάρου.

Ὀλιγώτερον ἄφθονος εἶναι ἡ κεραμεικὴ τῆς Χαλκῆς ἐποχῆς, ἀλλὰ πάντως ὑπάρχει (εἰκ. 7_1, 8_4). Ἄκρως ἐνδιαφέρον εἶναι τὸ γεγονὸς τῆς ὑπάρξεως ὀστράκων μιᾶς φαιᾶς μονοχρώμου κεραμεικῆς (εἰκ. 11), ἥτις ὡς πρὸς τὴν ὑφὴν παρουσιάζει ἀπαραγνωρίστους ὁμοιότητας πρὸς τὰ μινύεια. Ἐὰν μέλλουσα ἔρευνα ἤθελεν ἀποδείξει σχέσεις τῆς κεραμεικῆς ταύτης πρὸς τὴν χαρακτηριστικὴν φαιὰν Πρωτοχαλκῆν 3 κεραμεικὴν τῆς Βορειοδυτικῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῆς Προποντίδος ἀφ' ἑνὸς καὶ πρὸς τὴν μινύειον τοῦ Μολυβοπύργου καὶ τῆς νοτιωτέρας Ἑλλάδος ἀφ' ἑτέρου, ἡ ἄποψις τοῦ J. Mellaart διὰ τὴν μικρασιατικὴν προέλευσιν τῆς μινυείου κεραμεικῆς θὰ ἐκέρδιζεν ἕνα ἀκόμη σταθμὸν καὶ ἡ θρακικὴ προϊστορία ἓν χρονολογικὸν ἀντιστήριγμα[7].

Ἐντὸς τοῦ σπηλαίου εὑρέθησαν καὶ χαλκαῖ αἰχμαὶ βελῶν (εἰκ. 12), ἐκ τῶν ὁποίων αἱ δύο πρῶται, μὲ ράβδωσιν ἀπολήγουσαν εἰς σφαιροειδῆ προεξοχὴν ὀπίσω, ὁμοιάζουν πρὸς τοὺς τύπους Ιc καὶ

6. Χ. Τσούντα, Αἱ προϊστορικαὶ ἀκροπόλεις Διμηνίου καὶ Σέσκλου, Ἀθῆναι 1908, σελ. 309 κ.ἑ., εἰκ. 233, 239.

7. J. Mellaart, Anatolia C. 2300 - 1750, Cambridge 1967, C.A.H. 20 (= I, κεφ. XXIV), σελ. 47 κ.ἑ.. J. Caskey, Greece and the Aegean Islands in the Middle Bronze Age, Cambridge 1966, C.A.H. 45 (= II, κεφ. IVa), σελ. 7. R.A. Crossland, Immigrants from the North, Cambridge 1967, C.A.H. 60 (= I, κεφ. XXVII), σελ. 25 κ.ἑ.. D. Theocharis, ἔ.ἀ., σελ. 29.

Εἰκ. 7. Νεολιθικὰ ὄστρακα καὶ λαβὴ τῆς περιόδου τῆς χαλκοκρατίας

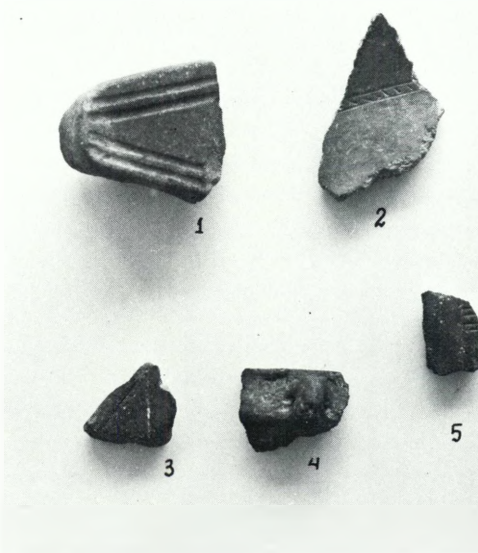

Εἰκ. 8. Νεολιθικὰ ὄστρακα, λαβὴ τῆς περιόδου τῆς χαλκοκρατίας καὶ τμῆμα ἀρχαϊκοῦ (;) πίθου

Εἰκ. 9. Πυρῆνες πυριτολίθου

Id $_1$ τοῦ A. Snodgrass [8], ἐνῷ τὸ τρίτον χαλκοῦν μὲ τρεῖς ἀκμὰς πρὸς τὸν 3b $_5$ — πρόκειται ἴσως διὰ τὸν « τριγλώχιν ὀϊστὸν » τοῦ Ὁμήρου [9]. Τὸ τέταρτον παράδειγμα, σιδηροῦν, στρογγύλης νῦν διατομῆς, ὑποτίθεται ὅτι ἀνήκει εἰς αἰχμὴν βέλους.

Ἐκ μεταγενεστέρων χρόνων, πλὴν ἑνὸς μεγάλου τεμαχίου πίθου (εἰ κ. 8 $_1$) φέροντος ἐπὶ ἐξέργου κανόνος ἐμπαιστὴν διακόσμησιν ὁμοκέντρων κύκλων καὶ κυματοειδῶν ἀντιθέτων διπλῶν γραμμῶν χωριζομένων ὑπὸ σειρᾶς ρόμβων, τὸ ὁποῖον πιθανὸν εἶναι ἀρχαϊκόν, ὑπάρχει σειρὰ κλασσικῶν καὶ ἑλληνιστικῶν ὀστράκων

8. A. Snodgrass, Early Greek Armour and Weapons, Edinburgh (1964), σελ. 146, εἰκ. 9.
9. A. Snodgrass, ἔ.ἀ., σελ. 153, εἰκ. 10.

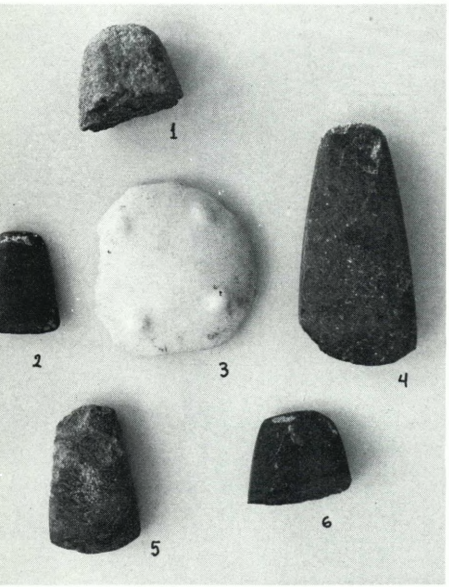

Εἰκ. 10. Λίθιναι ἀξῖναι καὶ βάσις μαρμαρίνου ἀγγείου

Εἰκ. 11. Φαιὰ μονόχρωμος κεραμεικὴ

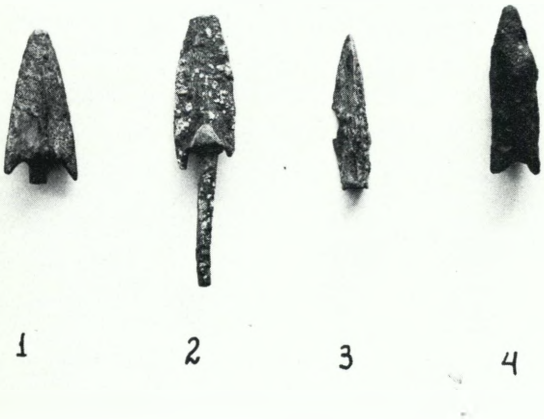

Εἰκ. 12. Χαλκαῖ καὶ σιδηρᾶ αἰχμαὶ βελῶν

(εἰκ. 13, 14), ὧν ἄξια μνείας εἶναι ὄστρακον ἐρυθρομόρφου σκύφου, διασῴζον παράστασιν ἱματιοφόρου γενειοφόρου ἀνδρὸς μὲ λευκὸν «διάδημα» ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, ἀπολῆγον εἰς δύο ταινιοειδῆ ἄκρα ὀπίσω (εἰκ. 14_2) καὶ μικρὸν ὄστρακον μεγαρικοῦ σκύφου μὲ παράστασιν μάχης ἡρώων (εἰκ. 14_3). Πλὴν τῶν ὀστράκων ὑπάρχουν πήλινοι ἀγνῦθες, διαφόρων μεγεθῶν, σχήματος κολούρου πυραμίδος (εἰκ. 15_4, 16_2), ἀπότμημα πηλίνου ἀνθεμίου ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 4ου αἰ. (εἰκ. 15_2), ἐνσφράγιστον τεμάχιον κεράμου μὲ τὴν ἐπιγραφὴν ΑΝΤΙΓ. ΟΔΙΟΣ (εἰκ. 15_3), πήλινος ποὺς σκεύους ἢ ἐπίπλου (εἰκ. 16_1) καὶ ἐνσφράγιστος λαβὴ ἀμφορέως μὲ παράστασιν ἑρμαϊκῆς στήλης, πιθανὸν τῆς Θάσου (εἰκ. 16_2)[10]. Τέλος, μερικὰ τεμάχια κονιαμάτων τοίχου μὲ γραμμικὴν κόσμησιν μαρτυροῦν τὴν ὕπαρξιν τοιχογραφημένων οἰκιῶν τοῦ ἱστορικοῦ οἰκισμοῦ.

Τὰ εὑρεθέντα βυζαντινὰ ὄστρακα (εἰκ. 18) προέρχονται πιθανώτατα ἐκ τοῦ βορειότερον ἐντὸς τοῦ χωρίου

10. A. M. καὶ A. Bon, Les Timbres Amphoriques de Thasos (Études Thasiennes IV), Paris 1957, ἀρ. 2143.

Εἰκ. 13. Ὄστρακα κλασσικῶν ἀγγείων

Εἰκ. 14. Ὄστρακα κλασσικῶν καὶ ἑλληνιστικῶν ἀγγείων

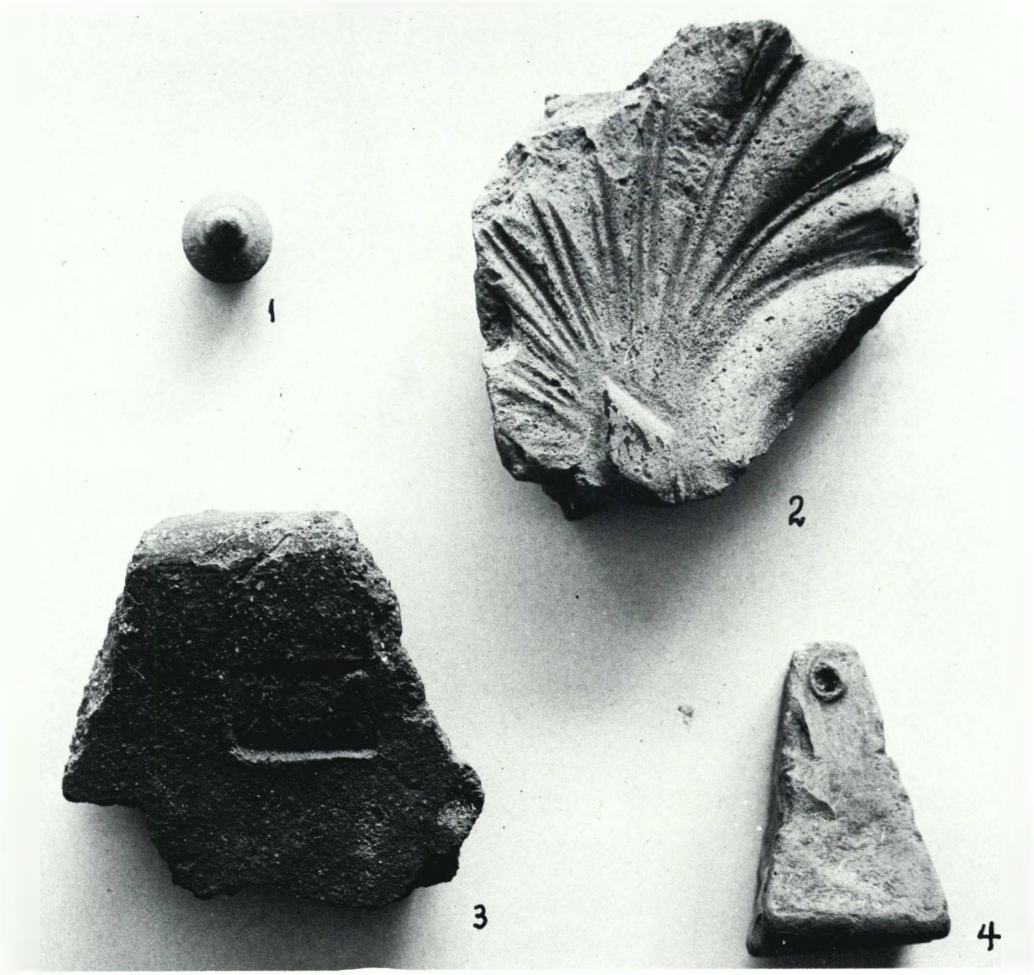

Εἰκ. 15. Πήλινον ἀνθέμιον, ἐνεπίγραφον τεμάχιον κεράμου, πηλίνη ἀγνύς

Μάκρη κειμένου βυζαντινοῦ φρουρίου, ὅπου φαίνεται ὅτι μετετέθη ὁ παραλιακὸς οἰκισμὸς τοῦ Σερρείου κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους. Ἀλλὰ ἡ ἀπόστασις εἶναι μικρά, οὕτως ὥστε νὰ μὴ εἶναι παράδοξον ὅτι καὶ ἐπὶ τῆς τούμπας καὶ ἐντὸς τοῦ σπηλαίου ἀνευρίσκεται τοιαύτη κεραμεική.

Εἰς τὸ Σέρρειον τοιουτοτρόπως ἔχομεν μίαν θέσιν κατοικουμένην ἀπὸ τῆς νεωτέρας Νεολιθικῆς τοὐλάχιστον μέχρι τῶν βυζαντινῶν χρόνων. Τὰ εὑρήματα τῆς τούμπας, ἀλλὰ καὶ τοῦ σπηλαίου, ὅσα ἡ διάβρωσις, ἡ ἄροσις καὶ ἡ διαταραχὴ τῶν βουλγαρικῶν χαρακωμάτων ἔφερεν εἰς φῶς, προδίδουν μακρὰν διάρκειαν ζωῆς, καὶ ἐδῶ, ἀντιπέραν τῆς Σαμοθράκης, δὲν θὰ ἦτο δὲ παρακεκινδυνευμένον νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι, προκειμένου περὶ τοῦ σπηλαίου, τοῦτο δυνατὸν νὰ ὠφείλετο

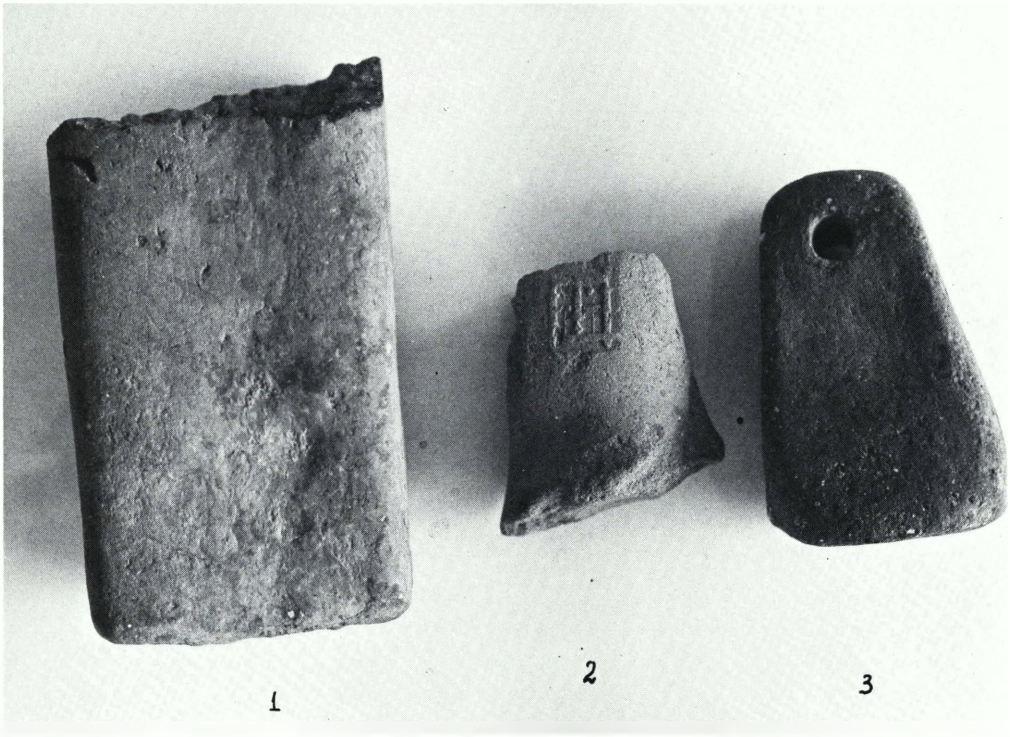

Εἰκ. 16. Ποὺς σκεύους (;), ἐνσφράγιστος λαβὴ ἀμφορέως, πηλίνη ἀγνὺς

εἰς μίαν συνέχισιν λατρείας. Ὁπωσδήποτε, αἱ μέχρι τοῦδε ἐνδείξεις ἐξ ἀμφοτέρων τῶν θέσεων, κειμένων ἐπὶ τοῦ βασικοῦ ὁριζοντίου ὁδικοῦ ἄξονος τῶν βορείων παραλίων τοῦ Αἰγαίου, τὸν ὁποῖον ἠκολούθησε καὶ ἡ Ἐγνατία, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὰ τόσον καρποφόρα ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφῶν εἰς τὴν ὀλίγα χιλιόμετρα δυτικώτερον κειμένην Μεσημβρίαν (Δρῦν ;), πολλὰ ὑπόσχονται διὰ μελλούσας ἐνταῦθα ἀνασκαφάς, τόσον ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν προϊστορικὴν περίοδον, ὅσον καὶ εἰς τὴν περίοδον τῆς πόλεως Ζώνης, ἡ ὁποία μέχρι τοῦδε μᾶς εἶναι γνωστὴ μόνον ἐκ τῶν ἀρχαίων πηγῶν καὶ τῶν νομισμάτων της.

ΠΑΝΤΟΣ Α. ΠΑΝΤΟΣ

DER WOHNHÜGEL UND DIE HÖHLE AM KAP SERRHEION

Aus dem langbekannten Wohnhügel und Höhle am Kap Serrheion (im Dorfe Makri, Westthrakien) kommt eine Sammlung neolithischer und bronzezeitlicher Scherben verschiedener Gattungen, sowie klassischer,

hellenistischer und byzantinischer Scherben, die eine kontinuierliche Bewohnung der Stätte von der spätneolithischen bis zur byzantinischen Zeit beweist. Sehr interessant ist eine graue monochrome Keramik, die vielleicht mit dem Minysch von Molyvopyrgos (Chalkidike) und Südgriechenland einerseits und der frühbronzezeitlichen Keramik von Propontis und nordwestlichen Kleinasien andererseits verglichen werden kann. Außer der Keramik wurden Steinbeile, Pfeilerspitzen aus Bronze und Eisen, Feuersteinklingen und - kerne aufgefunden. Nach den oben erwähnten Streufunden wird eine Ausgrabung an dieser bedeutsamen Stätte der samothrakischen Peraia zur Lösung vieler Probleme der ägäisch - thrakischen Vorgeschichte führen, sowie der einer Stadt von Peraia, sehr wahrscheinlich Zone.

P. A. PANTOS

Εἰκ. 17. Τεμάχια γραπτῶν κονιαμάτων

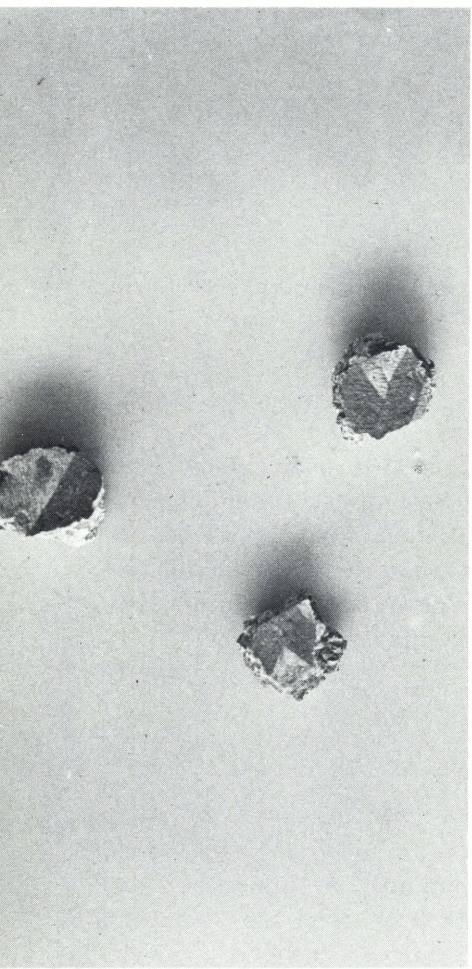

Εἰκ. 18. Βυζαντινὰ ὄστρακα

Fig. 1. Thera. The Fisherman of the West House

THE «LIBYA FRESCO» FROM THERA

Thera VI (1972 season) did not appear promptly within 1973, as was hitherto the rule. The manuscript was delivered in time, but shortage of paper and other similar difficulties delayed the appearance of the report. It is hoped, however, that when these lines will be read in *AAA*, readers will have at their disposal *Thera VI*, which contains the first description of the 'Libya Fresco' with abundant illustrations. The present paper, therefore, will be

accompanied with only a few illustrations.

In *Thera VI* I ventured the opinion that the 'Libya Fresco' may open a new chapter in history. Indeed, it suggests close links between Libya and the Aegean district, about which we had no idea. These links have a clearly friendly character of mutual intercourse and broad interconnections. It seems perfectly clear that not only Aegean elements existed in Libya, but that Libyan settlers too had laid solid foot in the Aegean by the middle of the 16th century B.C. As far as Thera is concerned, it seems clear that Libyan elements constituted already an important factor in the Theraean society and that Libyans were prominent personalities there. The historical consequences of such evidence may be of capital interest : some further thoughts are therefore devoted here to this problem.

Already in 1969, when the material was very scanty, I ventured to discuss in this periodical the possibility of « An African in Thera» [1]. The reasons were only anthropological : a fragmentary fresco portrayed a young man with short, curly hair, squat nose, thick lips, earring, and two feather - like objects emerging from his hair. More material was discovered subsequently, which will be treated here in connection with these facts.

During the 1970 season the 'Fresco of the Boxing Boys and the Antelopes' was found [2]. I then put the question, whether African fauna, such as antelopes and monkeys, lived in those times on the little island of Thera. On the other hand I explained the unusual head - gear of the two boxing boys as « black hair - locks fixed on blue head - covers ».

One year later (1971) the 'Young Priestess' was found in the 'West House' [3]. Again I laid stress on the « exceedingly thick lips », on « a big ring hanging from the priestess' ear » and on « a new fashion » according to which « . . . not only the lips, but the ears, too, were painted a deep red ». Although the head-dress was similar to that of the boxers, no further mention was made to it, as I had nothing new to add. Now we have more to say (see below) about both questions. It should be mentioned at this point that red ears were something unexpected. I only know of one similar case from a later (LH III) painted fragment recovered outside the palace of Pylos. It is a tiny female head with a long red ear, from a miniature fresco [4].

The 1972 season brought about more progress and, I dare say, a solution. The 'West House' presented us with two further masterpieces : the entirely preserved 'Young Fisherman' and the frieze of the 'Miniature Fresco of Libya'. The identification of the far - away land, where the action of the seven - warship squadron takes place, is based on the fauna, the flora and the human beings represented in the fresco. The admirable description of

1. « An African in Thera ? » in *AAA* II (1969), p. 374 - 75 with colour plate I.

2. *Thera IV*, p. 46 and colour plates D - F.

3. *Thera V*, p. 43 and colour plates J - K.

4. Mabel Lang, *Palace of Nestor II*, p. 76 no 33 and colour plate C. The two further examples

Libya by Herodotus[5] has been a precious help for this identification. Here are the new elements which promote the further discussion of our problem.

Two young fishermen adorned the 'parlour' (Room 5) of the West House. The first one, happily entirely preserved, displays — for the first time in Minoan painting — complete nudity. Thus we see that he was circumcised. The same feature appears on one of the drowned soldiers of the Miniature Fresco (for further details see *Thera VI*). On the other hand both fishermen show again the curious head-dress of the Boxing Boys and the Young Priestess, i.e. blue heads with some grown hair-locks (fig. 1). It is known that the Libyans used to shave their heads and spare some locks. Long side-locks were a well-known feature from Egyptian art. The same Minoan fashion of hair-locks was explained by Evans in a similar way. Herodotus, however, speaks of a further variety of the same hair-dressing: The Macae used to shave the sides of the head and spare a crest on its crown. Let us note by this opportunity that, owing to the perennial tradition of the Orient, a lot of ancient Libyan customs and manners have survived among the actual descendents of the Libyans. For example, we learn from modern travellers that the Tuaregs (nomads of the Sahara) still wear a hair-crest and shave the rest of the head. We know from similar sources that the fashion of short hair-locks, as seen on our two fishermen, still exists. The photograph we happen to have (fig. 2) shows schoolboys in an oasis of Mauritania. Apparently, the shaven part of the head was painted blue in ancient times. Ample use of colours was made not only for purposes of embellishment, but also to protect the skin against changes of climate. Herodotus mentions that some Libyans painted their bodies with vermilion (IV, 191). How and Wells[6] add that the Tuaregs still stain themselves, the men with blue, the women with yellow paint, « against the changes of climate ». Similarly Naumann observes that the Tuaregs stain themselves, the men with indigo, the women with ochre, while in Tunis they paint their nails, faces and feet with henna[7]. This last is an equally valuable indication in connection with the Bronze Age. Indeed, a group of eight most elegant women collecting crocus-flowers in the fields was discovered in Thera during the 1973 season; and, curiously enough, the lips of the women and the nails of their hands and feet are painted orange-yellow, surely with henna.

Now all these points, that is: racial features, circumcision, hair-dressing,

mentioned therein are not exactly red ears, but red or pink details or outlines of the ears. Even the eyes show such red details (Tiryns-Procession). The « very large » ear of no. 33 is to be understood as ear and earring together.

5. Herod. IV, 168 f. Cf. the fine commentary of How and Wells, *A Commentary on Herodotus* (Vol. I) and the still valuable book by R. Naumann, *Nordafrika nach Herodot* (1892).

6. How and Wells, *Comment.* I, 358.

7. How and Wells, *loc. cit.* 365 and Naumann, *Nordafrika*, 130-31.

Fig. 2. Schoolboys, Mauritania

blue painted heads, red ears, yellow lips and nails, pose the serious question of whether we should imagine these youths as Libyans or as Aegeans or as offsprings of mixed marriages. This last may be nearest the truth, as these youths, male and female, clearly belong to a higher social rank. But this presupposes intimate connections between the two districts, connections which may be already some generations old. The fashion of the earrings, which appears so common in Thera only, is purely Libyan and was still almost unknown not only in the Aegean, but also in Egypt. (See more about this question in *Thera VI*).

Finally, further reference should be made to the question of the 'besieged town' represented on the silver rhyton from Mycenae, which has been the object of much debate since Schliemann unearthed this famous vase in 1876. The latest discussion on this subject was made by myself in an attempt to locate the scene in the Gymnesian Islands (the present Balearic Islands) [8]. The Libya Fresco

8. *BCH* 95 (1971), p. 5 f.

Fig. 3. Scene upon the silver rhyton of Mycenae

Fig. 4. Thera. Miniature Fresco. Stronghold 2

demonstrates that Aegean ships sailed in those times along the shores of the central Mediterranean and surely they could sail farther. On the other hand there are some features, such as crested hair, use of stones for battling, absence of swords and of any other defensive weapon, which could associate, at least partly, the rhyton scene with some part of Libya. Indeed, Diodorus Siculus speaks about Libyans fighting « with three spears and stones contained in leather pockets. They have no sword or helmet or any other weapon ... so that they are most fit to run and throw stones »[9].

This description would to some extent correspond to what we see on the silver rhyton. But still more interesting is the question of the 'town'. In *Thera VI* I speak with some reservation about the three 'towns' (as originally named) of the Miniature Fresco. After the complete restoration of the fresco the first 'town' shows only

9. Diod. III, 49.

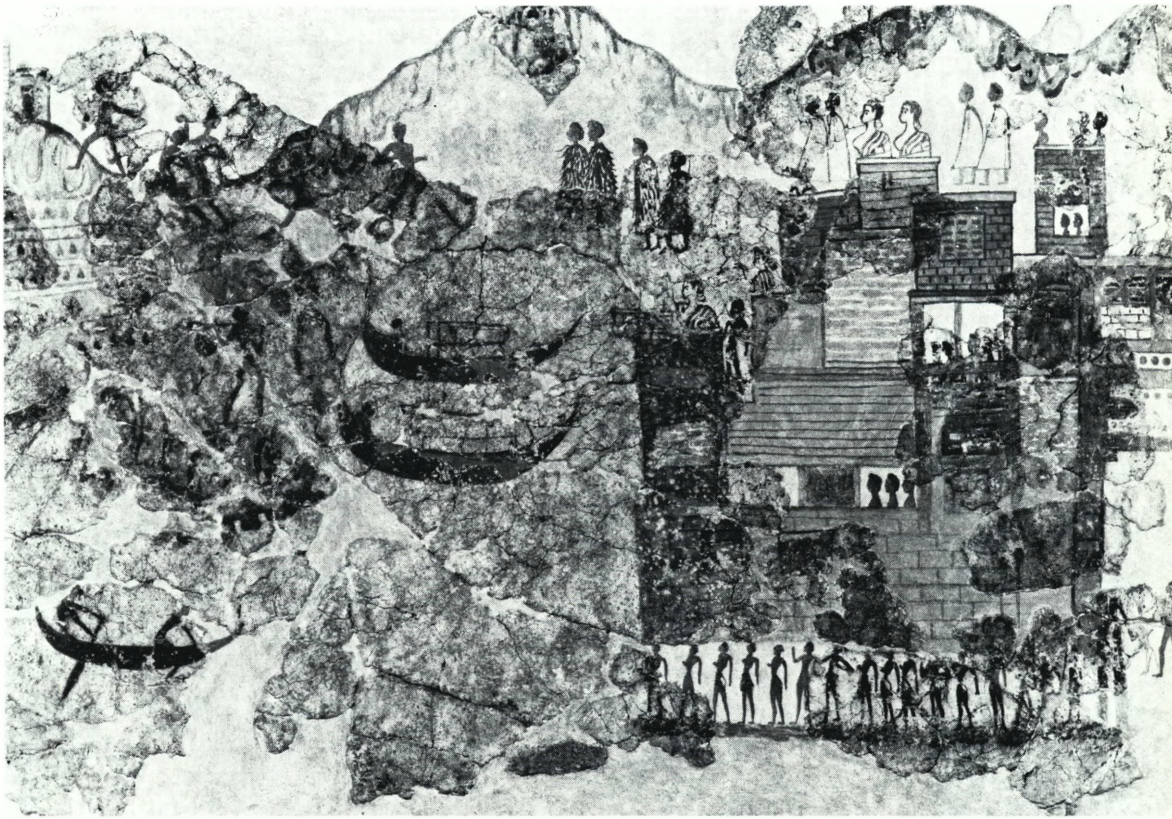

Fig. 5. Thera. Miniature Fresco. «Town» 3

one building on the summit of a hill and traces of another down on the shore. Perhaps the main building is a mere sheep - fold. The second and third architectural complexes are more extended; but it does not seem to me certain that the painter's intention was to represent real towns, just as we can see now on the silver rhyton. Possibly the artists knew of some architectural structure, of which we have no knowledge and which is particularly clear in the rhyton scene (fig. 3).

What we can see distinctly is a series of solidly made, superposed, narrow and mostly windowless structures. They give the impression of little castles or fortresses with numerous towers. These last are supplied with vertical or horizontal slits. In the representation of the silver rhyton no other opening is preserved except a kind of broad gate, if it is a gate at all. In the last two 'towns' of the Libya Fresco we see some windows and some doors. However, the general impression

conveyed is that of small fortified units, not of real towns. Both are situated near the shore and the minor one ('town 2') lies just by the waters of a stream (fig. 4).

Strabo informs us that among the chief characteristics of Libya are its little houses, which lie dispersed throughout the country. Still more characteristic is the statement of Diodorus : after describing briefly the four Libyan tribes he knows, of which the Macae are the most numerous and inhabit the shores along the Syrtis, he adds : « as a matter of fact, their rulers possess no towns; but there exist towers near the waters, inside which they store the surplus of the crops »[10].

If we suppose — as it is almost certain — that similar conditions prevailed in the Bronze Age, then we can perhaps comprehend better the nature of the 'towns' in question. In relation with the silver rhyton I expressed the opinion, one and a half generations ago, that such fortifications could not have existed in Crete or in continental Greece as early as the 16th century B.C.[11]. It was especially mentioned that the 'town' of the rhyton lies just by the sea. It was equally observed that a series of towers appear on a clay sealing from Zakro, but that this must be also a foreign element. I mention all these details because recently a scholar reverted to the opinion that the fortification on the silver rhyton must belong to Minoan Crete. My conclusions of 1926 were that this fortification cannot belong to the realm of the Creto - Mycenaean civilization. I proposed some district of Asia Minor, where we know that Troy II had existed with an already advanced system of fortifications.

Now the Libya Fresco offers new elements. Indeed, we can say that it provides us with a solution. The fighters of the rhyton could be crest-haired people, either Libyans or akin to the Libyans, if we are still to locate the scene in the Gymnesian Islands. The so-called 'towns' are big towered buildings « near the waters » as Diodorus knew them. 'Town 3' (the last one) of the Libyan Fresco (fig. 5) is so similar to the 'town' of the silver rhyton (fig. 3) that the one seems to be a copy of the other or that they are both copies of the same prototype. Horns of consecration appear in the 'town' of the Libyan Fresco. Therefore, a part of its inhabitants or owners must have been Aegean in origin, to all intents and purposes colonists, who had brought with them their own religion. In this way there is no difficulty in explaining the triumphal arrival of the Aegean fleet at this stronghold. It is also at least possible to accept that this abode decorated with horns of consecration lay somewhere in Libya. However, the finding of the Libya Fresco in the island of Thera indicates that all this world, which we have tried to trace, was firmly connected with the island and, more generally, with the wider Minoan - Mycenaean world.

Prof. SP. MARINATOS

Athens, March 1974

10. Strabo IZ (17), 824. Diodorus III, 49.

11. *Arch. Deltion* 10 (1926) p. 85 f., especially p. 87 - 88.

A NOTE ABOUT MINOAN WOODEN COLUMNS

Professor Joseph W. Shaw has just published an important book : *Minoan Architecture, Materials and Techniques*. It appeared as Vol. XLIX of the *Annuario ... Atene* 1973. Chapter II of the book (p. 135 ff.) treats of wood, and therein fir - wood has its place. Professor Shaw, mentioning my name, states not without reason : « His source is unclear ». Things happened as follows :

While in service as Director of Cretan Antiquities, I thought of collecting all samples of organic materials from the Cretan excavations, in the hope of finding some expert to examine them. Indeed, Professor Fritz Netolitzky, Cernăuți, was suggested to me. I sent him the material and shortly afterwards he published two papers. The main one appeared in Buletinul Facultății de Stiințe din Cernăuți Bd. VIII, 1934, pp. 172 - 178, under the title : « Pflanzliche Nahrungsmittel und Hölzer aus dem prähistorischen Kreta und Kephallonia ». The second shorter paper appeared in *Bericht des VI Intern. Kongresses*, Berlin, 1940, pp. 154 - 156, under the title : « Das Mikroskop in der Archäologie ».

Netolitzky's first article has been of considerable help at that time : its errors, due to the misunderstanding of some of my indications, are insignificant. Three samples of wood, of which one from a great portion of a carbonized column of the palace of Knossos, were identified as « Abies (alba) ».

In the meantime my excavations in the cave of Arkalochori yielded new samples of wood most suitable for analysis. In fact, bronze oxidization preserves admirably wood, linen, tissues, leather etc. Some of the dozens of bronze double axes found in the cave preserved pieces of their wooden shafts inside the shafting holes. Seven such samples were sent as a supplement to Professor Netolitzky. He states joyfully that the samples looked « fast wie von frischem Holzmaterial » (p. 177).

Examination has revealed that five of the shafts were Abies and two were Cedrus. Netolitzky, improving his theory on this opportunity, proposed to speak rather of Abies Cephallenica, which existed and still exists in many districts of Greece, and possibly in Crete. He observes that, on the contrary, Abies Alba actually does not exist in Crete or the islands or any other region of Greece (p. 178).

All this was exposed with the greatest possible conciseness in my *Crete and Mycenae*, the text alloted being 60 pages only. However, Netolitzky's two publications were mentioned separately as Note 2. Unfortunately, only the Greek edition of the book retained the original arrangement, while minor modifications were made by the Editor in the German text and therefrom in the English and Italian ones. Among them was the change of Note 2 to Note 1 and the omission of the Cernauti Buletinul ... citation, possibly because it would be difficult to find the review in the libraries.

It is thus apparent that, according to the actual stage of our knowledge,

fir - wood was a most common material in Minoan architecture. To judge from the traditional terminology of the language, the same applies to naval architecture. Indeed, in the Homeric world the mast of every ship was made of fir, and the name for oar was just fir, ἐλάτη.

Athens, March 1974 *Prof. SP. MARINATOS*

ΕΦΗΒΙΚΟΣ ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΑΝΑΧΡΟΝΟΛΟΓΟΥΜΕΝΟΣ

Εἰς τὴν *Hesperia* III (1934), σελ. 58 - 59, ἀρ. 46, εἶχε δημοσιευθῆ ὑπὸ τοῦ B. D. Meritt κολοβωμένος ἐφηβικὸς κατάλογος, ὁ ὁποῖος καὶ ἐχρονολογήθη προκαταρκτικῶς εἰς τὸ ἔτος 100 μ.Χ. περίπου. Οὗτος ὁ κατάλογος ὅμως χρονολογεῖται ἐξ ἐπιγραφῶν μεταγενεστέρας περιόδου καὶ οἱ λόγοι παρατίθενται κατωτέρω. Εἰς τὸν στίχον 9 ἀναφέρεται ὡς ἔφηβος (ἰδὲ κατωτέρω) τῆς [Λεωντί] δος φυλῆς ὁ Σώστρατος Μουσικοῦ [Εὐπυ(ρίδης)], ὁ ὁποῖος δύναται νὰ ταυτισθῆ πρὸς τὸν συνώνυμον ἔφηβον Σώστρατον Μου(σικοῦ) Εὐ(π)(υρίδην) τοῦ ἔτους 155/6 μ.Χ.[1]. Ὁ Meritt εἶχε προτείνει ὅτι ἴσως ὁ Σώστρατος Μουσικοῦ [Εὐπυ (ρίδης)] τῆς *Hesperia* νὰ ἦτο ὁ πάππος τοῦ συνωνύμου ἐφήβου τοῦ ἔτους 155/6 μ.Χ. Τὸ ὄνομα τοῦ ἐφήβου τῆς *Hesperia* εἶναι ἀναγεγραμμένον εἰς ἀσυνήθιστον κάπως θέσιν, τοὐτέστιν, παρὰ τὸ τέλος τοῦ λήμματος [Λεωντί] δος. Πιθανῶς τοῦτο δύναται νὰ ἑρμηνευθῆ: ὅτι δυνατὸν ὁ Σώστρατος τῆς *Hesperia* νὰ μὴ ἦτο ἔφηβος, ἀλλὰ νὰ κατεῖχεν ἄλλο τι ἀξίωμα, ὁπότε ὁ ἔφηβος τοῦ 155/6 μ.Χ. θὰ πρέπει νὰ ἀναγνωρισθῆ ὡς πάππος του (κατωτέρω).

Τὸ δεύτερον ὄνομα τοῦ καταλόγου τῆς *Hesperia*, τὸ ὁποῖον ἐντοπίζει τὸν ἐφηβικὸν τοῦτον κατάλογον, τοὐλάχιστον εἰς τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ 2ου μ.Χ. αἰῶνος, εἶναι τὸ τοῦ Πο(πλίου) Α̣[ἰλ(ίου) Κηφεισοδώ]/ρου Ἀ[νακαέως], ἀναγραφόμενον εἰς τὸ τέλος τῶν στίχων 11 - 12 (= Π̣Ο̣- / POC /). Ὁ Πόπλιος Αἴλιος Κηφεισόδωρος Ἀνακαεὺς εἶναι γνωστὸς καὶ ἐξ ἄλλης ἐπιγραφῆς, τὴν ὁποίαν ἀνεδημοσίευσεν ὁ J. H. Oliver εἰς *TAPhS* LVIII[1], 1968, σελ. 17, ὑποσ. 15(c)[2] καὶ τὴν ἐχρονολόγησεν εἰς τὰ ἔτη 198/9 ἢ 202/3 ἢ 206/7 μ.Χ. Παρατίθεται ὁλόκληρον τὸ κείμενόν της.

Λο̣[υ]κί[ῳ Σεπτιμίῳ]
Σεουήρ[ῳ Περτίνακι]
Σεβαστῷ [καὶ Μάρκῳ]
Αὐρη[λίῳ Σεουήρῳ]
[Ἀντωνίνῳ Σεβαστῷ]
[το]ῖ[ν]θεο[ῖ]ν Π̄ Αἰλι[ος]
[Κ]η̣φεισόδωρος Ἀν[α]-
[κα]ε̣ύς, Παναθηνα[ῖ]-
[δι = Κ-] = (κενὸν)

Στίχος 9: Ἐκ τοῦ διαθεσίμου χώρου, δύναταί τις νὰ ἐκφέρῃ ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῆς Παναθηναΐδος ἀπετελεῖτο ἐκ δύο ψή-

1. *I.G.*, II², 2068, στ. 91 (δημοτικόν: ΕΥΓ ὁ λίθος).
2. *Hesperia* X (1941), σελ. 251, ἀρ. 53.

φίων (τὸ ἔκτυπον ἐξητάσθη εἰς τὸ Institute for Advanced Study εἰς Princeton). Ὁ γράφων ἐσχολίασε τὴν ἐγκαινίασιν τῆς Α΄ Παναθηναΐδος εἰς Ἀρχ. Ἐφημ. 1972, σελ. 148 - 150, καὶ φαινομενικῶς ἡ ὡς ἄνω ἐπιγραφὴ πρέπει νὰ χρονολογῆται ἀπὸ τῆς πρώτης δεκαετίας τοῦ 3ου μ.Χ. αἰῶνος, δηλ. ἐκ τῆς ΚΑ΄ ἢ ΚΒ΄ Παναθηναΐδος [3].

Ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἐμφάνισιν τοῦ Π. Αἰλίου Κηφεισοδώρου Ἀνακαέως εἰς τὸν ἐφηβικὸν κατάλογον τῆς *Hesperia*, γεννᾶται τὸ ἀκόλουθον ἐρώτημα. Τί θέσιν κατεῖχεν ὁ Π.Αἴλιος Κηφεισόδωρος Ἀνακαεὺς εἰς τὸν κατάλογον τοῦτον ; Δηλαδή, νὰ ἀναγνωρισθῇ ὡς ἔφηβος ἢ ὡς ἀξιωματοῦχος τῶν ἐφήβων ; Ἐὰν ὡς ἔφηβος, τότε ὁ κατάλογος δύναται νὰ χρονολογηθῇ πιθανῶς εἰς τὸ ἔτος 155/6 μ.Χ., ἐφ' ὅσον βεβαίως ὁ Σώστρατος Μουσικοῦ [Εὐπυ (ρίδης)] τῆς *Hesperia* καὶ τῆς *I.G.*, II [2], 2068 εἶναι ὁ αὐτός. Ἂν τοῦτο ἀληθεύῃ, ὁ Π. Αἴλιος Κηφεισόδωρος Ἀνακαεὺς θὰ ἦτο 65 - 69 ἐτῶν, ὅταν ἔστησε τὴν ἀνωτέρω ἀνάθεσιν. Ἐὰν ὅμως ὁ Π. Αἴλιος Κηφεισόδωρος Ἀνακαεὺς κατεῖχεν ἐφηβικὸν ἀξίωμα, ὡς δύναταί τις νὰ συμπεράνῃ ἐκ τῆς θέσεως τοῦ ὀνόματός του, τότε ὁ κατάλογος τῆς *Hesperia* δέον νὰ ἀναχθῇ εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 3ου μ.Χ. αἰῶνος. Στηριζόμενοι δὲ εἰς τὴν γενεαλογικὴν κατάταξιν τῶν Σωστράτων Μουσικοῦ Εὐπυριδῶν τῆς *I.G.*, II [2], 2068 καὶ τῆς *Hesperia*, ὁ κατάλογος τῆς *Hesperia* πιθανὸν νὰ χρονολογῆται ἀπὸ τοῦ ἔτους 215/6 μ.Χ., ἐφ' ὅσον οἱ δύο Σώστρατοι ἀναγνωρισθῶσιν ὡς πάππος καὶ ἔγγονος ἀντιστοίχως. Βεβαίως, δὲν γνωρίζομεν ἐὰν ὁ κολοβωμένος οὗτος ἐφηβικὸς κατάλογος περιεῖχεν Αὐρηλίους. Ἐπὶ πλέον, δὲν γνωρίζομεν ἐὰν ὁ [. .] ὁδωρος Μύρω [νος Εὐπυ (ρίδης)], ἔφηβος κατὰ τὸ ἔτος 165/6 μ.Χ., τῆς *I.G.*, II [2], 2090, στ. 89 (ὁ γράφων συμπληροῖ τὸ δημοτικόν), θὰ πρέπει νὰ ἀναγνωρισθῇ ὡς ἀδελφὸς τοῦ [- - - - - - - - -] (τοῦ) Μύρωνος Εὐπυ (ρίδου) (στ. 11, εἰς τὸν κατάλογον τῆς *Hesperia*).

Τὰ λοιπὰ διασωθέντα ἐν μέρει ὀνόματα οὐδὲν συγκεκριμένον δύνανται νὰ προσφέρωσιν εἰς μίαν ἀκριβεστέραν χρονολόγησιν τοῦ καταλόγου τῆς *Hesperia*, ἀλλὰ ἀναφέρονται ἐνταῦθα πρὸς σχετικὴν ἐνημέρωσιν.

(1) Στ. 3 : [- - - - - -] χος Νικίου [- - - -], ἔφηβος [Πανδιονίδος]. Ἄγνωστος ὁ πατήρ.

(2) Στ. 4 : [Εὐπρα] ξίδης Ἡρακλείδο [υ - - -], ἔφηβος [Πανδιονίδος] (ὁ γράφων συμπληροῖ τὸ τοῦ ἐφήβου ὄνομα). Ἀμφότεροι ἄγνωστοι.

(3) Στ. 6 : [- - - - - - -] ης Μηνοδώρου Στει (ριεύς), ἔφηβος [Πανδιονίδος]. Ἄγνωστος ὁ πατήρ. Εἰς Μηνόδω- [ρος - - -], προφανῶς ἐκ τοῦ δήμου Στειριά, μαρτυρεῖται ὡς ἔφηβος τῆς Παν [διονίδος] φυλῆς ἐν τῷ ἔτει 220/1 μ.Χ. (κατὰ τὸν Νοτόπουλον) [4].

3. Λεκτέον ἐνταῦθα ὅτι τὸ ἔτος τῆς Α΄ Παναθηναΐδος δὲν ἔχει καθορισθῇ ἀκριβῶς (ὅρα παρατηρήσεις μας εἰς Ἀρχ. Ἐφημ. 1972, ὅπου καὶ παραπομπαί). Τὸ ἔτος 118/9 μ.Χ. ἔγινε μὲν ἀποδεκτὸν ὡς τὸ πρῶτον, ἀλλὰ ὁ L. Moretti ἔκλινε πρὸς τὸ 119/20 μ.Χ. (= 119 d.C.). Διὸ ἡ Α΄ Παναθηναῖς θὰ ἐνεκαινιάσθη κατὰ τὸ ἔτος 123/4 μ.Χ. (ὅρα ὑποσ. 7 κατωτέρω). Ὁ W. Dittenberger συνεπέρανεν ὅτι τὰ Μεγάλα Παναθήναια ἑωρτάζοντο τούτους τοὺς χρόνους κατὰ τὸ δεύτερον, ἀντὶ τοῦ τρίτου, ἔτος τῆς Ὀλυμπιάδος, ἀλλὰ τοῦτο θὰ συνέβη ἴσως μετὰ τὴν Α΄ Παναθηναΐδα.

4. *I.G.*, II², 2223, στ. 53 (= *Hesperia* XVIII, 1949, σελ. 54).

Πρβλ. ἐπίσης τὸν Ἀρτεμίδωρον Μηνοδώρου Στειριέα[5].

(4) Στ. 9 : [- - - - - - - - Εὐ] τυχίδου Παι- (ανιεύς), ἔφηβος [Πανδιονίδος]. Ἄγνωστος ὁ πατήρ. Εἷς Μητρόδωρος Εὐτυχίδου Πα (ιανιεὺς) ἦτο ἔφηβος κατὰ τὸ ἔτος 173/4 μ.Χ. (κατὰ τὸν Νοτόπουλον)[6]. Ἐκ τοῦ ἔτους 254/5 ἢ 258/9 μ.Χ.[7], μαρτυρεῖται ὡς ἔφηβος τῆς Πανδιονίδος φυλῆς ὁ Αὐρ. Εὐτυχίδης Δωρ (ίωνος)[8].

ΗΛΙΑΣ Α. ΚΑΠΕΤΑΝΟΠΟΥΛΟΣ

5. *I.G.*, III, 3609 (Inscriptiones Francisci Lenormanti Suspectae).

6. *I.G.*, II², 2103, στ. 88 (= *Hesperia* XVIII, 1949, σελ. 53)

7. Εἰς Ἀρχ. Ἐφημ. 1972, σελ. 149, προὐτάθη τὸ ἔτος 123/4 μ.Χ. ὡς ἐγκαινιάζον τὴν Α΄ Παναθηναΐδα (ὅρα ὑποσ. 3 ἀνωτέρω).

8. *I.G.*, II², 2245, στ. 117.

AN EPHEBIC CATALOGUE RECONSIDERED

In *Hesperia* III (1934), pp. 58 - 59, No. 46, a fragmentary ephebic text was published and its date was given as about A.D. 100. Prosopography, however, places this catalogue at a later period. The ephebe Sostratos Mou (sikou) Eu (p) (yrides) of A.D. 155/6 (*IG.*, II ², 2068, line 91) could be identical with the Sostratos Mousikou (Eupy (rides)) of *Hesperia* (line 9), or he could be the grandfather of the latter, in which case the fragmentary ephebic text may date from the beginning of the third century after Christ, and perhaps from about A.D. 215/6. A date in this period seems to be supported also by P. Aelius Kepheisodoros Anakaeus, who is known from *Hesperia* X (1941), p. 251, No. 53 = *TAPhS* LVIII (1), 1968, p. 17, note 15 (c) (from A.D. 202/3 or 206/7). P. Aelius Kepheisodoros Anakaeus is mentioned in the *Hesperia* fragmentary ephebic catalogue (lines 11 - 12 *ad. fin.*), but his capacity is not clear, that is, whether he should be recognized as an ephebe or as an ephebic official. However, the position and manner of inscribing his name may favor the latter interpretation.

ELIAS A. KAPETANOPOULOS

ΧΑΛΚΑ ΕΞ ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΣ ΑΘΗΝΩΝ

Μία ἐκ τῶν πρώτων καὶ ἀξιολογωτέρων συλλογῶν χαλκῶν, διὰ τῶν ὁποίων ἐπλουτίσθη τὸ Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον, ὑπῆρξεν ἡ συλλογὴ χαλκῶν ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν. Αἱ ἐκτεταμέναι ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ βράχου ἀνασκαφαὶ τοῦ Π. Καββαδία τῶν ἐτῶν 1885 - 1889 ἀπέφερον πλὴν τῶν σημαντικῶν μεγάλων λιθίνων γλυπτῶν, καὶ πλῆθος θραυσμάτων ἀφιερωμάτων ἐκ χαλκοῦ. Ταῦτα ἀνῆκον εἰς ἀγάλματα ἢ εἰδώλια, σκεύη ἢ ἀγγεῖα, ὅπλα ἢ ἐργαλεῖα, ἀφιερωμένα τὰ πλεῖστα εἰς τὴν Πολιοῦχον Ἀθηνᾶν καὶ χρονολογικῶς κατατασσόμενα κυρίως εἰς τὸν 6ον καὶ 5ον αἰ. π.Χ.

Ἐκ τοῦ πλήθους τῶν εὑρημάτων τὰ σπουδαιότερα συνετηρήθησαν ἀμέσως καὶ παρουσιάσθησαν ὑπὸ τοῦ A. G. Bather (εἰς JHS 13 (1892 / 3), ἀναλυτικώτερον δὲ ὑπὸ τοῦ A. de Ridder εἰς τὸν Catalogue des Bronzes trouvés sur l'Acropole d'Athènes (Paris 1896). Ἐξ ἄλλου, αἱ ἐπὶ τῶν χαλκῶν γνωσταὶ τότε ἐπιγραφαὶ ἐδημοσιεύθησαν ὑπὸ τοῦ Lolling, (Ἀρχαϊκαὶ ἀναθηματικαὶ ἐπιγραφαὶ ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως, Ἀθῆναι 1899).

Ἄλλα ὅμως ἐκ τῶν χαλκῶν αὐτῶν εὑρημάτων παρέμειναν ἀκαθάριστα μέχρι σήμερον, συγκεντρωμένα εἰς κιβώτια καὶ φυλασσόμενα ἐν μέρει εἰς τὸ Ἐθνικὸν Μουσεῖον καὶ ἐν μέρει εἰς τὸ Μουσεῖον Ἀκροπόλεως. Τοῦ καθαρισμοῦ καὶ παρουσιάσεως τῶν σημαντικωτέρων ἐκ τῶν φυλασσομένων εἰς τὴν Ἀκρόπολιν ἐπεμελήθη ὁ Ἀντ. Κεραμόπουλλος (Α.Δ. 1 (1915) : Παράρτημα). Ἀντιθέτως, τὰ εἰς τὰς διαφόρους ἀποθήκας τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου ἀποκείμενα πολυάριθμα κιβώτια, περιέχοντα ἀκαθάριστα εἰσέτι

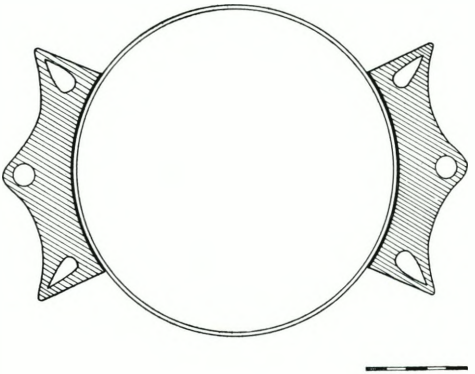

Εἰκ. 1. Ἀναπαράστασις χείλους χαλκοῦ σκεύους μεθ' ὁριζοντίων λαβῶν

καὶ ἀκατάγραφα χαλκᾶ, εἶχον χαρακτηρισθῆ ὡς « ἄχρηστα ».

Τὸ γεγονὸς τοῦτο παρημπόδισε μέχρι σήμερον μίαν γενικωτέραν μελέτην τοῦ συνόλου τῶν χαλκῶν τῆς Ἀκροπόλεως, παρὰ τὰς κατὰ καιροὺς παρουσιάσεις μεμονωμένων ἀντικειμένων ἢ ὁμάδων, ὡς οἱ γεωμετρικοὶ τρίποδες (Σ. Καρούζου, AE 1952, 137 - 149, καὶ E. Touloupa, AM 87 (1972) (ὑπὸ ἐκτύπωσιν), τὸ γοργόνειον E.M. X. 13050 (E. Touloupa, BCH 93 (1969), 814 κ.ἑ.), χαλκῆ ἐπιγραφὴ (Ντ. Δελμούζου, AE 1971, 137 κ.ἑ.).

Τὸ τμῆμα Χαλκῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου, ἀπὸ τοῦ θέρους τοῦ 1973, εἰς τὰ πλαίσια τῶν συντελουμένων ἐργασιῶν τακτοποιήσεως τῶν ἐν ταῖς ἀποθήκαις τοῦ Μουσείου ἀρχαίων, ἐπελήφθη ἐντατικῶς τῆς ἑνοποιήσεως τοῦ συνόλου τῶν χαλκῶν τῆς Ἀκροπόλεως, τῆς ταξινομήσεως, καταγραφῆς καὶ παρουσιάσεώς των, ἤδη δὲ ἐπετεύχθη καὶ ἡ εἰς τὸ Ἐθνικὸν Μουσεῖον μεταφορὰ τῶν μέχρι τοῦδε εἰς τὰς ἀποθήκας τοῦ Μουσείου Ἀκροπόλεως ἀποκειμένων χαλκῶν.

Τὸ σύνολον πλέον τῶν μὴ ἐκτεθειμένων ὡς ἄνω χαλκῶν συνεκεντρώθη ἐντὸς

Εἰκ. 2. Λαβὴ χαλκοῦ σκεύους ἐξ Ἀκροπόλεως (Ε.Μ. Χ. 17532)

ἰδιαιτέρου χώρου τῆς Χαλκοθήκης τοῦ Μουσείου καὶ συντελεῖται ἤδη ἡ ταξινόμησις καὶ ὁ καθαρισμὸς αὐτῶν εἰς τὸ ἐργαστήριον συντηρήσεως. Ἀμέσως κατεφάνη ὅτι νέα εὑρήματα δέον νὰ ἀναμένωνται ἐκ τοῦ καθαρισμοῦ τῶν χαλκῶν. Ἐνταῦθα, θὰ παρουσιασθοῦν ἐλάχιστα μόνον προκαταρκτικῶς, ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων τοῦ καθαρισμοῦ καὶ τῆς μελέτης τῶν ἀρχαίων αὐτῶν.

Ἀνεγνωρίσθη καὶ συνεκολλήθη ἱκανὸς ἀριθμὸς τεμαχίων θεωρουμένων ὡς ἀπολεσθέντων ἢ συμπληρούντων ἤδη γνωστά. Συνεκεντρώθησαν τὰ Μυκηναϊκῆς ἐποχῆς χαλκᾶ ὅπλα καὶ ἐργαλεῖα, ἐταυτίσθησαν τὰ μὴ εὑρεθέντα ὑπὸ Σπυροπούλου (Ὑστερομυκηναϊκοὶ Ἑλλαδικοὶ Θησαυροί, Ἀθῆναι 1972, σελ. 63 κ.ἑ.) καὶ προσετέθησαν καταγραφέντα νέα, ἄγνωστα μέχρι τοῦδε (δύο ἡμίσεα διπλῶν πελέκεων, τρεῖς σμῖλαι, τμήματα μαχαιριδίων).

Ἐκπλήττει γενικῶς τὸ πλῆθος τῶν χαλκῶν σκευῶν καὶ ἀγγείων, ἅτινα ἦσαν ἀφιερωμένα ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ βράχου τῆς Ἀκροπόλεως. Τούτων ἐσώθησαν κυρίως, ὡς εἶναι φυσικόν, τὰ χυτὰ τμήματα (συνάφειαι λαβῶν, βάσεις κλπ.), καθότι τὰ σφυρήλατα μέρη (τοιχώματα, ἐλάσματα κλπ.) ἦσαν τὰ λεπτότερα καὶ ὀλιγώτερον ἀνθεκτικά. Ἡ ποικιλία καὶ ὁ πλοῦτος τῶν σωζομένων λαβῶν προδίδει τὴν παραγωγικότητα, τεχνικὴν τελειότητα καὶ φαντασίαν τῶν ἀθηναϊκῶν ἐργαστηρίων χαλκουργίας κατὰ τὴν ὑστέραν ἀρχαϊκὴν περίοδον.

Νέα ἐνεπίγραφα τμήματα προέκυψαν κατὰ τὸν συνεχιζόμενον καθαρισμὸν τῶν ἀρχαίων, καὶ προστίθενται εἰς τὰ ἤδη γνωστά. Εἰς δεύτερον στάδιον ἐργασίας, θὰ ἐπιδιωχθῇ ἡ συγκόλλησις τῶν νέων μετὰ παλαιοτέρων ἐνεπιγράφων τεμαχίων, διὰ τὴν καλυτέραν κατανόησιν τῶν ἐπιγραφῶν. Ἅπαντα τὰ ἐνεπίγραφα τμή-

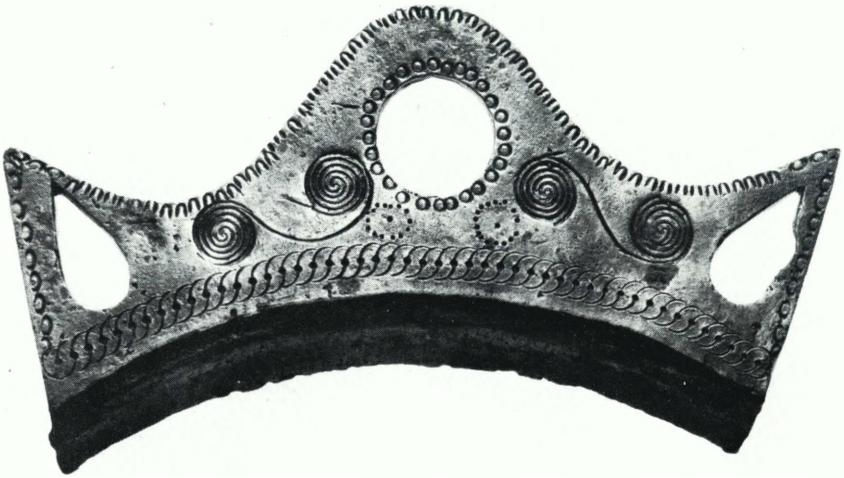

Εἰκ. 3. Λαβὴ χαλκοῦ σκεύους ἐξ Ἀκροπόλεως (Ε.Μ. Χ. 17531)

ματα ἀνήκουν εἰς ἀναθήματα εἰς τὴν Ἀθηνᾶν καὶ ἀκολουθοῦν ἓν τυποποιημένον λεκτικόν : *τ' Ἀθηναίᾳ, ἥ, (ὁ τάδε) τ' Ἀθηναίᾳ ἀνέθεκεν, ἀπαρχὴν ἢ δεκάτην.*

Ἐνταῦθα παρουσιάζεται μικρὰ ἐπιλογὴ ἐκ μιᾶς πολυπληθοῦς ὁμάδος ἰδιοτύπων, ὁριζοντίων λαβῶν σκευῶν. Δυστυχῶς, οὐδὲν σχετικὸν σκεῦος ἐσώθη ἀκέραιον μετὰ τῶν λαβῶν του, ὥστε ἡ μορφή του παραμένει ἀβεβαία, ἀλλ' ἐξ ἐνδείξεών τινων καταφαίνεται ὅτι αἱ λαβαὶ αὗται ἦσαν ἀνὰ ζεύγη προσκεκολλημέναι εἰς τὸ χεῖλος ἀνοικτοῦ βαθέος ἀγγείου, σχήματος πιθανῶς λεκάνης (εἰ κ. 1). Ἐκ τῆς μελέτης τῶν σωζομένων λαβῶν, προκύπτει ὅτι ἡ κατὰ τὸ χεῖλος διάμετρος τῶν σκευῶν αὐτῶν ἐποίκιλλε, ἀλλὰ κατὰ μέσον ὅρον ἦτο περίπου 0,18 μ. Ἡ ἀπουσία τοῦ τύπου τῆς λαβῆς ταύτης ἐξ ἄλλων Ἱερῶν τῆς Ἑλλάδος ὁδηγεῖ εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι πιθανὸν νὰ ἦτο σύλληψις ἀθηναϊκοῦ τινος ἐργαστηρίου, καὶ ἴσως τὸ σκεῦος ἐτύγχανε σχετικὸν πρὸς τὴν λατρείαν τῆς Ἀθηνᾶς. Αἱ ἀναθηματικαὶ ἐπιγραφαὶ ἐχαράσσοντο εἴτε ἐπὶ τοῦ σώματος τοῦ ἀγγείου εἴτε ἐπὶ τῶν λαβῶν αὐτοῦ.

Αἱ λαβαὶ εἶναι διάτρητοι μὲ μίαν ὀπὴν εἰς τὸ μέσον καὶ ἀνὰ μίαν εἰς τὰ ἄκρα. Δὲν ὑφίστανται στοιχεῖα τὰ ὁποῖα νὰ ὑποδηλοῦν, ὅτι τὸ σκεῦος ἀνηρτᾶτο δι' ἁλύσου ἐκ τῶν ὀπῶν αὐτῶν. Αἱ ἀκραῖαι ὀπαί, ὡς πρὸς τὸ σχῆμα των, προσαρμόζονται εἰς τὸ σχῆμα τῆς λαβῆς, καὶ τὸ ὅλον ἀποκτᾷ χάριν, ἥτις τονίζεται συνήθως καὶ δι' ἐγχαράκτου διακοσμήσεως.

Εἰ κ. 2 (Ε.Μ. Χ. 17532 μῆκ. 0,12). Τὸ ἐγχάρακτον γλωσσοειδὲς κόσμημα ἀπαντᾷ εἰς ἱκανὸν ἀριθμὸν παραδειγμάτων παρομοίων λαβῶν.

Εἰ κ. 3 (Ε.Μ. Χ. 17531 μῆκ. 0,115). Ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τῆς λαβῆς πλουσία ἐγχάρακτος διακόσμησις σπειρῶν,

πλοχμοῦ, κυκλίσκων ὡς καὶ γλωσσοειδοῦς κοσμήματος κατὰ τὴν περιφέρειαν.

Εἰκ. 4 (Ε.Μ. Χ. 17530 μῆκ. 0,128). Ἐγχάρακτος γραμμὴ πέριξ τῶν κυκλικῶν ὀπῶν καὶ γλωσσοειδὲς κόσμημα κατὰ τὴν βάσιν. Ἐγχάρακτος ἐπιγραφή :

Τἀθεναίαι

Γράμματα τῶν ἀρχῶν τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.

Ἐὰν ἀνεφέρετο τὸ ὄνομα τοῦ ἀναθέτου, τοῦτο ἴσως εἶχε χαραχθῆ ἐπὶ τῆς ἑτέρας τῶν λαβῶν.

Εἰκ. 5 (Ε.Μ. Χ. 17529 μῆκ. 0,11). Δὲν φέρει ἑτέραν διακόσμησιν πλὴν τῆς ἐγχαράκτου ἐπιγραφῆς :

Πυθόνελος : Τἀθεναίαι

Γράμματα τοῦ τέλους τοῦ 6ου αἰ. π.Χ. Ὁ ἀναθέτης Πυθόνειλος (;) τυγχάνει ἄλλως ἄγνωστος.

Ἡ ἐργασία καθαρισμοῦ καὶ συντηρήσεως τῶν ἀντικειμένων συνεχίζεται καὶ εἶναι βέβαιον ὅτι θὰ ἀποκαλύψῃ νέα στοιχεῖα γενικῶς διὰ τὰ χαλκᾶ τῆς Ἀκροπόλεως. Ἡ μελέτη καὶ ἡ ἐργαστηριακὴ χημικὴ ἀνάλυσις ἐλπίζεται ὅτι θὰ δώσῃ ἀπάντησιν καὶ εἰς ἕτερον ἐπισημανθὲν γεγονός : μεταξὺ τῶν λοιπῶν χαλκῶν ἀνευρέθη πλῆθος ὑπολειμμάτων χαλκουργείου ἤτοι σκωρίαι, ἀναδιπλωμένα ἐλάσματα, ἡμιλυωμένα σκεύη, « χελῶναι » χαλκοῦ κλπ. Ὑπολογίζεται ὅτι διὰ νὰ περιέλθουν τὰ χαλκᾶ εἰς τὴν κατάστασιν αὐτὴν ἀπαιτεῖται θερμότης περίπου 1100°, ἥτις ἐπιτυγχάνεται μόνον ἐντὸς κλιβάνου. Μέχρι σήμερον ἦτο ἄγνωστος ἡ ὕπαρξις χαλκουργείου ἢ μεταλλευτικοῦ κλιβάνου ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ βράχου.

Μολονότι τὸ γεγονὸς πρέπει νὰ ἀντιμετωπισθῇ μετά τινος ἐπιφυλάξεως, τοὐλάχιστον διὰ τὴν ἀρχαϊκὴν καὶ κλασσικὴν ἐποχήν, ἐν τούτοις ἡ ἀπόδοσις τῶν ὑπολειμμάτων αὐτῶν εἰς τὴν καταστροφὴν ὑπὸ τῶν Περσῶν δὲν εἶναι ἱκανοποιητική, καθότι ἐκ πυρκαϊᾶς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπιτευχθῇ τόσον ὑψηλὴ θερμότης. Τὸ ὅλον θέμα ἀπαιτεῖ βεβαίως περαιτέρω ἐξαντλητικὴν μελέτην.

Π. Γ. ΚΑΛΛΙΓΑΣ

Εἰκ. 4. Ἐνεπίγραφος λαβὴ χαλκοῦ σκεύους ἐξ Ἀκροπόλεως (Ε.Μ. Χ. 17530)

Εἰκ. 5. Ἐνεπίγραφος λαβὴ χαλκοῦ σκεύους ἐξ Ἀκροπόλεως (E.M. X. 17529)

BRONZES FROM THE ATHENS ACROPOLIS

The Department of Bronzes of the National Archaeological Museum at Athens has undertaken the conservation and classification of the archaic and classical bronzes, found on the Acropolis during the late 19th cent. excavations. Apart from the already known and exhibited bronzes, a great number of minor bronzes, from the same find, had not so far been conserved and studied.

From the newly cleaned material, we have chosen to present here a selection of handles (figs. 1 - 5) which must have belonged to a type of deep bowl. Some of them bear inscriptions and, together with others also found on newly cleaned small bronzes, will enrich our knowledge of dedications on the Athens Acropolis.

P. G. CALLIGAS

AUS OLYMPIA 1972/73

Zu der Aufarbeitung der Funde aus den beiden großen Grabungsperioden (1875 - 81 und 1936 - 66) und deren Konservierung durch die Deutschen Ausgrabungen treten seit 1969 Bemühungen hinzu, das Altisgebiet in einen Zustand zu versetzen, der dem Besucher die Übersicht erleichtert und die einzelnen Bauten und Denkmäler besser zur Geltung bringt.

Es gehören dazu auch Arbeiten die der im Jahre 1972 begonnenen Einrichtung des neuen Museums unmittelbar zugute kamen. Die wichtigsten davon sollen hier kurz aufgeführt werden und den Bericht von N. Gialuris über die Einrichtungsarbeiten ergänzen[1].

Unsere jahrzehntelangen Restaurierungs– und Konservierungsarbeiten machten es möglich, die entsprechenden Säle des neuen Museums mit einer so großen Anzahl gut restaurierter Bronzen zu füllen und eine Anschauung von dem Reichtum an Weihgaben für Zeus seit der geometrischen Zeit zu geben. Zu den letzten größeren dieser Konservierungsarbeiten gehört ein 0,62 m hoher Dreifußkessel mit Gratbeinen (Abb. 1), der bis auf die fehlenden Henkel vervollständigt werden konnte. Die nur in Fragmenten erhaltenen Teile von Beinen und Kessel selbst stammen von verschiedenen, weit auseinander gelegenen Fundplätzen. Sie

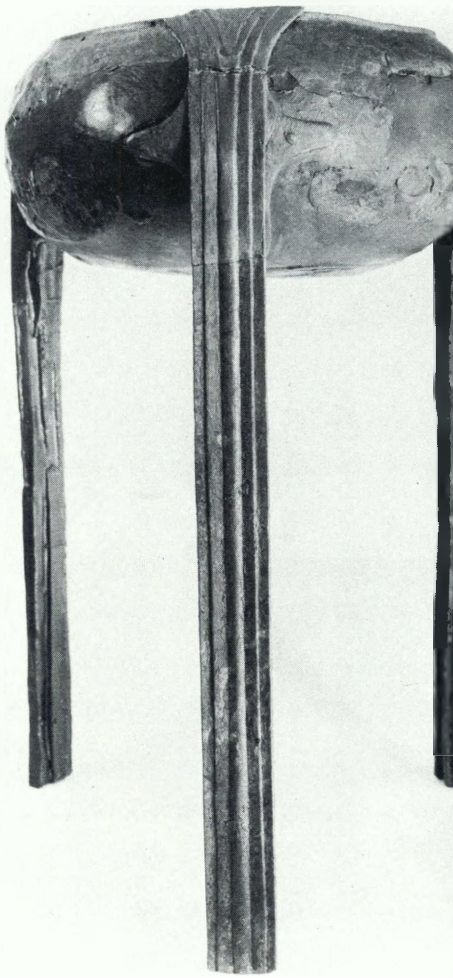

Abb. 1. Dreifußkessel mit Gratbeinen, ergänzt

wurden teils von der alten, teils von der neuen Grabung geborgen. Ihre Zuweisung zu diesem Gerät wird M. Maaß verdankt. Er hat außerdem einen 1.55 m hohen Dreifußkessel aus Kupfer seinen Angaben entsprechend nachbilden lassen (Abb. 2), der zu dem Typus der spätgeometrischen, gehämmerten Geräte gehört und für

1. AAA VI (1973), 55 ff.

Abb. 2. Aus Kupferblech rekonstruierter Dreifußkessel mit gehämmerten Beinen

dessen Schmuck gepunzte Ornamente charakteristisch sind. Erst mit dieser Nachbildung wird der komplizierte Aufbau dieses Kesseltyps ganz verständlich, von dem Fragmente vorliegen, die auf Geräte von mehr als 3 Meter Höhe schließen lassen.

P.C. Bol unternahm mit dem Bild-

Abb. 3. Späthellenistischer Knabenkopf, Erhaltungszustand

Abb. 4. Späthellenistischer Knabenkopf, bearbeitete Kopie aus Zinn

hauer B. Rein den Versuch, den ursprünglichen Eindruck eines stark verformten Jünglingskopfes aus spätheilenistischer Zeit wiederzugewinnen, der im Westwall des Stadions gefunden worden war (Abb. 3). Den technischen Vorgang, wie mit Hilfe eines Zinnabgusses und dessen Bearbeitung annähernd der alte Eindruck erreicht werden konnte, hat er in «Antike Welt» 1973 Heft 3,41 ff. eingehender dargestellt (Abb. 4). Allgemein hat das hier erstmals erprobte Verfahren den entscheidenden Vorteil, das Original an keiner Stelle zu gefährden. Heute sind beide, der originale Kopf und sein über einem Zinnabguß neugeformtes Abbild, im neuen Museum ausgestellt.

Aufstellung und Rekonstruktion des Giebels vom Megaraschatzhaus im Museum ließ K. Herrmann ebenfalls in Zusammenarbeit mit B. Rein durchführen (Abb. 5). Letzterem oblag es, die fehlenden Teile in Kunststein zu ergänzen und Bruchstücke der originalen Architektur miteinander zu verbinden. Für diese Rekonstruktion fand alles erreichbare Material Verwendung, soweit es im alten Museum gesammelt vorlag oder verstreut sich im Altisgebiet wiederfinden ließ. Für die Rekonstruktion des Daches sind nur die ansehnlichsten Stücke, darunter eine Ecksima mit Löwenkopf benutzt worden; der überwiegende Teil ist dagegen in Gips ergänzt.

Mit diesem Wiederaufbau erhielt das aus weichem Mergelkalk bestehende Giebelrelief des Schatzhauses seinen alten Platz und Rahmen zurück. Seine von den ersten Ausgräbern vorgenommene Zusammensetzung wurde eingehend von Bol und Herrmann überprüft und an einigen Stellen wesentlich verbessert.

Abschließend sei noch eine für die Olympiagrabung ungewöhnliche Unternehmung im August 1973 erwähnt. Unter den seit langem bekannten Architekturgliedern, die auf dem Meeresgrund in der Bucht des antiken Pheia, dem eigentlichen Hafen der Pisatis und daher auch von Olympia, liegen und über die N. Gialuris schon kurz berichtet hat (ΑΔ 16 (1960): Χρονικά 126), schienen für das Heiligtum von besonderer Bedeutung ein ionisches und zwei dorische Kapitelle zu sein. Letztere stimmten in Maßen und, soweit damals erkennbar, in der formalen Bildung annähernd mit denen vom Hofe des Leonidaion scheinbar überein. Mit der kollegialen Hilfe der zuständigen Ephorie gelang es innerhalb zweier Tage die unweit beieinander gelegenen drei Stücke aus einer Tiefe von knapp 5 m zu bergen und mit einem gemieteten Kaiki nach Katakolon zu schaffen, von wo sie gleichentags nach Olympia gelangten. Dort wurden sie gereinigt und über Wochen in einem Wasserbad entsalzt. Die Mitarbeit von G. Tsuchlos und N. Massalas, beide in der Unterwasserarchäologie wohl erfahren, war für das Gelingen des Unternehmens von besonderer Wichtigkeit.

Das ionische Kapitell entpuppte sich, kaum aufgetaucht, als ein spätarchaisches Stück östlicher Herkunft und damit als das bisher älteste echt ionische Marmorkapitell in der Peloponnes überhaupt (Abb. 6). Das heute rund 1,30 m lange Stück ist auf

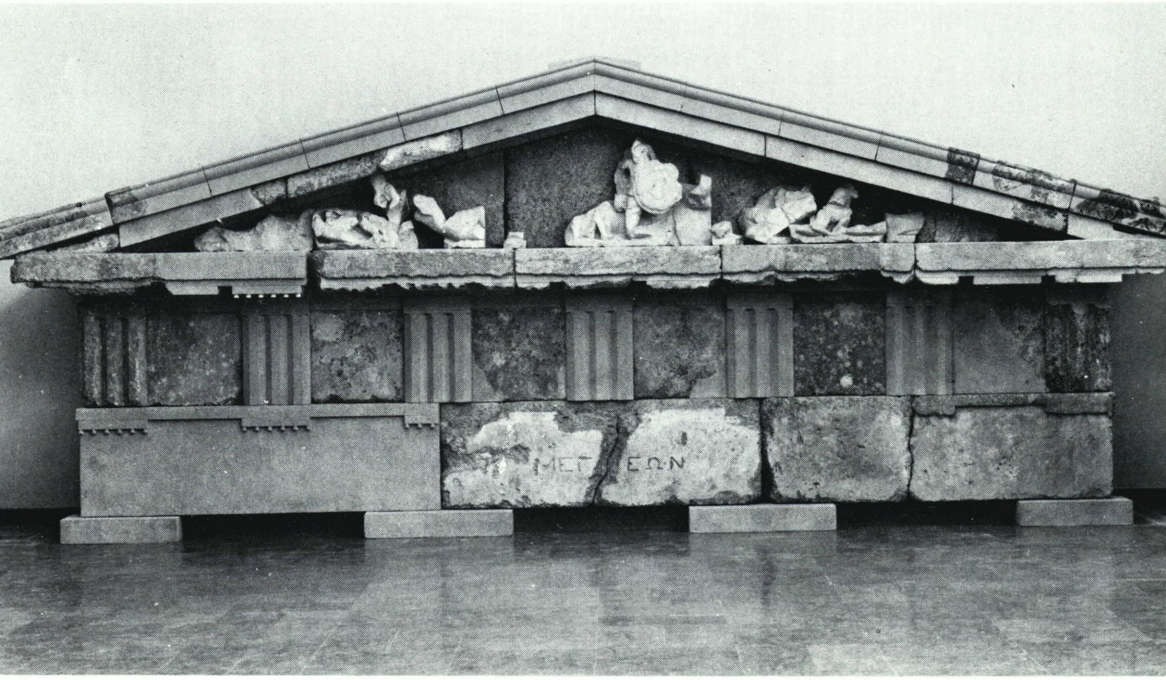

Abb. 5. Giebel des Schatzhauses von Megara

der besser erhaltenen Seite konvex, auf der stark zerfressenen konkav gearbeitet, stilistisch darin den Kapitellen aus Thessaloniki und Kavalla gleich, die G. Bakalakis bekannt gemacht hat[2]. Das pheiasische dagegen unterscheidet sich von diesen und anderen etwa gleichzeitigen darin, daß unter dem Eierstabkranz noch ein Rundstab anschließt, der gewöhnlich der Apophyge des Säulenschaftes angearbeitet ist. Er ist nicht als ein Astragal plastisch gegliedert. Trotz der starken Zerstörung des sichtbaren Eierstabkranzes ist die spitz zulaufende Form der Ova klar zu erkennen. Die beiden Zwickelpalmetten sind dagegen kaum noch sichtbar, um so besser erhielt sich das Wirbelmuster vom linken Voluten-auge. Das Kapitell schloß nicht mit einem Abakus ab. Seine Oberseite ist glatt und ohne Dübel– oder Stemmlöcher. Die sechs Kanneluren der nach der Mitte stark eingezogenen, rund 0,60 m breiten Polsterseiten sind untereinander nur durch eine Rundstableiste getrennt.

Die Herkunft des Kapitells ist vorerst nicht sicher zu bestimmen. Aber auf die Kykladen weisen die dorischen Kapitelle hin, beide ebenfalls aus Marmor, und schon deshalb kaum für Olympia, ebenso wenig für den in seiner Bedeutung immer bescheidenen Hafen Pheia bestimmt (Abb. 7). Ihre formale Ausbildung im Übergang von Schaft zu Echinus — in Olympia

2. G. Bakalakis, AE 1936, 1 ff. Abb. 10 - 27.

Abb. 6. Spätarchaisches ionisches Marmorkapitell aus dem Hafen von Pheia

Abb. 7. Hellenistisches dorisches Marmorkapitell aus Pheia

ein fremdes Motiv — findet sich an den Kapitellen der Halle Philipps V. auf Delos, denen sie auch sonst in allen Maßen und technischen Einzelheiten entsprechen. Es fragt sich daher, ob die Kapitelle nicht erst im Mittelalter, zur Zeit der Frankenherrschaft hierher nach Pheia geraten sind. Dann liegt es nahe, das ionische Kapitell von Delos oder von einer der Kykladeninsel herkommend anzusehen. Zwar kenne ich von dort kein Stück, das dem hier abgebildeten gleicht. Aber verwandtes bietet auch in diesem Fall Delos mit dem freilich älteren Eckkapitell des archaischen Apollontempels[3], das mit dem pheiasischen Stück die Besonderheit teilt, oberhalb des Eierstabkranzes eine glatte, ungegliederte Leiste zu besitzen, die tiefer liegt als der untere Kanalsaum.

Obwohl die Fundumstände unseren Vermutungen nicht widersprechen, wird man erst Gewißheit über die Herkunft der geborgenen Stücke erlangen, wenn auch die anderen noch auf dem Meeresboden in der Bucht von Pheia liegenden Architekturstücke (unter denen es auffallend viele Quader gibt) genauer untersucht sind.

ALFRED MALLWITZ

3. G. Roux, L'architecture de l'Argolide aux IVe et IIIe siècles avant J.-C. 344 Taf. 92,2.

THE MINOAN GOLD RING FROM MAVRO SPELIO: AN INTERPRETATION

The spiral inscription, winding inwards, on the bezil of the gold ring from Mavro Spelio is in Hittite as the transliteration and translation of the inscription indicate. The transliteration is based on the transcription of the signs by W.C. Brice[1], except for the fifth sign from the end, which is discussed in the commentary, and for the insertion of the word divider which is faintly visible in some places. We have in this inscription the *stated claim of a noble Minoan to ownership of the gold ring, by virtue of his name set upon it.*

A	*a-re-zi-n(e)-di* .	[I] Alezindi
B	*k^{w}e-pi-ki* .	ever
C	*pa^{r}-ja^{n}-ta*	hereupon
D	*la^{m}-i-t(e) ke*	this my name
E	*a^{s}-(a-j)a^{s}-hu^{n}*	I put

Commentary

References :

W. = J. Friedrich, *Hethitisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1952.

1. W. C. Brice, *Inscriptions in the Minoan Linear Script of Class A.* (Oxford, 1961). Plates XXXa (transcription), XXX (illustration of the ring), no. V 14. Cf. A. J. Evans, *The Palace of Minos at Knossos,* vol. 2 pt. 2 (London, 1928), 557, fig. 352.

E. = J. Friedrich, *Hethitisches Elementarbuch* I, Heidelberg, 1960;
L. = E. Laroche, *Recueil d'onomastique hittite*, Paris, 1952.

Remarks :

1. As in Linear B, so too in Linear A, *l*, *m*, *n*, *r*, *s* are omitted in writing at the end of a syllable; they are set above the line in the transliteration.

2. Silent or dead vowels are bracketed, so too glide sounds.

a-re-zi-n(e)-di = *Alezindi*, a personal name (cf. L. 16, *Aliziti*, chef d'officiers du palais, KBo IV 10 II 31).

k^{w}e-pi-ki = *kuuapikki*, i.e. *kwapikki*, 'ever' : note the shortening, *k^{w}e* for *k^{w}a* (W. 123, *kuuapikki*, Adv. ... « jemals »; cf. E. 128, par. 224 (b), Adverbia der Zeit : ... *kuuapikki*, « irgendwann, jemals »).

pa^{r}-ja^{n}-ta = *parrianta*, 'hereupon' (W. 160, *parrianta* « darüber hinaus » s.u. *pariianda. parriianda* (parrianta) (1) Adv. « darüber hinaus, außerdem »).

la^{m}-i-t(e) = *lammit*, a shortened version of *lamma-mit*, 'my name' (W. 126, *laman-* n. ... « Name » ... Sg. N.-A. *laman* ... *lamma-mmit* BoTU 8 III 13), i.e. acc. neut. of *laman*, 'name', + acc. neut. of the possessive enclitic pronoun, *-miš* (c.), – *mit* (n.), 'my' (cf. E. 66, par. 109, for the assimilation of the final *n* before the possessive pronoun, e.g. *tuzzin-man* becomes *tuzzi-man*; so too *laman-mit* becomes *lamma-mit* abbreviated in Linear A to *lammit*).

ke = *ke*, acc. neut. of *kaš* (c.), *ke/ki* (n.), 'this'. The syllable sign here, the fifth from the end of the inscription, appears to be slightly abraded; it most probably stood for *ke*, 'this', as the sense of the inscription requires, but its full outline is unrecognizable owing to wear.

a^{s}-(a-j)a^{s}-hu^{n} : an extended spelling of *ašašhun*, 'I put' (W. 35, *ašeš(ašaš-* ...) « setzen » ... Prt. Sg. 1, *ašašhun*; so too E. 99).

SIMON DAVIS

POUR UN CORPUS DU LINÉAIRE A (III)*

Cette brève note complète deux articles antérieurs, parus sous le même titre dans *Kadmos* I.1, 1962, pp. 49-58 et *Europa*, Berlin, 1967, pp. 246-249. Elle concerne quelques-uns des problèmes que pose la publication, dont on parle beaucoup en ce moment, d'un *Corpus* nouveau des inscriptions 'minoennes', si intéressantes, mais si abîmées, souvent, et jusqu'à présent indéchiffrées, malgré des tentatives

* Je remercie très vivement le Centre National français de la Recherche Scientifique qui me soutient depuis de longues années de son appui moral et financier dans mes études sur cette écriture. Toute ma reconnaissance va aussi à Monsieur l'Inspecteur Général Sp. Marinatos, qui a bien voulu m'ouvrir ces colonnes.

singulièrement nombreuses de décryptage. Il ne suffira pas, en effet, que ce recueil soit riche et comprenne le plus possible des tablettes ou des graffites trouvés récemment : encore faudra-t-il que par sa méthode il satisfasse aux exigences du double public, de spécialistes et d'amateurs éclairés, auquel il va s'adresser. Les réflexions suivantes ne visent qu'à montrer comment, dans l'idéal, on devrait concevoir l'organisation d'un pareil ouvrage.

On écartera dès l'abord deux questions préliminaires, auxquelles on ne peut présentement donner une réponse sérieuse : la première est de savoir, comme on se l'est parfois demandé, s'il ne serait pas souhaitable de renuméroter au moins partiellement les signes, dont les désignations dans le système en usage manquent de simplicité et de cohésion; la seconde, s'il ne conviendrait point, ainsi que le suggèrent certains, d'imprimer le catalogue sur feuilles volantes, afin d'y permettre toutes insertions ou permutations et de lui conférer un aspect plus ouvert et plus évolutif. Dans les deux cas, force nous est d'attendre : soit que, d'un côté, les inédits (encore nombreux) viennent accroître le lot des caractères à reclasser; soit que, de l'autre, le coût du livre oblige un jour à des révisions déchirantes ses éditeurs.

Une troisième question est celle de l'ordre dans lequel sera présentée la liste des inscriptions. Il semble que le rangement par sites soit le plus pratique. Sur chacun d'eux, le classement se fera par séries en fonction de la nature du support (plaquette, rondelle ou scellé d'argile, vase ou objet inscrit), détail marqué dans la dénomination du matériel par l'emploi, comme en linéaire B, d'un indice-lettre entre le symbole du lieu d'origine et le matricule. À l'intérieur de ces séries, on respectera la succession des numéros minéralogiques des textes. Un groupement selon la chronologie, presque toujours sujette à discussions et fréquemment inconnue, pourra seulement être esquissé dans l'introduction générale de l'œuvre.

Assurément, cette introduction méritera d'être ample et variée. On y abordera, outre la chronologie, différents thèmes : paléographie, identification et listes de signes, description et délimitation du ou des syllabaires, structure des textes et leurs sujets, chiffres et fractions, littérature de la discipline, etc. Mais l'essentiel, bien entendu, doit demeurer le catalogue, avec l'étude particulière des inscriptions. En vue d'un confort scientifique total, il sera bon que l'on dispose, pour chacune, d'une abondance maximale d'indications.

Soit, en l'occurrence :

1. Un lemme, avec bibliographie spéciale, lieu précis de la découverte, datation, description, rapprochements avec les textes ayant même contenu ou même écriture, voire même redacteur.

2. Un dessin simplifié de l'inscription. Non pas en caractères 'standard' ou 'normalisés' (c'est-à-dire figés dans une forme unique pour un signe déterminé); mais un dessin analytique en quelque sorte, offrant un tracé éclairci des éléments constitutifs des signes, souvent confus dans la réalité, et un schéma

Fig. 1. Tablette d'Haghia Triada (HT 13). Dessin simplifié et « transnumération »

conventionnellement allégé des accidents du support (fig. 1, à gauche).

3. En regard, immédiatement, du précédent relevé, une 'transnumération' de l'inscription (fig. 1, à droite), utilisant à la place des caractères le numéro qu'ils portent dans le répertoire canonique des signes du linéaire A, sous réserve, évidemment, de retouches ultérieures lors de la renumérotation dont nous avons parlé.

4. Un apparat critique, sur le modèle, par exemple, qui a déjà été proposé dans les articles cités plus haut.

5. Éventuellement, dans les cas où cela s'imposera, un essai de mise en ordre du texte sous forme de tableau, afin de séparer dans les listes ou les sommes, caractéristiques des pièces comptables qui constitueront une grande partie du recueil, les intitulés

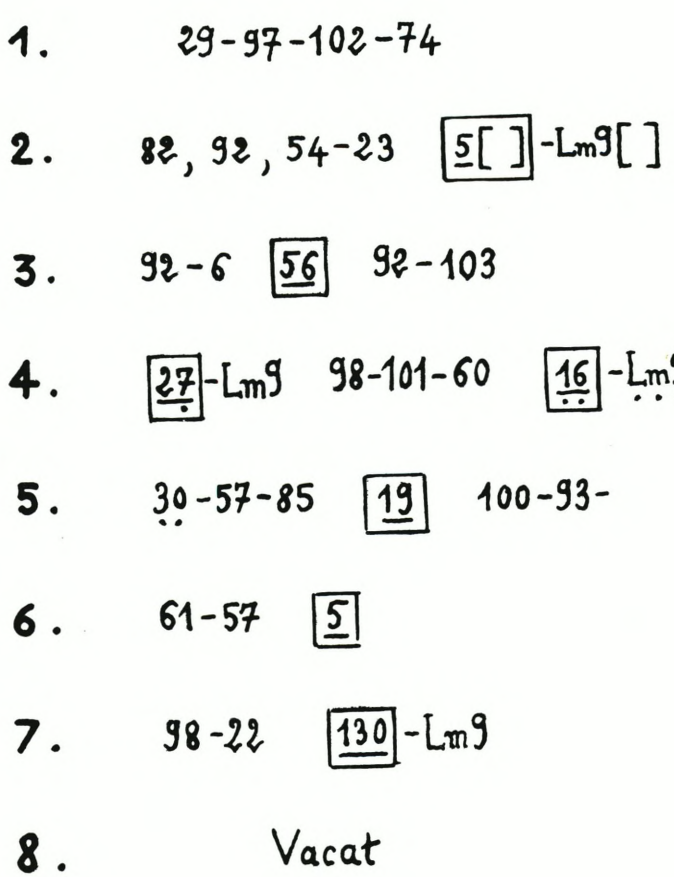

et les diverses rubriques, et de bien dégager, en les disposant en colonnes, les opérations d'arithmétique contenues en ces sortes d'inscriptions.

6. Peut-être une 'translittération' à titre purement indicatif, sur la base (quoique inégalement ferme, en l'état de nos connaissances) d'un transfert aux caractères A des valeurs de leurs homomorphes en linéaire B. Cette 'translittération' pourra s'employer, si l'on veut, dans les tableaux du paragraphe 5.

7. Un fac-similé agrandi (fig. 2).

8. Une photographie de grand format (fig. 3).

À cette documentation, enfin, il sera excellent d'ajouter au terme du livre, en plus des tables des matières et concordances habituelles, un index direct et inverse des 'mots' ou groupes de signes du 'minoen'. Un lexique

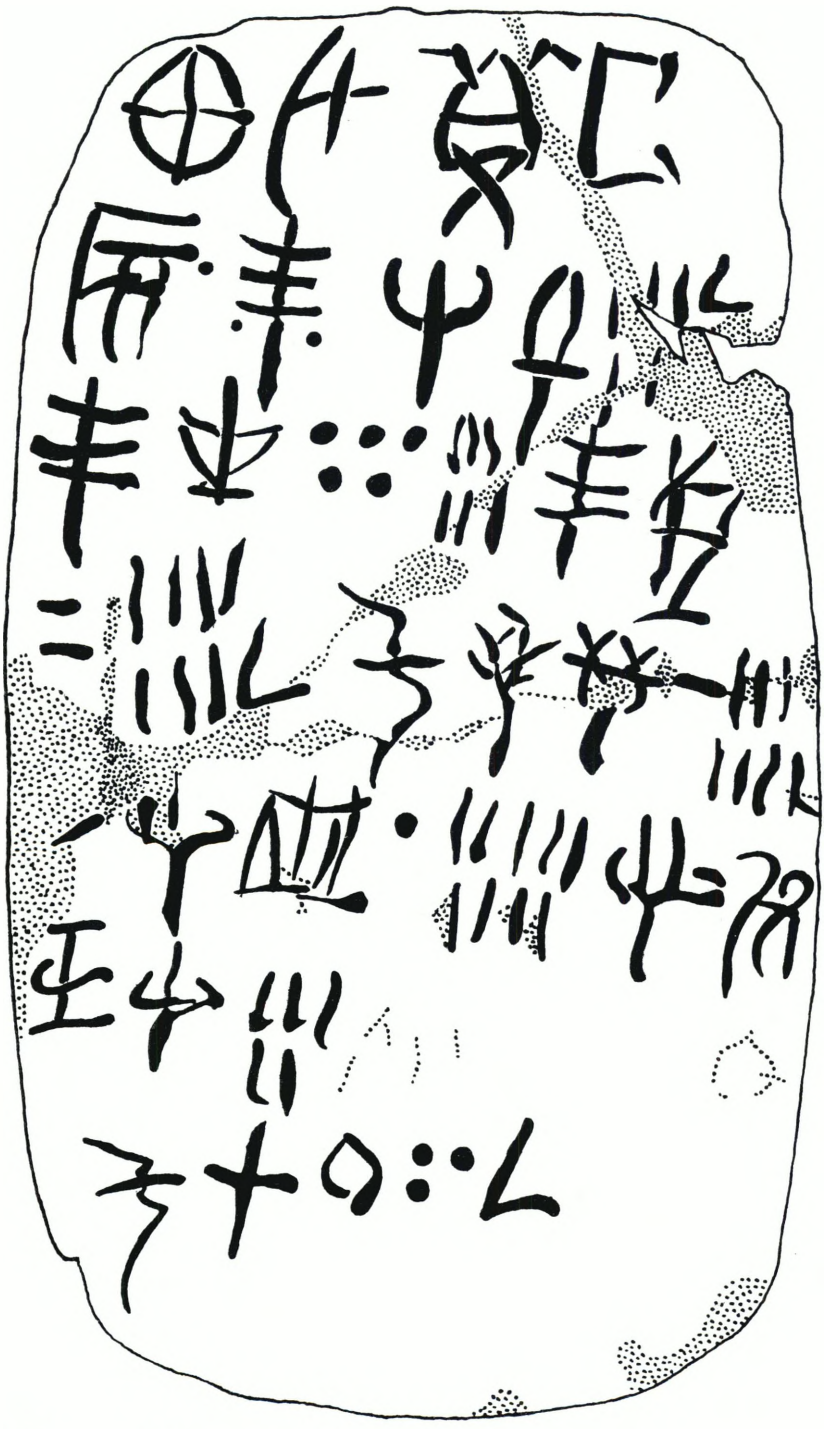

Fig. 2. Tablette d'Haghia Triada (HT 13). Fac-similé

Fig. 3. Tablette d'Haghia Triada (HT 13), agrandie. Cliché R. Hoegler

'global' (direct, 'médial' et inverse), comme nous en avons composé un dans notre *Index du linéaire A*, publié à Rome en 1971 avec la collaboration de notre ami Maurice Pope, occuperait certainement trop de pages et sera probablement mieux à sa place dans le *Supplément I*, bientôt en chantier, de l'ouvrage nommé.

JACQUES RAISON

HADRIAN'S EPISTLE TO THE DIONYSIAC ARTISTS AT ATHENS

The recipient of the imperial letter published by N. Platon, Deltion 19 (1964): Chronica, 36, no. 3 and more completely by D. J. Geagan, « Hadrian and the Athenian Dionysiac Technitai», Trans. Amer. Philol. Assc. 103 (1972) Appendix I, is to be distinguished 155 f., from the recipient of the imperial letters on Face A of the opisthographic stele (IG II^2 1105 plus four other pieces) admirably republished by Geagan in the only utilizable text (with commentary), *ibid.*, 132 - 155. On the opisthographic stele the letters of Face A were addressed, I think, to the συνόδῳ τῶν περὶ τὸν Χορεῖον τεχνειτῶν μουσικῶν, to judge from lines 31, 44, 51, 55 and especially 35. The recently discovered epistle found near the Theatre of Dionysus (South Slope 135) cannot have been addressed to the Athenian synod of musical artists περὶ τὸν Χορεῖον. It is addressed rather to the parent body, and it once probably contained the words in which Hadrian authorized the creation of the synod περὶ τὸν Χορεῖον at Athens as a *collegium licitum*.

The impression given by a photograph of the new inscription that the tip of a tau appears in line 5 does not survive an examination of the stone (by permission of Mr. G. Dontas), and with it the necessity of spelling out the word τ[ρίτον disappears. I misled Geagan here. The restoration τῷ κοινῷ (J./L. Robert) is quite possible in line 5, even supported by IG II^2 2955. The Roberts convincingly restored line 7, but in line 6 their proposal for the name of the recipient does not fit the space.

The name of the parent society can perhaps be inferred indirectly from a combination of four passages on Face B of the opisthographic stele. Three of them are μου]σικοῖς τεχνείταις χαίρε[ιν in line 12, τοῖς περὶ - - - - Ἀδρι]ανὸν

καὶ Αὐτοκρά[τ]ορ[α - - - - τιμιο]τάτοις (or φιλ]τάτοις) χαίρειν in lines 15 - 16, and τοῖς περὶ τὸν εὐερ]γέτην θεὸν Ἁδρια[νὸν καὶ - - - - - μουσικ]οῖς τεχνείταις in lines 56 - 57. The society in two of these letters seems to be addressed with the long phrase τοῖς περὶ τὸν εὐεργέτην θεὸν Ἁδριανὸν καὶ Αὐτοκράτορα Καίσαρα Τ Αἴλιον Ἀντωνῖνον Σεβαστὸν μουσικοῖς τεχνείταις. The society became a society worshipping the dead Hadrian and the living emperor, but before this it may have been a society worshipping the living Hadrian as the New Dionysus. On B lines 3 - 4 should the short phrase be restored as τοῖς περὶ τὸν [εὐεργέτην νέον Διόνυσον μουσι] κοῖς τεχνείταις ?

After these reflections considerable doubt arises about line 6 of the new inscription (South Slope 135), which for the nonce had better be edited as follows.

Αὐτοκρά[τωρ Καῖσαρ, θεοῦ Τραϊανοῦ]
Παρθικο[ῦ υἱός, θεοῦ Νέρουα υἱωνός],
Τραϊανὸς Ἁ[δριανὸς Σεβαστός, ἀρ-
χιερεὺς]
μέγιστος, δ[ημαρχικῆς ἐξουσίας τὸ -],
ὕπατος τὸ [Γ, πατὴρ πατρίδος, τῷ
κοινῷ]
τῶν Ἀθήνη [σι περὶ - - - - - - - - -]
Διόνυσον τε [χνειτῶν ἱερονεικῶν στε]
φανειτῶν νν [χαίρειν vacat]
Σύνοδον εἶναι μουσ [ικῶν τεχνει-
τῶν - - - - - -]
[ἔ] τερον μετέχοντ [α - - - - - - - - - - -
[-]

For the background of the terms supplied in line 7 see L. Robert, CRAI 1970, 6 - 10.

JAMES H. OLIVER

ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ ΕΞ ΟΡΧΟΜΕΝΟΥ

Κατόπιν προσφάτου ἐργασίας εἰς Ὀρχομενὸν ἠδυνήθην νὰ ἑνώσω δύο λίθινα τεμάχια φέροντα ἐπιγραφὰς δημοσιευθείσας κεχωρισμένως εἰς τὸ παρελθόν. Οὕτως συνεπλήρωσα τὸ ἐναρκτήριον τμῆμα ἑνὸς ἐκ τῶν ἐφηβικῶν καταλόγων τῆς πόλεως καὶ ἐπεχείρησα βελτιώσεις ἐπὶ τῶν κειμένων ἐν γένει. Τὸ ἀριστερὸν τεμάχιον περιέχει τὰς ἐπιγραφὰς IG VII 3184 καὶ 3185. Εἶναι ἡ δευτέρα τούτων, ἥτις τώρα συμπληροῦται πρὸς τὰ δεξιὰ διὰ τῆς προσθήκης τοῦ τεμαχίου τοῦ φέροντος τὴν ἐπιγραφὴν SEG III 371. Τὸ τεμάχιον τοῦτο εἶναι σήμερον τεθραυσμένον εἰς δύο μέρη τὰ ὁποῖα ἑνοῦνται πλήρως, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν νέαν « ἕνω-

σιν» ἤτις ἀφήνει μικρὸν κενὸν εἰς τὴν ἐπιγεγραμμένην πρόσοψιν. Ἡ κατάστασις ὁλοκλήρου τοῦ λίθου δείκνυται εἰς τὴν εἰκ. 1.

Λίθος

Σκριποῦ, εἰς περίβολον τοῦ Θησαυροῦ τοῦ Μινύου ἄνευ ἀριθμῶν εὑρετηρίου. Ἄνω μέρος ἐκ φαιοῦ ἐντοπίου λίθου, ἐλλιπὲς δεξιά, ἀριστερὰ καὶ κάτω· διατηρεῖται ἀναθύρωσις[1]. Τεθραυσμένον εἰς τρία τμήματα. Συνολικαὶ διαστάσεις[2]: 16.5 μέγιστον ὕψ. × 83.0 πλάτος × 30.0 μέγιστον πάχος. Ἄνω ἀναθύρωσις 2.5 πλάτος.

Ἐπιγραφαί

I. (*IG* VII 3185 καὶ *SEG* III 371)

Ὕψ. γραμ. 1.0 (κυκλ. γραμ. 0.8). Διάστιχον 1.0. Ὕψ. γραμ. στίχου 5a, 0.9 - 0.8 (κυκλ. γραμ. 0.7). Α/ΑΜΠΣΩ: «apices» παντοῦ. Ἀντίγραφον, ἔκτυπον, φωτογραφίαι (εἰκ. 1, 2, 3).

1 $\overset{c.\ 5}{\ldots\ldots}$ *ο ἄρχοντος Βοιωτῦς*
2 Ἐρχομενίυς δ [ἐ Ἀπολ] λοδώρω Νικοκλ [εῖος] ς πολ [εμαρ] -
3 χιόντων Ἀμφ $\overset{c.\ 5}{\ldots\ldots}$ *Εὐαγόραο, Μέκγαο Τελεσ [ίαο]*
4 Ἀλεξιμάχω Κ [αλλι] στρότω, γραμματίδδον [τος]
5 τῦς πολεμάρχ [υς Μ] νάσιππος Ἀντιμάχω [τυῖ ?]
5a [Κα] λλιγίτων Καλ - - -
6 πρᾶτον ἐστροτ [εύα] θη. Ἀμιν - - - - - - -
7 - - - - ς Χηρετ - - - - - - - - - -

Σημειώσεις ἐπὶ τῆς ἀναγνώσεως

Οὐδεὶς λόγος νὰ ἐπεκταθῶμεν εἰς λεπτομερεῖς παρατηρήσεις ἐπὶ τῶν ἀλλαγῶν εἰς τὸ κείμενον τῆς ἐπιγραφῆς *IG* VII 3185. Τόσον ὀλίγον εἶδεν ὁ Lolling τὴν ἐπιγραφὴν ὡς σύνολον, ἐκτὸς τῶν δύο πρώτων στίχων, ὥστε τὸ κείμενον εἶναι σχεδὸν νέον. Τὸ κείμενον τῆς ἐπιγραφῆς *SEG* 371 III (πρβλ. εἰκ. 2) εἶναι βασικῶς ὀρθὸν ἐκτὸς δύο σημαντικῶν ἐξαιρέσεων.

Στίχ. 1: Οὐδὲν ἴχνος ὑπάρχει τῶν γραμμάτων *[Ἐρ] χομ [ενίοις]* προταθέντων ὑπὸ τοῦ ἀρχικοῦ ἐκδότου[3]. Ὁ στίχος, ὅστις δίδει τὸ ὄνομα τοῦ ὁμοσπονδιακοῦ ἄρχοντος, προφανῶς εἶχε κενὰ εἰς ἀμφότερα τὰ ἄκρα (ὅπως ἴσως συνέβη εἰς τὴν ἐπιγραφὴν IG VII 3184 ἐπὶ τοῦ ἰδίου λίθου).

Στίχ. 5a: ἐδόθη ὑπὸ τοῦ ἐκδότου ὡς κανονικὸν μέρος τοῦ κειμένου· ἐν τούτοις, ἐπὶ τοῦ λίθου ὑπάρχει καταφανῶς παρεμβολή τις εἰς τὸ διάστιχον μεταξὺ στίχων 5 καὶ 6 (πρβλ. εἰκ. 2). Νῦν, λόγῳ τῆς ἑνώσεως τοῦ λίθου μετὰ τῆς IG VII 3185 ἡ φύσις τῆς παρεμβολῆς καθίσταται εἰσέτι ἐμφανεστέρα. Ἐπὶ πλέον, ὁ τύπος γραμμάτων τῆς προσθήκης εἶναι περισσότερον ἀτημέλητος καὶ ἀσταθής. Ὁ ἀνασχηματισμὸς τοῦ κειμένου δεικνύει ἐπίσης ὅτι ὑπῆρξεν ἴσως μικρὸν κενὸν διάστημα εἰς τὸ τέλος τοῦ στίχου 5.

1. Ἡ ὁμοιότης τῆς ἀναθυρώσεως ἐπὶ τῶν ἐπιγραφῶν SEG III 371 καὶ IG VII 3184 - 5 παρετηρήθη ὑπὸ τοῦ ἀρχικοῦ ἐκδότου τοῦ SEG III 371 Παππαδάκι [*Ἀρχαιολ. Δελτ.* 8 (1923) 213, ἀριθ. η΄] ὅστις ὅμως δὲν ἐπραγματοποίησε τὴν ἕνωσιν. Ἡ αὐτὴ ἀναθύρωσις ἁπαντᾶται ἐπὶ τοῦ λίθου τοῦ περιέχοντος τὴν ἐπιγραφὴν SEG III 372 [=*Ἀρχαιολ. Δελτ.* 8 (1923) 213 - 4, ἀριθ. Θ΄] καὶ προτείνει ὅτι ἴσως αὕτη ἔχει προέλθει ἀρχικῶς ἐκ τοῦ ἰδίου μεγάλου κυβολίθου· εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην ὅμως, πραγματικὴ ἕνωσις δὲν δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ.

2. Ἅπασαι αἱ διαστάσεις δίδονται εἰς ἑκατοστά.

3. Παππαδάκις, ἔ.ἀ., ἀριθ. η΄.

Στίχ. 6 : ἐστροτεύαθη· τὸ τελευταῖον γράμμα ἔχει σχεδὸν χαθῆ ἐξ αἰτίας μικρᾶς ρωγμῆς εἰς τὴν κάτω ἀριστερὰν γωνίαν τῆς *SEG* III 371· μόνον αἱ δύο ἄνω ἄκραι (« apices ») τοῦ *H* ἔχουν διατηρηθῆ. Ἡ τοποθέτησις τοῦ τελικοῦ *ΘΗ* τοῦ « ἐστροτεύαθη » προεκάλεσε σύγχυσιν εἰς τὸν ἐκδότην, διότι δὲν ἀνεγνώρισεν ὅτι ὁ στίχος 5α ἦτο παρεμβολὴ καὶ ὄχι τὸ ἀρχικὸν πρῶτον ὄνομα τοῦ καταλόγου. Τὰ γράμματα μεταγενεστέρως ἐνεφανίσθησαν ὡς ἀκατανόητα ὑπὸ τῶν ἐκδοτῶν τοῦ *SEG*.

Χρονολόγησις

Ἡ χρῆσις γενικῆς τοῦ πατρικοῦ ὀνόματος δεικνύει χρονολόγησιν μεταγενεστέραν τοῦ 245 μ.Χ. Ὁμοίως, τὸ κείμενον εἶναι εἰς διάλεκτον· θὰ ἔπρεπε ὅθεν νὰ χρονολογηθῆ πρὸ τοῦ 171 καὶ τῆς υἱοθετήσεως τῆς « κοινῆς » ὡς γλώσσης δι' ἐπίσημα κείμενα. Ἐντὸς τῶν μεσολαβούντων 75 ἐτῶν ὁ τύπος γραμμάτων δεικνύει χρονολόγησίν τινα πιθανὸν κατὰ τὰ μέσα τοῦ β΄ ἡμίσεος τοῦ 3ου αἰῶνος, ἐφ' ὅσον ὁ τύπος οὗτος ὁμοιάζει πολὺ πρὸς ἐκεῖνον τῆς ἐπιγραφῆς IG VII 3178, χρονολογουμένης ὑπὸ τοῦ ὁμοσπονδιακοῦ ἄρχοντος Πρωτομάχου [4].

Σχόλια

Ἀτυχῶς εἰς τὸ κείμενον τοῦτο δὲν δυνάμεθα μετὰ βεβαιότητος ν' ἀποκαταστήσωμεν τὸ ὄνομα τοῦ ὁμοσπονδιακοῦ ἄρχοντος. Δυνάμεθα ὅμως νὰ μετριάσωμεν τὸν ἀριθμὸν τῶν ὑποψηφίων. Τὸ τελικὸν γράμμα τοῦ ὀνόματος τοῦ ἄρχοντος εἰς τὴν γενικὴν πτῶσιν εἶναι Ο· ὡς ἐκ τούτου, τὸ ὄνομα θὰ ἔπρεπε νὰ λήγῃ εἰς -ας εἰς τὴν ὀνομαστικήν. Μεταξὺ 236 καὶ 203 π.Χ., ἡ περίοδος εἰς ἣν πιθανὸν περιλαμβάνεται ἡ ὑπὸ συζήτησιν ἐπιγραφή, ὁ κατάλογος Βοιωτῶν ὁμοσπονδιακῶν ἀρχόντων εἶναι σχεδὸν πλήρης [5] καὶ ὑπάρχει μόνον μικρὸς ἀριθμὸς ὀνομάτων εἰς -ας. Ἐὰν περαιτέρω ἐνθυμηθῶμεν, ὅτι τὸ κενὸν εἰς τὸν ἡμέτερον λίθον ἐπιτρέπει μόνον ἓν μικρὸν ὄνομα, ἀποτελούμενον τὸ περισσότερον ἐκ 5 γραμμάτων, αἱ πιθανότητες μειοῦνται εἰς δύο : Ἱππίας (234 - 215 π.Χ.) καὶ Νικίας (230 ; - 218) [6]. Ὑπάρχει πιθανότης εἷς ἐκ τῶν δύο νὰ εἶναι ὁ ὑπὸ ἀναζήτησιν ἄρχων.

Δυστυχῶς, μικρὰ βοήθεια παρέχεται ἐκ τοῦ ἐπιτοπίου ἄρχοντος « Ἀπολλοδώρω Νικοκλεῖος ». Ὁ ἴδιος δὲν συναντᾶται ἐκ νέου, τὸ δὲ ὄνομα Ἀπολλόδωρος εἶναι πολὺ κοινὸν εἰς ὁλόκληρον τὴν Βοιωτίαν [7], ἰδιαιτέρως εἰς Ὀρχομενόν [8]· ἐκτός, βεβαίως, ἐὰν πρόκειται περὶ τοῦ αὐτοῦ Ἀπολλοδώρου, ὅστις ἦτο ὁμοσπονδιακὸς ἄρχων κάποτε μεταξὺ 230 καὶ 212 π.Χ. (IG VII 246, 392, 2809). Πιθανώτερον ἦτο συγγενὴς (ἀδελφός ;) τοῦ « Μελάννιος Νικοκλεῖος » τοῦ ἀφεδριατεύοντος διὰ τὸν Ὀρχομενὸν εἰς τὴν ἐπιγραφὴν IG VII 3207, ἀφιέρωσιν

4. Χρονολογία 230 ; - 213 π.Χ. κατὰ τὸν Paul Roesch, Thespies et la Confédération béotienne (1965) σελ. 89.

5. Roesch, ἔ.ἀ., 88 - 90 εἰς ὅ,τι ἀκολουθεῖ ἐπαναλαμβάνω τὴν χρονολόγησιν τοῦ Roesch.

6. Κτεισίας (περίπου 222 π.Χ.) θὰ ἀντεπροσώπευεν ἑτέραν πιθανότητα, ἐὰν δὲν εἴχομεν ἤδη τὸν κατάλογον νεοσυλλέκτων τοῦ Ὀρχομενοῦ διὰ τὸ ἔτος τῆς ἐξουσίας του, IG VII 3174.

7. Πρβλ. IG VII Index.

8. IG VII 3174, 3175, 3180, 3191, 3206, 3209. Ἀδημοσίευτος κατάλογος ὀνομάτων εἰς Ὀρχομενὸν περιέχει ἐπίσης τὸ ὄνομα *Ἀπολλόδωρος Κρίτω[νος]* καὶ ὑπάρχει μία ἀδημοσίευτος ἀφιέρωσις τὴν ὁποίαν ἔκαμεν ὁ *Ἀπολ[λό]δωρος Πουθίαο* καὶ ἕτερον πρόσωπον.

τρίποδος τοῦ β΄ ἡμίσεος τοῦ 3ου αἰ.[9].

Οὐδεὶς τῶν πολεμάρχων οὔτε ὁ γραμματεὺς αὐτῶν φαίνεται νὰ ἀναφέρνωται ἀλλοῦ, ἀλλὰ εἰς τὴν ἐπιγραφὴν IG VII 3172 ἐμφανίζονται δύο *ἔγγυοι* τοῦ δανείου τῆς Νικαρέτας εἰς Ὀρχομενόν, *Τελεσίας Μέκγαο* καὶ *Μνάσων Μέγκαο*. Δοθέντος ὅτι ἡ ὑπόθεσις τῆς Νικαρέτας χρονολογεῖται εἰς τὸ τελευταῖον τμῆμα τοῦ 3ου αἰ., εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι ἀμφότεροι οὗτοι εἶναι υἱοὶ τοῦ *Μέκγας Τελεσ[ίαο]*, τοῦ δευτέρου πολεμάρχου εἰς τὴν ἡμετέραν ἐπιγραφήν. Ὁ νεώτερος ἀδελφός, Μνάσων, ἀναφέρεται ἐκ νέου ὡς πολέμαρχος εἰς μίαν ἐπιγραφὴν (IG VII 3180) χρονολογουμένην εἰς τὴν τελευταίαν δεκαετίαν τοῦ 3ου αἰ.

Δι' ἄγνωστον λόγον, ὁ χαράκτης ἔθεσε τὸ ὄνομα τοῦ γραμματέως εἰς τὴν ὀνομαστικὴν πτῶσιν. Θὰ ἔπρεπε βεβαίως νὰ ἐτίθετο *Μνασίππω Ἀντιμάχω*.

Προσωπογραφικὰ

Τὸ ὄνομα τοῦ α΄ πολεμάρχου δὲν δύναται νὰ συμπληρωθῇ. Τὸ πατρωνυμικόν του *Εὐαγόρας*, δὲν εἶναι πολὺ κοινὸν εἰς Βοιωτίαν, ἀλλὰ ἐπανασυναντᾶται ἅπαξ εἰς Ὀρχομενὸν διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἄρχοντος *Εὐαγόρα Φόξωνος*, (IG VII 3178)[10]. Τὸ ὄνομα *Τελεσίας* ἀπαντᾶται ἀρκετὰ συχνὰ εἰς Βοιωτίαν[11], ἀλλὰ ὁ *Μέκγας* φαίνεται ὅτι εἶναι γνωστὸς μόνον ἀπὸ τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας τὰ ἀναφερόμενα ἀνωτέρω. Ὁ τρίτος πολέμαρχος, *Ἀλεξίμαχος Καλλιστρότω*, ἔχει ὄνομα ἀσυνήθιστον διὰ τὴν Βοιωτίαν[12], ἀλλὰ τὸ ὄνομα τοῦ πατρός του εἶναι ἀρκετὰ γνωστὸν εἰς πολλὰ μέρη[13]. Τὰ ὀνόματα τοῦ γραμματέως εἶναι ἴσως τὰ πλέον ἐνδιαφέροντα ὅλων. Τὸ ὄνομα *Μνάσιππος* εἶναι περιωρισμένον εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Β. Κωπαΐδος[14], κυρίως εἰς Ὑηττόν[15], μὲ σποραδικὰ παραδείγματα εἰς Ἀκραιφίαν[16], Βουμελίταν[17] καὶ Ὀρχομενόν[18], ἐνῷ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἐκδόσεως τοῦ IG VII, παραδείγματα τοῦ ὀνόματος *Ἀντίμαχος* ἦσαν γνωστὰ κυρίως εἰς τὴν κεντρικὴν καὶ Ἀνατολικὴν Βοιωτίαν[19]. Ἐν τούτοις, ἐκτὸς τοῦ παρόν-

9. Τὸ ὄνομα Νικοκλῆς καίτοι ὀλιγώτερον δημοφιλὲς τοῦ ὀνόματος Ἀπολλόδωρος ἀπαντᾶται εἰς πολλὰ μέρη τῆς Βοιωτίας [πρβλ. IG VII Index]. Εἰς Ὀρχομενόν, πρβλ. IG VII 3172 καὶ ἕνα ἀδημοσίευτον κατάλογον ὀνομάτων.

10. Εἰς Λεβάδειαν IG VII 3088 καὶ ἄρχων τις Χωρσιάν, IG VII 2385: τὸ ὄνομα φαίνεται νὰ εἶναι ἄγνωστον εἰς τὰς γειτονικὰς περιοχὰς Φωκίδος καὶ Ἀττικῆς.

11. Πρβλ. IG VII Index, εἰδικῶς 3175 *Τελεσίας Καπίωνος* καὶ *Τελεσίας Χαρίμωνος*, ὅστις ἐπίσης ἀπαντᾶται εἰς 3179. Εἰς ἀδημοσίευτος κατάλογος νεοσυλλέκτων ἐξ Ὀρχομενοῦ περιέχει ἕνα πολέμαρχον ὀνομαζόμενον *- - - ο Τελεσήω* θὰ ἔπρεπε ἴσως νὰ συμπληρώσωμεν *[Μέκγα]ο Τελεσήω*, ἐννοοῦντες οὕτως ὅτι ὁ ἡμέτερος πολέμαρχος εἶχεν ἐκλεγῆ δὶς εἰς τὴν ἰδίαν θέσιν. Περὶ τοῦ ὀνόματος Τελεσίας καὶ σχετικῶν ὀνομάτων πρβλ. Roesch, BCH, XCIV (1970/1) σελ. 149, μετὰ σημ. 24 καὶ σελ. 151.

12. Ἄλλως γνωρίζω τοῦτο μόνον ὡς πατρωνυμικόν, *Ἀλεξιμάχιος* εἰς Θήβας (IG VII 2431). εἶναι ὅμως πολὺ γνωστὸν εἰς Ἐλάτειαν, εἰς τὴν γειτονεύουσαν Φωκίδα, [Schober, Phokis (1924) 87, ἀριθ. 45 - 8] καὶ ὑπάρχει ἐπίσης ἀριθμὸς παραδειγμάτων εἰς τὴν Ἀττικήν.

13. Πρβλ. IG VII Index ὑπὸ ὀρθογραφικὸν τύπον *Καλλίστροτος* ἢ *Καλλίστρατος*: ἐπίσης πρόσθες SEG III 333 (ὄνομα δὶς) καὶ XXII 377, ἀμφότερα ἐκ τῶν Θεσπιῶν.

14. Ἐκ τῶν περιοχῶν τῶν περιβαλλόντων τὴν Βοιωτίαν εἶναι ἄγνωστον εἰς Φωκίδα, ἀλλὰ ὀλίγα παραδείγματα ἀπαντῶνται εἰς Ἀττικήν.

15. IG VII 2810, 2815, 2825, 2829.

16. IG VII 2714, 2721.

17. IG VII 3075.

18. SEG III 373 καὶ ἡ παροῦσα ἐπιγραφή.

19. Πρβλ. Index: πρόσθες ἐπίσης SEG III 323

Εἰκ. 1. IG VII 3184 - 3185 + SEG III 371

τος κειμένου καὶ ἑτέρου τινὸς δημοσιευθέντος παραδείγματος[20], ὑπάρχουν ἐπὶ πλέον δύο μὴ δημοσιευθεῖσαι ἐπιγραφαὶ εἰς Ὀρχομενόν, αἱ ὁποῖαι δίδουν τὸ ὄνομα *Ἀντίμαχος*[21], καθιστῶσαι οὕτω τὸ ὄνομα τοῦτο δημοφιλὲς ὁμοίως ἐκεῖ.

Ὡς πρὸς τὸ ὄνομα *Ἀμιν* - ὀλίγα δύναται νὰ εἴπῃ τις· ἅπαντα τὰ ποικίλα ὀνόματα τοῦ τύπου τούτου εἶναι διαδεδομένα εἰς Βοιωτίαν χωρὶς νὰ δεικνύουν προτίμησιν περιοχῆς[22]. Τὸ ὄνομα *Καλλιγείτων* δὲν εἶναι ἰδιαιτέρως διαδεδομένον, ἀλλ' ἀπαντᾶται σποραδικῶς εἰς Ὀρχομενὸν[23] μὲ σπάνια παραδείγματα εἰς Κώπας[24] καὶ Ἀνθηδόνα[25]. Ὑπὸ τὸν ὀρθογραφικὸν τύπον *Καλλιγείτων* εἶναι κοινὸν εἰς Ὠρωπόν, εἰς τὴν Α. ἄκραν τῆς Βοιωτίας[26] μὲ ἕν μόνον παράδειγμα εἰς Κώπας[27].

IIα. Ἐξέτασις τοῦ ἀριστεροῦ λίθου τοῦ ἀναφερομένου ἀνωτέρω δεικνύει ἀναγκαιότητα ἀλλαγῶν εἰς τὸ κείμενον τῆς ἐπιγραφῆς IG VII 3184.

Εἰς τὸ τέλος τῶν στίχων 6 καὶ 7 ὁ Lolling περιέλαβε τὰ γράμματα

ΑΝΤΙΓ
/////ΜΕ

Τὰ γράμματα ταῦτα καταφανῶς δὲν ἀποτελοῦν μέρος τῆς ἐπιγραφῆς (οὔτε βεβαίως τῆς 3185 τῆς ἐξετασθείσης ἄνωθεν). Εἰς δύο ἀπόψεις ἀντιτίθενται πρὸς τὴν κανονικότητα τοῦ κειμένου (πρβλ. εἰκ. 3): α) εὑρίσκονται εἰς στίχους διαφορετικοῦ ἐπιπέδου, β) εἶναι χαραγμένα εἰς διαφορετικὸν μέγεθος. Ἐπὶ πλέον ὁ β' στίχος ἀνεγνώσθη ἐσφαλμένως ὑπὸ τοῦ Lolling, ὅστις παρέλειψε καὶ τὸν ἀκολουθοῦντα γ' στίχον. Οἱ τρεῖς στίχοι δύνανται τώρα νὰ δημοσιευθοῦν ὀρθῶς. Ὕψ. γραμ. 1.1. (*ὠμέγα* 0.5). ΑΣΩ : « apices ».

(Θεσπιαί). Ἐν ἀντιθέσει, τὸ ὄνομα εἶναι λίαν δημοφιλὲς εἰς Ἀττικήν.

20. SEG III [= *Ἀρχαιολ. Δελτ.* 8 (1923) 214, ἀριθ. ι'].

21. Μία δίδει τὸ ὄνομα *Ποῦρος Ἀντιμάχω* ἐνῷ ἡ ἑτέρα, λίαν τεμαχισμένη, δίδει ἁπλῶς τὸ ὄνομα *[Ἀ]ντίμαχος*. Ἓν παράδειγμα ἀπαντᾶται ἐπίσης εἰς Πανοπέα τῆς γειτονευούσης Φωκίδος (Schober, ἔ.ἀ. 88, ἀριθ. 95).

22. Πρβλ. π.χ. IG VII Index.

23. IG VII 3175, 3199, 3235. Δὲν εὑρίσκεται εἰς γειτονευούσας πόλεις τῆς Βοιωτίας καὶ Φωκίδος.

24. IG VII 2781.

25. IG VII 4203.

26. IG VII Index· πρόσθες SEG XV 279 καὶ 281. Ἐν τούτοις, φαίνεται νὰ εἶναι ἄγνωστον εἰς Ἀττικήν.

27. IG VII 2791.

Εἰκ. 2. SEG III 371

Ἀντίγραφον, ἔκτυπον, φωτογραφίαι (εἰκ. 1 καὶ 3).

ΑΝΤΙΓ
ΩΝΕ
ΥΣ

Ταῦτα ἀντιπροσωπεύουν πιθανῶς ὑπολείμματα προηγουμένης χρήσεως τοῦ λίθου ἢ μεταγενεστέραν προσθήκην ὀνόματός τινος εἰς τὸν κατάλογον τῆς ἐπιγραφῆς IG VII 3184, ὅπως τὸ ὄνομα *Καλλιγίτων* προσετέθη εἰς τὸν προηγούμενον κατάλογον. Τὸ ὄνομα Ἀντίγων ἀπαντᾶται εἰς διάφορα μέρη τῆς Βοιωτίας συμπεριλαμβανομένου τοῦ Ὀρχομενοῦ [28], ἀλλ' ἐδῶ φαίνεται τὸ ὄνομα ὡσὰν νὰ ἐπρόκειτο νὰ εἶναι *Ἀντιγωνεῦς*, ὄνομα τὸ ὁποῖον δὲν συναντᾶται ἄλλοτε εἰς Βοιωτίαν ἢ εἰς τὰς γειτονικὰς περιοχὰς τῆς Φωκίδος καὶ Ἀττικῆς.

28. Πρβλ. IG VIII ndex· τὸ ὄνομα δὲν συναντᾶται εἰς Φωκίδα, δηλ. ἀμέσως δυτικῶς τοῦ Ὀρχομενοῦ.

II β. (IG VII 3184). Παραλείποντες τοὺς τρεῖς στίχους τοὺς ἀναφερθέντας ἀνωτέρω δυνάμεθα νὰ πραγματοποιήσωμεν διαφόρους ὀλιγώτερον σημαντικὰς προσθήκας εἰς τὸν τελευταῖον στίχον τοῦ κειμένου τοῦ Lolling. Ὕψ. γραμ. στίχ. 1 - 6, 1.2 (κυκλ. 0.9)· στίχ. 7 καὶ 8, 1.4 (κυκλ. γραμ. 0.9 - 1.0)· διάστιχον 0.2. ΑΜΠΣΩ : « apices » παντοῦ.

Ἀντίγραφον, ἔκτυπον, φωτογραφίαι (εἰκ. 1 καὶ 3).

[- - - - ἄρχον] ος Βοιωτῦς
[Ἐρχομενίυς δὲ Διω] νουσίω Καλλιμέλιος

Εἰκ. 3. IG VII 3184 - 3185

[πολεμαρχιόντων] Θιογίτονος Φηνομάχω,
[ὄνομα, πατρωνυμικὸν -] ς, Πουθίναο Δουνάτω,
[γραμματίδδοντ] ος τῦς πολεμάρχυς
[ὄνομα, πατρωνυμικὸν -] εστρότω τυῖ πρᾶτον
[ἐστροτεύαθη : ὄνομα - *] κων Εὐγίτονος, Κλιαρ-*
- - - - - - - - - *Νουμφόδωρ [ο] ς Εὐθουμι-*

Παραλείποντες τὴν « προσθήκην » ἐκ τοῦ τέλους τοῦ ἕκτου στίχου ἀποφεύγομεν νὰ εἰσηγηθῶμεν τὸν συντομευμένον τύπον *τυῖ πρᾶτον*, ἀντὶ τοῦ συνήθους εἰς Ὀρχομενὸν τύπου *τυῖ πρᾶτον ἐστροτεύαθη* [29].

29. Ὡς ἔπραξεν ὁ Παππαδάκις.

Χρονολόγησις

Ἡ ἀπουσία τοῦ ὀνόματος τοῦ ὁμοσπονδιακοῦ ἄρχοντος δὲν ἐπιτρέπει ἀνεξάρτητον χρονολόγησιν καὶ εἰς τὴν παροῦσαν ἐπιγραφὴν οὐδὲν στοιχεῖον ὑπάρχει πρὸς ὑπόδειξιν τοῦ μεγέθους τοῦ ἀναζητουμένου ὀνόματος. Διαλεκτικοὶ τύποι εἰς ἐπίσημον ἔγγραφον προσδιορίζουν χρονολόγησιν πρὸ τοῦ 171 π.Χ., ἀλλὰ οἱ τύποι τῶν γραμμάτων θὰ ἐτοποθέτουν τὴν ἐπιγραφὴν πιθανῶς περὶ τὰς ἀρχὰς περίπου τοῦ 2ου αἰῶνος π.Χ.

Ὑπάρχει ἐνδιαφέρον ἐπιχείρημα διὰ ταύτην τὴν χρονολόγησιν. Ὁ ἐπὶ τόπου ἄρχων εἶναι γνωστὸς ἐξ ἑτέρας ἐπιγραφῆς [IG VII 3174] ἥτις χρονολογεῖται ἐκ τοῦ ὁμοσπονδιακοῦ ἄρχοντος Κτεισίου εἰς τὸ 220 π.Χ. περίπου.

Ὁ Διωνούσιος Καλλιμέλιος ἦτο τότε γραμματεὺς τῶν πολεμάρχων. Ὁ γραμματεὺς ἔπρεπε νὰ εἶχε συμπληρώσει τοὐλάχιστον τὸ τριακοστὸν ἔτος ἡλικίας, ἐνῷ οἱ πολέμαρχοι ἦσαν συνήθως ἡλικίας 45 - 50 ἐτῶν [30], καὶ δύναταί τις νὰ ὑποθέσῃ ὅτι ὁ ἄρχων θὰ ἦτο πλέον ἡλικιωμένος τῶν πολεμάρχων. Ἡ διαφορὰ ἡλικίας μεταξὺ γραμματέως καὶ ἄρχοντος θὰ ἔπρεπε πιθανῶς νὰ εἶναι τοὐλάχιστον 20 χρόνια. Οὕτως, ἐὰν ὁ Διωνούσιος ἦτο γραμματεὺς περίπου τὸ 220 π.Χ., θὰ ἦτο λογικῶς εἰς κατάλληλον ἡλικίαν διὰ τὸν βαθμὸν τοῦ ἄρχοντος κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ β΄ αἰῶνος.

Προσωπογραφικὰ

Τὸ ὄνομα τοῦ ἄρχοντος Διωνούσιος, εἰς τοὺς διαφόρους αὐτοῦ ὀρθογραφικοὺς τύπους εἶναι κοινὸν εἰς ὁλόκληρον σχεδὸν τὴν Βοιωτίαν μὲ πιθανὴν ἐξαίρεσιν τὰς πόλεις τῆς Νοτίου Κωπαΐδος [31]. Βεβαίως εἶναι διαδεδομένον εἰς ὁλόκληρον τὸν ἑλληνικὸν κόσμον. Τὸ πατρωνυμικὸν ὅμως εἶναι περισσότερον περιωρισμένον. Ἐκτὸς τῆς ἐμφανίσεως τοῦ αὐτοῦ ἀνδρὸς εἰς IG VII 3174, τὸ ὄνομα συναντᾶται πάλιν δὶς εἰς Ὀρχομενόν [32]. Ἡ περίπτωσις τοῦ α΄ πολεμάρχου εἶναι παρομοία. Τὸ ὄνομα *Θιογίτων* εἰς τοὺς διαφόρους αὐτοῦ ὀρθογραφικοὺς τύπους εἶναι εὐρέως διαδεδομένον εἰς Βοιωτίαν [33], ἐνῷ τὸ ὄνομα *Φηνόμαχος* εἶναι περισσότερον σπάνιον ἀπαντώμενον δὶς εἰς Ὀρχομενὸν καὶ ἅπαξ εἰς Τανάγραν [34]. Ἀμφότερα τὰ ὀνόματα τοῦ γ΄ πολεμάρχου εἶναι σπάνια. Τὸ ὄνομα *Πουθίνας* συναντᾶται ἅπαξ εἰς Χαιρώνειαν [35] καὶ τὸ θηλυκὸν *Πουθίνα* ἅπαξ εἰς Ὀρχομενόν [36], ἐνῷ τὸ παρὸν φαίνεται νὰ εἶναι τὸ μόνον βοιωτικὸν παράδειγμα τοῦ πατρωνυμικοῦ *Δούνατος* [37].

Ὁ ἔφηβος —*κων Εὐγίτονος* ἔχει ἓν ἀρκετὰ κοινὸν πατρωνυμικόν. Τὸ ὄνομα *Εὐγίτων* εἰς διαφόρους ὀρθογραφικοὺς τύπους συναντᾶται συχνὰ εἰς Βοιωτίαν, εἰδικῶς εἰς τὴν Δ. πλευρὰν τῆς Κωπαΐδος (Ὀρχομενός, Λεβάδεια, Χαιρώνεια) [38]. Ὀνόματα τὰ ὁποῖα ἀρχίζουν ἀπὸ *Κλιαρ-* δὲν ἀπαντῶνται συχνάκις καὶ ὀλίγα δύνανται νὰ λεχθοῦν ἐπὶ τοῦ ὀνόματος τούτου [39]. Ὁ ἕτερος ἔφηβος εἶναι ὁ *Νουμφόδωρος Εὐθουμι-*· τὸ πρῶτον αὐτοῦ ὄνομα

30. Ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῶν ἡλικιῶν τῶν ἀρχόντων, πρβλ. P. Roesch, Thespies . . . σελ. 164.

31. Εἰς τὰ παραδείγματα τοῦ IG VII πρόσθες ὁμοσπονδιακὸν ἄρχοντα, SEG XXIII 274. Ἐπίσης τὸ ὄνομα ἔχει εὑρεθῇ συχνάκις εἰς Θεσπιάς, SEG XIX 351· XXII 390, 391, 395, 397, 400· XXIII 271 (τρὶς) καὶ ἅπαξ εἰς Ἀκραιφίαν, SEG III 360. Ἕτερα ὀνόματα ἔχοντα τὴν ρίζαν Διωνουσ- εἶναι κοινὰ ὁμοίως εἰς Βοιωτίαν.

32. IG VII 3179, 3184· τὸ ὄνομα εἶναι ἄγνωστον ὄχι μόνον εἰς ἑτέρας Βοιωτικὰς πόλεις, ἀλλὰ ἐπίσης εἰς τὰς γειτονικὰς περιοχὰς τῆς Φωκίδος καὶ Ἀττικῆς.

33. Εἰς παραδείγματα τοῦ IG VII πρόσθες SEG III 360 (Ἀκραιφία), 373 (Ὀρχομενὸς) καὶ πιθανὸν XXII 382 καὶ XXIII 271 (ἀμφότερα Θεσπιαί).

34. IG VII 3180 καὶ 3184 (Ὀρχομενός)· 1460 (Τανάγρα). Τὸ ὄνομα εἶναι ἄγνωστον εἰς Φωκίδα, ἀλλὰ ἀρκετὰ κοινὸν εἰς Ἀττικὴν (Prosop. Att. 14065 - 14077).

35. IG VII 3313· ὑπάρχει ἐπίσης ἓν παράδειγμα τοῦ *Πυθίνας* εἰς Ἄμβρυσσον τῆς Φωκίδος (Schober, *op. cit.* 109 ἀριθ. 993).

36. IG VII 3192.

37. Ἓν παράδειγμα ἀπαντᾶται εἰς Τειθρώνιον Φωκίδος (Schober, *op. cit.* 93, ἀριθ. 320) καὶ ἓν εἰς Πειραιᾶ (Prosop. Att. 4579).

38. Βλ. IG VII 3198, 3199, 3180, 3068 κ.ἀ.

39. Εἰς τὰ πέντε παραδείγματα τοῦ IG VII (1154 - 5, 2178, 3174 καὶ 3184) δύναται νὰ προστεθῇ SEG III 358 (Ἀκραιφία). Διὰ ποικίλους τύπους τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ πρβλ. Bechtel, Hist. Personennamen, (1917) 238.

ἐμφανίζεται εἰς Ὀρχομενὸν καὶ Θεσπιάς, ἅπαξ εἰς ἕκαστον μέρος [40], ἐνῷ τὰ ὀνόματα ἀπὸ *Εὐθουμι-*, εἰς ποικίλους ὀρθογραφικοὺς τύπους, εἶναι κυρίως δημοφιλῆ εἰς τὰς βορείους καὶ δυτικὰς πόλεις Κωπαΐδα, Ἀκραιφίαν, Ὑηττόν, Ὀρχομενόν, Χαιρώνειαν καὶ Κορώνειαν, μὲ ἐξέχοντα παραδείγματα εἰς Θήβας, Τανάγραν καὶ Θεσπιάς[41].

Prof. JOHN M. FOSSEY

40. IG VII 3184 καὶ SEG XIX 3589 ἀντιστοίχως. Τὸ ὄνομα φαίνεται νὰ εἶναι ἄγνωστον εἰς τὴν Φωκίδα καὶ ὄχι κοινὸν εἰς Ἀττικήν (Prosop. Att. 11145 - 8).

41. Δι' ἁπάσας τὰς πόλεις πρβλ. IG VII Index καὶ πρόσθες SEG XXII 389 (Θεσπιαί). Ὀνόματα ἔχοντα τὴν ρίζαν ταύτην εἶναι ἄγνωστα εἰς Φωκίδα καὶ σπάνια εἰς Ἀττικὴν (Prosop. Att. 5645 - 7).

INSCRIPTIONS FROM ORCHOMENOS

Recent work at Orchomenos has permitted me to join together two already known inscribed blocks of stone (the right hand block has itself recently been broken in two). The inscriptions involved — military lists — are now reexamined.

No. I results from the combination of *IG* VII 3185 and *SEG* III 371. This list dates to the middle of the second half of the 3rd century B.C. After its original carving a line (5 a) was inserted, adding another name to the list. The federal archon's name is missing, but could be restored as either Hippias or Nikias. Some of the local Orchomenian officials named may be tentatively connected with persons known from other inscriptions. The distribution in Boiotia and environs of the various names in the list is examined.

No. IIa is one name inscribed between *IG* VII 3184 and 3185.

No. IIb is a reexamination of *IG* VII 3184 of which the text is rendered more comprehensible by the removal of IIa. This list dates well into the beginning of the 2nd century B.C. The federal archon cannot be restored, but the local archon is known to have served previously as polemarchs' secretary c. 220 B.C. (*IG* VII 3174). Again the distribution of the names in the list is examined with regard to Boiotia and surrounding areas.

Prof. JOHN M. FOSSEY

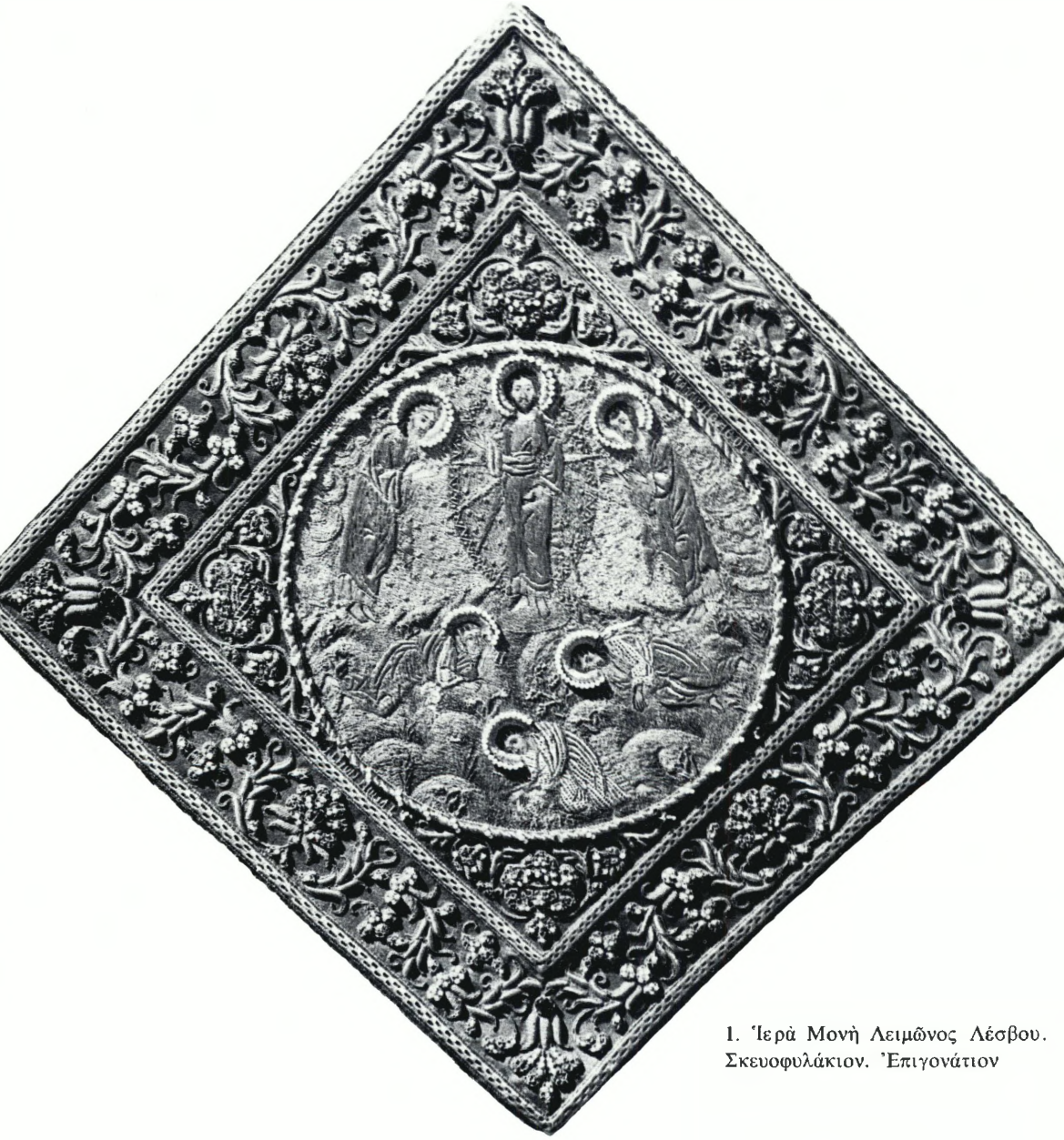

1. Ἱερὰ Μονὴ Λειμῶνος Λέσβου. Σκευοφυλάκιον. Ἐπιγονάτιον

ΑΙ ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΕΩΣ ΚΑΙ ΡΙΖΗΣ ΤΟΥ ΙΕΣΣΑΙ ΕΠΙ ΧΡΥΣΟΚΕΝΤΗΤΩΝ ΑΜΦΙΩΝ ΜΟΝΗΣ ΛΕΙΜΩΝΟΣ ΛΕΣΒΟΥ

Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1973 ἔλαβε χώραν ἓν σημαντικὸν γεγονὸς διὰ τὴν Ἱ. Μονὴν Λειμῶνος Λέσβου. Τὰ πολυπληθῆ καὶ λίαν ἐνδιαφέροντα κειμήλια ἐξαχθέντα ἐκ τῆς κρύπτης τοῦ Καθολικοῦ τῆς Μονῆς, ὅπου ἐφυλάσσοντο (ὑφιστάμενα, εἰς

τὴν ἀποπνικτικὴν καὶ ἀνήλιον ἀτμόσφαιραν, τὰς συνεπείας τῆς καταστροφικῆς μανίας τοῦ πανδαμάτορος χρόνου), ἐξετέθησαν εἰς τὰς ἐπὶ τούτῳ κατασκευασθείσας εὐρυχώρους αἰθούσας, τὸ σημερινὸν Σκευοφυλάκιον[1] τῆς Μονῆς. Μεταξὺ τοῦ πλήθους τούτου τῶν κειμηλίων τὰ ἄμφια παρουσιάζουν ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον οὐ μόνον διὰ τὴν τέχνην των, ἀλλὰ καὶ διὰ τὰς ἐπ' αὐτῶν ἀπεικονιζομένας παραστάσεις ἀπὸ εἰκονογραφικῆς ἀπόψεως.

Ἐκ τούτων θὰ ἀναφέρωμεν μόνον δύο εἰς τὴν παροῦσαν μελέτην, ἐπιφυλασσόμενοι ὅπως ἀσχοληθῶμεν λίαν προσεχῶς μὲ ἅπαντα τὰ κεντήματα τῆς ἐν λόγῳ Μονῆς. Ταῦτα εἶναι ἓν ἐπιγονάτιον τοῦ ἔτους 1716 καὶ μία ποδέα τοῦ 17ου αἰ. μὲ τὰς παραστάσεις ἀντιστοίχως ἐπ' αὐτῶν Μεταμορφώσεως καὶ Ῥίζης τοῦ Ἰεσσαί.

α. Ἐπιγονάτιον (διαστ. 0,30 × 0,295 μ.) (εἰκ. 1). Ἐπὶ ὁλομετάξου ὑφάσματος, ἐρυθροῦ χρώματος, τετράγωνον πλαίσιον πλουσίως διακεκοσμημένον διὰ φυτικῶν διακοσμήσεων καὶ ἀνθέων, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐγγράφεται κύκλος, ὁ ὁποῖος περιβάλλει τὸ θέμα τῆς Μεταμορφώσεως. Ὁ Χριστὸς ἄνω, ἐπὶ τοῦ κατακορύφου ἄξονος τῆς παραστάσεως, ἐνδεδυμένος ἱματισμὸν λευκὸν καὶ ἐξαστράπτοντα, ἵσταται ἐπὶ κορυφῆς ὄρους, τοῦ Θαβὼρ κατὰ τὴν παράδοσιν, ὄρθιος καὶ κατ' ἐνώπιον εὐλογῶν διὰ τῆς δεξιᾶς. Οὗτος περιβάλλεται ὑπὸ ἐλλειψοειδοῦς δόξης καὶ ἀπὸ τοῦ κέντρου τῆς φωτεινῆς του ὑπάρξεως ἐκπέμπονται ὡς ὑπὸ φωτοβόλου σώματος δέσμαι ἀκτίνων, οἱονεὶ προτυποῦσαι τὴν λαμπρότητα τῆς Ἀναστάσεως καὶ καταυγάζουσαι τὰ εἰκονιζόμενα πρόσωπα καὶ τὴν περιβάλλουσαν αὐτὰ φύσιν. Ὁμοίαν παράστασιν συναντῶμεν εἰς χρυσοκέντητον ἐπιγονάτιον τῆς Μονῆς Ἀρκαδίου[2] ἀλλ' ἄνευ ἀκτίνων καὶ ἐπὶ πλέον ἄνωθεν τοῦ Χριστοῦ ὑπάρχουν τὰ δύο ἄλλα πρόσωπα τῆς Ἁγ. Τριάδος. Τὸν Χριστὸν ἐπίσης ἐντὸς ἐλλειψοειδοῦς δόξης μὲ ἀκτῖνας εὑρίσκομεν εἰς τοιχογραφίας τῶν ναῶν Ἁγ. Στεφάνου (14ου αἰ.) καὶ Ἁγ. Ἀποστόλων (16ου αἰ.) τῆς Καστορίας[3].

Ἐπὶ τῆς ἐλλειψοειδοῦς ἢ ἐνίοτε κυκλικῆς[4] δόξης διαγράφονται πολλάκις καὶ

1. Διὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῶν δύο μεγάλων εὐρυχώρων αἰθουσῶν τοῦ Σκευοφυλακίου μεγάλως συνέβαλε καὶ ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία, ἥτις ἐμερίμνησεν ἀκολούθως διὰ τὴν κατασκευὴν τῶν ἀπαραιτήτων προθηκῶν, ἔνθα εὑρίσκονται σήμερον ἐκτεθειμένα τὰ κειμήλια.

Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ θεωρῶ ὑποχρέωσίν μου ὅπως εὐχαριστήσω θερμότατα τὸν Σεβασμ. Μητροπολίτην Μηθύμνης κ. Ἰάκωβον διὰ τὴν θερμὴν συμπαράστασίν του εἰς τὸ θεάρεστον ἔργον τοῦ ὑπογραφομένου. Ἐπίσης, εὐχαριστῶ τὸν ἀγαπητὸν καὶ ἄξιον παντὸς ἐπαίνου κληρικόν, διὰ τὸ λίαν καρποφόρον πνευματικὸν ἔργον του, τὸν ἐκ Νάξου ἀρχιμ. Π. Νικόδημον Παυλόπουλον, ἡγούμενον τῆς Μονῆς Λειμῶνος, διότι προθυμότατα καὶ εὐγενέστατα παρέσχεν εἰς ἐμὲ πᾶσαν εὐκολίαν διὰ τὴν καταγραφὴν καὶ φωτογράφησιν τῶν κεντημάτων τοῦ Σκευοφυλακίου. Περὶ τῶν ἐν λόγῳ κεντημάτων βλέπε καὶ Ἀρχιμ. Νικοδήμου Παυλοπούλου Κατάλογος Κειμηλίων Σκευοφυλακίου [Μονῆς Λειμῶνος Λέσβου], Ἀθῆναι 1972.

2. Βλ. Νικολ. Β. Δρανδάκη, Ἐκκλησιαστικὰ κεντήματα τῆς Μονῆς Ἀρκαδίου, Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ Α΄ τόμου τῶν πεπραγμένων τοῦ Β΄ Διεθνοῦς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου, Ἀθῆναι, 1967, σελ. 315, πίν. ΠΑ΄, 1.

3. Στυλ. Πελεκανίδη, Καστορία, Θεσσαλονίκη, 1953, πίν. 93 καὶ 210.

4. Στυλ. Πελεκανίδη, ἔ.ἀ., πίν. 19 β. Τοιχογραφία τοῦ 11ου αἰῶνος.

τὰ δύο διασταυρούμενα τετράγωνα, τὰ ὁποῖα συμβολίζουν τὰ δύο ἄλλα πρόσωπα τῆς Ἁγ. Τριάδος ἢ τὸ τριλαμπὲς τῆς μιᾶς θεότητος[5].

Ἐκατέρωθεν τοῦ μεταμορφωμένου Σωτῆρος ἵστανται ἀριστερᾷ ὁ Προφ. Ἠλίας μὲ τὰ λευκὰ γένεια καὶ δεξιᾷ ὁ Προφ. Μωϋσῆς[6] εἰς στάσιν δεήσεως μὲ ἔκδηλον τὸν φόβον εἰς τὰ πρόσωπα καὶ μὲ μεγάλην ἔκστασιν πρὸ τῆς θέας τῆς θείας Μεταμορφώσεως (εἰκ. 2). Εἰς τὸ λευκὸν βάθος ἔχουν κεντηθῆ κατὰ τρόπον ἀνάγλυφον οἱ ἀστέρες αἰνοῦντες[7] ὡς κτίσματα τὸν τὰ πάντα κτίσαντα.

Προφανής, λοιπόν, εἶναι ἡ συμβολικὴ σημασία τούτων θρησκευτικοῦ καὶ οὐχὶ κοσμικοῦ[8] χαρακτῆρος, διότι «τὰ πάντα ἐν αὐτῷ (τῷ Θεῷ) συνέστηκεν»[9] καὶ «ἐν λόγῳ αὐτοῦ σύγκειται πάντα»[10].

Κύκλῳ τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν προφητικῶν μορφῶν ἐφαπλοῦται ἡ φωτεινὴ νεφέλη, ἡ ἐπισκιάσασα τὸ ὄρος. Κατωτέρω, πρὸ τοῦ γηΐνου τοπίου τῶν τριῶν κορυφῶν τοῦ ὄρους καὶ εἰς τὰς κλιτῦς τούτων, ἔχουν πέσει πρηνεῖς οἱ τρεῖς μαθηταὶ Πέτρος, Ἰάκωβος καὶ Ἰωάννης, μὴ δυνάμενοι νὰ ἀτενίσουν τὴν ἐκτυφλωτικὴν λάμψιν τοῦ μεταμορφωμένου Σωτῆρος[11] καὶ μένοντες ἐκστατικοὶ καὶ ἔμφοβοι. Ἄνθη τινὰ διακόπτουν τὴν μονοτονίαν τοῦ βραχώδους τοπίου[12]. Ἡ παράστασις ἂν καὶ διακρίνεται διὰ τὴν αὐστηρὰν συμμετρίαν, ὅμως δὲν στερεῖται πνοῆς ὡς πρὸς τὴν σύνθεσιν, ἡ ὁποία πηγάζει σαφῶς ἐκ τῆς διαφοροποιημένης χαρακτηριστικῆς ἐκφράσεως ἑνὸς ἑκάστου τῶν φιλοτεχνουμένων προσώπων, ἐκ τῆς διαφαινομένης φυσικότητος τῶν κινήσεων καὶ τῆς χάριτος τῶν ἐνδυμάτων.

Ἡ κεντρικὴ παράστασις τῆς Μεταμορφώσεως ἔχει κεντηθῆ ἐκ χρυσῆς καὶ ἀργυρᾶς κλωστῆς εἰς διαφόρους ἀποχρώσεις μὲ τὴν χρῆσιν νημάτων ἄλλων χρωμάτων.

Τὸ βάθος ὄπισθεν τοῦ Χριστοῦ ἔχει ἀποδοθῆ διὰ νήματος ἀνοικτοῦ γαλανοῦ χρώματος. Αἱ διακοσμήσεις εἶναι ἐξ ὁλοκλήρου χρυσοκέντητοι καὶ φέρουν αὔται, ὡς καὶ οἱ φωτοστέφανοι καὶ ὁ κύκλος, μαργαριτάρια.

Ἡ παράστασις παρουσιάζει μεγάλην ὁμοιότητα ὡς πρὸς τὴν σύνθεσιν καὶ τὴν στάσιν τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν προφητῶν

5. Millet, Recherches sur l'Iconographie de l'Évangile, Paris, 1916, σελ. 200.

6. Εἰς Τετραευαγγέλιον τῆς Μονῆς Ἰβήρων κατ' ἐξαίρεσιν τοῦ κανόνος ἡ ἐλλειψοειδὴς δόξα εἶναι μεγάλη περιλαμβάνουσα ἐντὸς αὐτῆς καὶ τοὺς ἑκατέρωθεν τοῦ Σωτῆρος Μωϋσῆν καὶ Ἠλίαν (βλ. Millet, ἔ.ἀ., σελ. 230, πίν. 5).

7. «Αἰνεῖτε αὐτὸν ἥλιος καὶ σελήνη, αἰνεῖτε αὐτὸν πάντα τὰ ἄστρα καὶ τὸ φῶς». Ψ. 148, 3.

8. Ἡ παρὰ ξένων ἐρευνητῶν διατυπωθεῖσα καὶ παρ' ἡμετέρων υἱοθετηθεῖσα θεωρία (βλ. Μ. Σ. Θεοχάρη, Ἐκκλησιαστικὰ Ἄμφια τῆς Μονῆς Τατάρνης, Περιοδ. Θεολογία, τόμ. ΚΖ', τεῦχος Α', σελ. 6) ὅτι δηλ. ὁ χαρακτὴρ τῶν δύο συμβόλων ἡλίου καὶ σελήνης, εἶναι κοσμικὸς ἢ ὅτι «ταῦτα εἰς τὰς σκηνὰς Ἐπιταφίου καὶ Σταυρώσεως ἀποτελοῦν τιμητικὴν φρουρὰν τοῦ βασιλέως τῆς δόξης» δὲν δύναται νὰ εὐσταθήσῃ. Ὅ,τι εἴπομεν περὶ τῶν ἀστέρων ἰσχύει καὶ περὶ τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης ὅτι δηλ. εἶναι σύμβολα θρησκευτικοῦ χαρακτῆρος σχέσιν ἔχοντα μὲ τὸ περὶ τῆς δημιουργίας ἀκατάληπτον δόγμα.

9. Πρὸς Κολοσσαεῖς, 1, 17.

10. Σειρὰχ 43, 26.

11. «...οἱ μαθηταί σου Λόγε ἔρριψαν ἑαυτοὺς ἐν τῷ ἐδάφει τῆς γῆς μὴ φέροντες ὁρᾶν τὴν ἀθέατον μορφήν». Δοξαστικὸν τῶν στιχηρῶν τῆς ἑορτῆς τῆς Μεταμορφώσεως.

12. Στυλ. Πελεκανίδη, ἔ.ἀ., πίν. 19 β καὶ 53.

2. Ἱερὰ Μονὴ Λειμῶνος Λέσβου. Σκευοφυλάκιον. Ἐπιγονάτιον. Λεπτομέρεια τῆς εἰκ. 1

πρὸς ἄλλας ἀναλόγους παραστάσεις εἰς τοὺς ναοὺς Ἁγ. Νικολάου καὶ Ἁγ. Ἀποστόλων Καστορίας.

Πέριξ τοῦ κύκλου ὑπάρχει χρυσοκέντητος ἐπιγραφὴ ἔχουσα ὡς ἑξῆς: Ο ΚΑΛΛΙΟΥΠΟΛΕΩΣ / ΙΕΡΕΜΙΑΣ / ΤΥΠΟΝ ΝΟΗΤΗΣ / ΤΕΥΧΕ ΡΟΜΦΑΙΑΣ[13] ΤΟΝΔΕ. Εἰς τὸ κάτω δὲ μέρος τῆς παραστάσεως ἔχει κεντηθῆ ἡ χρονολογία ΑΨΙϚ.

Πρόκειται περὶ ἀμφίου πιθανῶς ἀνήκοντος εἰς τὸν μνημονευόμενον ἐπίσκο-

13. Τὸ ἐπιγονάτιον ἀποκαλεῖται τύπος νοητῆς ρομφαίας, διότι κατὰ τὸν Συμεῶνα τὸν Θεσσαλονίκης «ἐν τῇ ζώνῃ τὸ λεγόμενον Ἐπιγονάτιον ὁ Ἱεράρχης περιτίθεται ἐξαρτήσας, ὃ τὴν κατὰ τοῦ θανάτου νίκην ἐμφαίνει καὶ τὴν ἀφθαρσίαν τῆς ἡμετέρας φύσεως καὶ τὸ μέγα τῆς τοῦ Θεοῦ ἰσχύος κατὰ τῆς τοῦ πονηροῦ τυραννίδος: διὸ καὶ σχῆμα ρομφαίας ἔχει...». Νικολάου τοῦ Βούλγαρι, Ἱερὰ Κατήχησις, Ἐν Ἑρμουπόλει, 1884, σελ. 40. Ὅταν δὲ ἐνδύηται τοῦτο ὁ Ἱεράρχης λέγει: «περίζωσαι τὴν ρομφαίαν σου ἐπὶ τὸν μηρόν σου δυνατέ...». Ψαλμ. 44, 4.

3. Ἱερὰ Μονὴ Λειμῶνος Λέσβου. Σκευοφυλάκιον. Ποδέα. Ρίζα τοῦ Ἰεσσαὶ

πον Ἱερεμίαν, ὅστις ἐποίμανε τὴν ἐπισκοπὴν Καλλιουπόλεως[14] κατὰ τὰ ἔτη 1680 - 1728.

Γενικῶς ἡ λεπτότης τῆς τέχνης, τὸ ἀνάγλυφον τῆς τεχνικῆς καὶ ἡ ἀντανάκλασις τῶν χρωμάτων ἐπὶ τῶν χρυσῶν καὶ ἀργυρῶν νημάτων, ἡ δημιουργοῦσα φωτοσκιάσεις καὶ προκαλοῦσα τὴν αἴσθησιν προοπτικῆς, ἀναδεικνύουν τὸ ἔργον ὡς ἓν θαυμάσιον χρυσοκέντημα, ἅμα

14. Ἡ Καλλίπολις, κειμένη εἰς τὴν εἴσοδον τῆς Προποντίδος, ἦτο ἕδρα Ἐπισκοπῆς. Κατὰ τὴν ἀρχαιοτέραν ἐποχὴν ἐκαλεῖτο Κριθωτή, μετονομασθεῖσα κατόπιν εἰς Καλλίου Πόλιν ὑπὸ τοῦ Ἀθηναίου στρατηγοῦ Καλλίου. Οἱ Βυζαντινοὶ τὴν ὠνόμαζον Καλλίπολιν. Ἐκ τῶν γνωστῶν ἐπισκόπων καὶ μητροπολιτῶν ὑπῆρξε καὶ ὁ Ἱερεμίας, διατελέσας μητροπολίτης ἀπὸ τοῦ ἔτους 1680 μέχρι τοῦ 1728 (Θρησκ. καὶ Ἠθ. Ἐγκυκλ. τόμος 7, ἄρθρ. *Ἱερεμίας* καὶ *Καλλίπολις*).

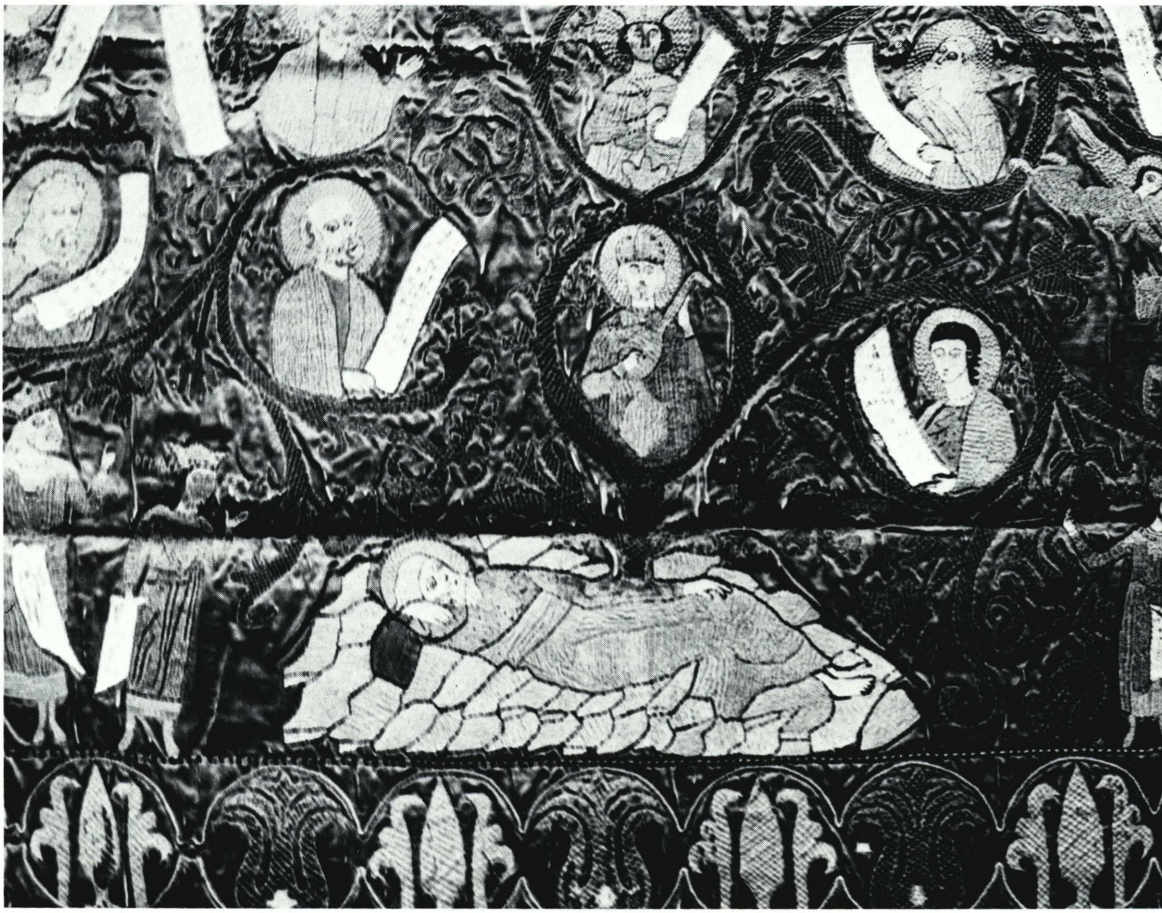

4. Ἱερὰ Μονὴ Λειμῶνος Λέσβου.
Ρίζα τοῦ Ἰεσσαί. Λεπτομέρεια τῆς εἰκ. 3

δὲ καὶ ἐξαίρουν τὴν σπανίαν δεξιοτεχνίαν τοῦ ἀνωνύμου καλλιτέχνου κεντητοῦ (εἰκ. 3).

β. Ποδέα (Διαστάσεις: 1,10× 0,95 μ.). Ἐπὶ ὁλομετάξου ὑφάσματος ἐρυθροῦ χρώματος, εἰκονίζεται ἡ ἀσυνήθης[15] ἐπὶ κεντημάτων καὶ ἐνδιαφέρουσα εἰκονογραφικῶς χρυσοκέντητος παράστασις τῆς Ρίζης τοῦ Ἰεσσαί[16], περικλειομένη ὑ-

15. Ἕτερον γνωστὸν παράδειγμα κεντητῆς παραστάσεως τῆς Ρίζης τοῦ Ἰεσσαὶ ὑπῆρχεν ἐπὶ Σάκκου, ὅστις ἐφυλάσσετο ἐν τῷ Σκευοφυλακίῳ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Οὗτος, ὡς καὶ πάντα τὰ κειμήλια τοῦ Σκευοφυλακίου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, περὶ τῶν ὁποίων ἀφιέρωσεν ἴδιον βιβλίον ὁ Γ. Σωτηρίου, ἐκδοθὲν ἐν ἔτει 1937, ἐγένοντο παρανάλωμα τοῦ πυρὸς κατὰ τὴν πυρκαϊὰν τοῦ ἔτους 1941.

16. Αὕτη ἐνεπνεύσθη ἐκ τῆς προφητικῆς ρήσεως τοῦ Προφ. Ἡσαΐου «καὶ ἐξελεύσεται ράβδος ἐκ τῆς ρίζης Ἰεσσαὶ καὶ ἄνθος ἐκ τῆς ρίζης ἀναβήσεται» (ΙΑ΄, 1). Ὁμοίως καὶ ὁ ὑμνογράφος τῶν Καταβασιῶν τῶν Χριστουγέν-

πὸ πλαισίου ἐκ φυτικῶν διακοσμήσεων.

Ἡ διάταξις τῶν μορφῶν ἔχει ὡς ἀκολούθως: Εἰς τὸ κάτω μέρος εἶναι ἐξηπλωμένος ὁ Δίκαιος Ἰεσσαὶ ἐπὶ ἐδάφους σχηματικῶς παριστανομένου, ἀκκουμβῶν τὴν κεφαλὴν εἰς τὴν δεξιάν του χεῖρα. Ἀπὸ τῆς ὀσφύος αὐτοῦ φύεται δένδρον πολύκλαδον καὶ πολύφυλλον, ἐν μέσῳ τῶν κλάδων τοῦ ὁποίου κατακορύφως μὲν ἀπεικονίζονται ἐν προτομῇ καὶ κατ' ἐνώπιον οἱ κατὰ σάρκα συγγενεῖς τοῦ Χριστοῦ Δαβίδ, Σολομῶν, Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος καὶ ἡ Θεοτόκος Βρεφοκρατοῦσα, πλαισιουμένη ὑπὸ δύο σεβιζόντων ἀρχαγγέλων, ἑκατέρωθεν δὲ τῶν προπατόρων τούτων ἀνὰ ἕξ προφῆται ἤτοι: ἀριστερᾷ Μωϋσῆς, Σοφονίας, Δανιήλ, Ἰεζεκιήλ, Ἡσαΐας, Ἠλίας, Ἰωνᾶς καὶ Ἰωὴλ καὶ δεξιᾷ Ἱερεμίας, Ναούμ, Μιχαίας, Ἀβακούμ, Ἀμώς, Ζαχαρίας, Μαλαχίας καὶ Βαλαάμ. Οὗτοι κρατοῦν εἰλητάρια.

Ἐπὶ πλέον, κάτω ἀριστερᾷ, εἰς τὴν γωνίαν, ἔχομεν ὁλοσώμους τοὺς φιλοσόφους Πλάτωνα καὶ Πλούταρχον καὶ δεξιᾷ τὸν Ἀριστοτέλην καὶ τὴν Σίβυλλαν (εἰκ. 4).

Τὸ χρυσοκέντητον τοῦτο ἔργον ἔχει φιλοτεχνηθῆ κατὰ τὸν ἑξῆς τρόπον: Αἱ ἐν πλαισίῳ φυτικαὶ διακοσμήσεις, ὁ κορμός, οἱ κλάδοι καὶ τὰ φύλλα τοῦ δένδρου εἶναι κεντητὰ καὶ τὰ περιγράμματα τούτων ἐκ χρυσονήματος ἀναμεμιγμένου μετὰ κιτρίνης κλωστῆς. Μὲ χρυσόνημα ἔχουν ἀποδοθῆ καὶ οἱ φωτοστέφανοι, ὡς καὶ τὰ περιγράμματα τῶν εἰληταρίων. Ἐπίσης, τὰ ἐνδύματα τῆς Θεοτόκου, τῶν Ἀρχαγγέλων, τῶν προφητῶν, τοῦ Ἰεσσαὶ καὶ τῶν φιλοσόφων ἔχουν ἀποδοθῆ ἢ μὲ χρυσόνημα ἀναμεμιγμένον μετὰ κιτρίνης κλωστῆς ἢ μὲ ἀργυρόνημα ὁμοῦ μὲ κοκκίνην ἢ πρασίνην κλωστήν, ὅπως τοῦ Πλουτάρχου.

Αἱ πτυχώσεις τῶν ἐνδυμάτων διαγράφονται σχεδὸν γραμμικῶς δι' ἐρυθρῶν ἢ κυανῶν γραμμῶν. Ἀπὸ ἀπόψεως τεχνικῆς ἐκτελέσεως τὰ κεντητὰ τμήματα τοῦ ἔργου διακρίνονται διὰ τὴν σχηματοποίησιν καὶ σχεδὸν ἐπιπεδοποίησιν[17].

Ὁρμώμενοι ἐκ τοῦ γεγονότος τούτου ἀφ' ἑνὸς καὶ ἀφ' ἑτέρου ἐκ τοῦ λόγου ὅτι ἔχομεν αὐστηρότητα ἐκτελέσεως καὶ συμμετρίαν ὡς πρὸς τὴν σύνθεσιν, συμπεραίνομεν ὅτι τὸ χρυσοκέντητον τοῦτο ἔργον θὰ ἐφιλοτεχνήθη τὸν 17ον αἰῶνα[18] καί, ἴσως, πρὸ τῶν μέσων τοῦ ἰδίου αἰῶνος[19], διότι ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἐμφανίζονται δυτικαὶ ἐπιδράσεις καὶ τὰ κεντήματα ἀρχίζουν νὰ γίνωνται περισσότερον ἀνάγλυφα.

Ἀπὸ εἰκονογραφικῆς πλευρᾶς παρατηροῦμεν τὰ ἑξῆς: Ἡ παράστασις, συγκρινομένη ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀπεικονιζομένων προσώπων πρὸς τὰ γνωστὰ σωζόμενα παραδείγματα, χαρακτηρίζεται ὡς πολυπρόσωπος. Τὸ ἀρχαιότερον

νων ἐκ τῆς αὐτῆς ρήσεως ἐνεπνεύσθη καὶ ἔγραψεν: «Ράβδος ἐκ τῆς ρίζης Ἰεσσαί, καὶ ἄνθος ἐξ αὐτῆς Χριστέ, ἐκ τῆς Παρθένου ἀνεβλάστησας, ἐξ ὄρους ὁ αἰνετὸς...» Ὠδὴ δ'.

17. Σχετικῶς μὲ τὴν σχηματοποιημένην τεχνικὴν τῶν Τέμπλων τοῦ 16ου καὶ 17ου αἰῶνος, ἡ ὁποία ἐνδεχομένως θὰ ἐπέδρασεν εἰς τὴν τεχνικὴν τῶν ἀμφίων βλ. σχετ. Κ. Καλοκύρη, Ἐξέχοντα Μεταβυζαντινὰ Τέμπλα τοῦ Ἁγ. Ὄρους, Ἀνάτυπον τόμου «Ἀθωνικὴ Πολιτεία», Θεσσαλονίκη, 1963, σελ. 7.

18. Ὁμοιότητά τινα ἐξ ἄλλου ὡς πρὸς τὴν τεχνικὴν διαπιστοῦμεν εἰς ἐπιτραχήλιον τῆς Μονῆς Ἀρκαδίου χρονολογούμενον εἰς τὸν 17ον αἰ. (βλ. σχετ. Ν.Β. Δρανδάκη, ἔ.ἀ., πίν. ΟΘ', 2).

19. Βλ. σχετ. Εὐγενίας Βέη - Χατζηδάκη, Ἐκκλησιαστικὰ κεντήματα, Μουσεῖον Μπενάκη, Ἀθῆναι, 1953, σελ. 57, σημ. κ' καὶ κβ'.

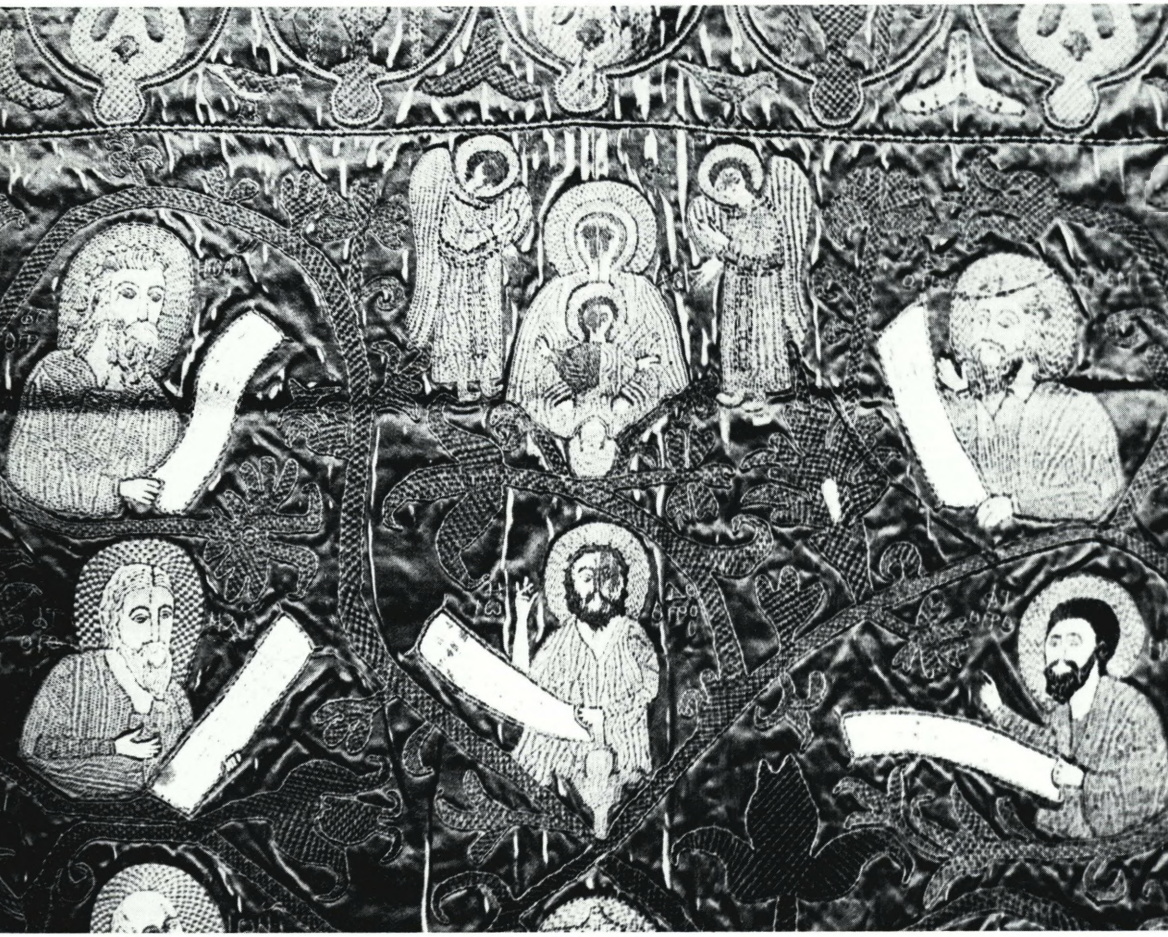

5. Ἱερὰ Μονὴ Λειμῶνος Λέσβου.
Ρίζα τοῦ Ἰεσσαί. Λεπτομέρεια εἰκ. 3

παράδειγμα τὸ τῆς Καστορίας (11ου αἰῶνος)[20], ἀπεικονίζει δέκα ἐν συνόλῳ πρόσωπα, ἐνῷ ἀντιθέτως ἡ ἰδία παράστασις εἰς τὴν Τράπεζαν τῆς Μ. Μεγίστης Λαύρας[21] εἶναι ἡ πλέον πολυπρόσωπος, περιλαμβάνουσα εἰς τὸ κάτω μέρος δώδεκα φιλοσόφους.

Ἐν συγκρίσει δὲ πρὸς τὸ ἀρχαιότερον παράδειγμα τῆς Καστορίας διαπιστοῦμεν τὰ κάτωθι :

Ἔχομεν τὸν αὐτὸν ἀριθμὸν προπατόρων, πλὴν βεβαίως τοῦ Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου, ὅστις ὑπῆρξε καὶ οὗτος συγγενὴς τῆς Παναγίας καὶ εἰκονίζεται εἰς τὴν κεντητὴν παράστασιν. Εἰς ἀμφότερα τὰ παραδείγματα, ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ δένδρου παρίσταται ἡ Παναγία, εἰς μὲν τὴν Καστορίαν ὀρθία, κρατοῦσα πρὸ τοῦ στήθους τὸν Χριστόν, εἰς δὲ τὴν ἡμετέραν ἔνθρονος Βρεφοκρατοῦσα σεβιζο-

20. Στυλ. Πελεκανίδη, ἔ.ἀ., πίν. 85.
21. Millet, Athènes, Les Peintures, πίν. 151.

μένη[22] ὑπὸ τῶν ἀρχαγγέλων Γαβριὴλ καὶ Μιχαὴλ[23] (εἰκ. 5).

Τέλος, ἀξιοσημείωτον εἰκονογραφικὸν στοιχεῖον τῆς κεντητῆς παραστάσεώς μας εἶναι καὶ ἡ ἀπεικόνισις τῶν φιλοσόφων, περὶ τῆς παρουσίας τῶν ὁποίων εἰς τὸν χῶρον τῆς Βυζαντινῆς τέχνης πολλὰ ἐγράφησαν καὶ ποικίλαι θεωρίαι[24] διετυπώθησαν παρ' ἡμετέρων καὶ ξένων ἐρευνητῶν. Ὑπεστηρίχθη, μεταξὺ τῶν ἄλλων, ὅτι «τὴν ὀρθὴν βάσιν διὰ τὴν θεώρησιν καὶ ἑρμηνείαν τοῦ φαινομένου ἀποτελεῖ ἀσφαλῶς ἡ πλήρης ἀξιολόγησις τοῦ γεγονότος ὅτι ἀπὸ τῶν ἀρχῶν ἤδη τοῦ Χριστιανισμοῦ συντελεῖται ἡ καταξίωσις ὑπὸ μιᾶς μεγάλης μερίδος τῆς πνευματικῆς ἡγεσίας τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ πνευματικοῦ κόσμου τοῦ Βυζαντίου, γενικώτερον μονοθεϊστικῶν τάσεων σπουδαίων Ἑλλήνων σοφῶν καὶ φιλοσόφων τῆς ἀρχαιότητος, ἡ ἀποδοχὴ τῶν ὑψηλῶν νοημάτων τῶν λόγων τῶν ἀρχαίων καὶ ἡ ἀναγνώρισις τῆς συγγενείας πολλῶν ἐξ αὐτῶν πρὸς τὰς χριστιανικὰς ἐπαγγελίας[25].

Εἰδικώτερον ὅμως καὶ σαφέστερον ὁ βαθύτερος καὶ οὐσιαστικώτερος λόγος διὰ τὸν ὁποῖον «οἱ σοφοὶ τῶν Ἑλλήνων ὅσοι εἶπον περὶ ἐνσάρκου οἰκονομίας τοῦ Χριστοῦ»[26] ἀπεικονίσθησαν ἐν μέσῳ προφητῶν καὶ ἁγίων εἰς ἐκκλησίας εἶναι ὅτι οὗτοι μετέσχον τοῦ σπερματικοῦ λόγου[27], ὁ ὁποῖος ἐν τῷ Χριστιανισμῷ, κατὰ τοὺς Ἰουστῖνον[28] καὶ τὸν Αὐγουστῖνον[29] εἶναι αὐτὸς ὁ Θεῖος Λόγος, ὁ ἐνανθρωπήσας καὶ ἐμφανισθεὶς ἐν ὅλῃ τῇ πληρότητί του ἐν τῷ Χριστῷ.

Τοῦ Λόγου τούτου, ἐγένοντο μέτοχοι καὶ οἱ σοφοὶ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, διὸ καὶ ἠδυνήθησαν νὰ γνωρίσουν τὴν ἀλήθειαν «μερικῶς μόνον καὶ οὐχὶ ἄνευ

22. Τὸν τύπον τῆς Παναγίας Βρεφοκρατούσης καὶ σεβιζομένης ὑπὸ τῶν ἀρχαγγέλων συναντῶμεν εἰς τὸ Καθολικὸν τῶν Μονῶν Λαύρας, Ξενοφῶντος, Δοχειαρίου καὶ Πρωτάτου. Βλ. σχετ. Millet, Monuments Byzantins de Mistra, Paris, 1910, πίν. 137, 1, 2, 4.

23. Ἀσφαλῶς πρόκειται περὶ τῶν ἀρχαγγέλων Γαβριὴλ καὶ Μιχαήλ, ἂν καὶ δὲν σημειοῦνται τὰ ὀνόματά των, διότι ὁ μὲν Γαβριὴλ ὑπῆρξεν ὁ μυσταγωγὸς τῆς Γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ, ὁ δὲ Μιχαὴλ πρωτοστάτης τῶν ἀΰλων ταγμάτων, ὡς χαρακτηριστικῶς λέγει ὁ ὑμνογράφος: «Χαίροις Γαβριὴλ μυσταγωγέ, τῆς τοῦ Θεοῦ σαρκώσεως, Μιχαήλ τε ταγμάτων, ἀΰλων πρωτοστάτα». Μηναῖον Νοεμβρίου, Η΄, ᾠδὴ α΄.

24. Βλ. Σχετ. Κ. Σπετσιέρη, Εἰκόνες Ἑλλήνων Φιλοσόφων εἰς Ἐκκλησίας, Ἀθῆναι, 1964 καὶ Μυρτάλης Ἀχειμάστου - Ποταμιάνου, Τὸ πρόβλημα μιᾶς μορφῆς Ἕλληνος Φιλοσόφου, Δ.Χ. Α.Ε., Ἀθῆναι, 1972, τόμ. ΣΤ΄.

25. Μυρτάλης Ἀχειμάστου-Ποταμιάνου, ἔ.ἀ., σελ. 75, σημ. 27.

26. Διονυσίου τοῦ ἐκ Φουρνᾶ, Ἑρμηνεία τῶν ζωγράφων, σελ. 85.

27. Κατὰ τὸν Φίλωνα «...τὸ κεφάλαιον πασῶν τῶν δυνάμεων, ἡ κατ' ἐξοχὴν δύναμις, δύναμις ἡ μεγάλη, ὁ σπερματικὸς λόγος, διακρινόμενος τῶν ἐπὶ μέρους σπερματικῶν λόγων». Ἐμμ. Ι. Ζολώτα, Ὑπόμνημα εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον, Ἀθήνησιν, 1907, σελ. 207. «Σπερματικὸς λόγος εἶναι ἡ δημιουργικὴ ... καὶ διακοσμητικὴ δύναμις τῆς φύσεως κατὰ τοὺς Στωικούς». Χρ. Ἀνδρούτσου, Λεξικὸν τῆς Φιλοσοφίας, Θεσσαλονίκη, 1965, ἔκδ. 2α, σελ. 316.

28. «Ἐπειδὴ δὲ οὐ πάντα τὰ τοῦ λόγου ἐγνώρισαν, ὃς ἐστὶ Χριστὸς» Βιβλ. Ἑλλ. Πατέρων, Τόμ. 3, Ἰουστίνου Μάρτυρος, Ἀπολογία Β΄, σελ. 205, 18.

29. «Ἀνέγνωσα, ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ ἀποδεικνύει μὲν τὴν ὕπαρξιν τοῦ φωτός, ἀλλ' ὅτι δὲν εἶναι φῶς αὐτὴ ἡ ἰδία καὶ ὅτι τὸ ἀληθινὸν φῶς, ποὺ φωτίζει κάθε ἄνθρωπον, ἐρχόμενον εἰς τὸν Κόσμον εἶναι ὁ Λόγος, αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ Θεός». Ἁγίου Αὐγουστίνου, Αἱ Ἐξομολογήσεις, Μετάφρασις Ἀνδρέου Δαλεζίου, Β΄ Ἔκδοσις, Ἀθῆναι, 1951, σελ. 150.

ἀντιφάσεων πρὸς ἀλλήλους[30]», ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς Χριστιανούς, οἱ ὁποῖοι γνωρίζουν «πλήρη καὶ τελείαν τὴν ἀλήθειαν, ὑπὸ τοῦ ἐνσαρκωθέντος Λόγου ἀποκαλυφθεῖσαν»[31].

Ἑπομένως, ἐκ τῶν ὡς ἄνω ἐκτεθέντων καταφαίνεται ἡ πρωτογενὴς καὶ οὐσιώδης σχέσις Λόγου καὶ ἀρχαίων Ἑλλήνων φιλοσόφων, οἵτινες ἐδέχθησαν μέρος τι τοῦ σπερματικοῦ λόγου. Ἡ σχέσις αὕτη καθ' ἡμᾶς ὑπῆρξεν ἡ βασικὴ αἰτία, ἐξ ἧς ἐπήγασε τὸ φαινόμενον τῆς ἀπεικονίσεως τῶν φιλοσόφων εἰς τὰς ἐκκλησίας.

Πάντες οἱ λοιποὶ λόγοι, οἱ ἀναφερόμενοι πρὸς ἑρμηνείαν τοῦ φαινομένου, οὐδὲν ἄλλο εἶναι εἰμὴ τὰ ἐπιφαινόμενα, τὰ ἐπακολουθήματα τὰ ἐκ τῆς πρωτογενοῦς σχέσεως ἀπορρέοντα.

Περὶ τῆς βασικῆς αἰτίας τῆς ἑρμηνείας τοῦ φαινομένου καὶ τοῦ τρόπου ἀπεικονίσεως τῶν φιλοσόφων θὰ διαλάβῃ ἐκτενῶς ὁ ὑπογραφόμενος εἰς τὴν ἐκδοθησομένην προσεχῶς μελέτην του περὶ τῶν ἐν τῷ Σκευοφυλακίῳ κεντημάτων τῆς Μονῆς Λειμῶνος Λέσβου.

ΘΕΟΛΟΓΟΣ ΧΡ. ΑΛΙΠΡΑΝΤΗΣ

30. Βλ. Κων. Ι. Λογοθέτου, Ἡ Φιλοσοφία τῶν πατέρων καὶ τοῦ μέσου αἰῶνος, Μέρος Α', Ἐν Ἀθήναις, 1930, σελ. 64.

31. Βλ. σχετ. Κ. Ι. Λογοθέτου, ἔ.ἀ., σελ. 64.

GESTICKTES PRIESTERGEWAND VOM KLOSTER LIMON AUF LESBOS

1. Auf einem Kniegewand wird die Verklärung Christi dargestellt. Unter dem Bild steht die Jahreszahl 1716. Die Darstellung der Sterne hat einen religiösen, nicht weltlichen Charakter. Die Sterne als Geschöpfe loben den Schöpfer.

2. Die andere Stickerei ist eine *Podea* aus dem 17. Jahrhundert. Darauf wird der Stammbaum Christi dargestellt. Im unteren Teil dieser Darstellung erkennt man die Gestalten von vier alten Philosophen. Diese werden auch sonst in Kirchen dargestellt, weil sie durch ihre Lehre am Wort Gottes teilhatten.

THEOLOGOS CHR. ALIPRANTIS

UN NOUVEAU DÉCRET DE PROXÉNIE DE MÉGARE*

Depuis environ 60 ans, aucun décret de Mégare n'a été découvert. En 1913 R.M. Heath[1] avait publié trois décrets de proxénie de cette ville, gravés sur la même pierre; en 1917 P. Graindor[2] avait publié les morceaux d'un autre décret, très fragmentaire; selon son éditeur il se rapporte à la période d'Antigonos Gonatas[3] et il se trouve aujourd'hui au Musée du Cinquantenaire de Bruxelles. En dehors de ce dernier document, dont la datation est très douteuse, les décrets de proxénie mégariens sont au nombre de 18 : les nos 1 - 14 des *IG* VII — *IG* VII 1 = Syll.[3] 331 est un décret honorifique — *IG* VII 3473 et les trois décrets publiés par Heath[4].

Dans la collection du Docteur Chr. Stathatos à Athènes, il y a depuis longtemps un décret de proxénie — que je n'ai pu voir que dernièrement — qui est, par endroits, différent des décrets connus à ce jour; selon son inventeur il a été découvert dans la ville même de Mégare, lors de l'ouverture d'un puits dans la cour de sa maison, située à 200 m environ au Nord - Est de la fontaine de Théagénès.

Ce nouveau décret de proxénie est gravé avec soin sur une mince plaque de marbre pentélique, se terminant en haut par une moulure et surmonté d'un bandeau plat saillant qui court sur la face antérieure et sur les petits côtés (fig. 1).

La plaque, aujourd'hui recollée (elle était brisée en trois morceaux), était de forme visiblement pyramidale. Manque la partie inférieure; la pierre est brisée en haut à gauche; à droite, une partie du bandeau et une partie plus petite de la moulure ont été martelées. La face inscrite a reçu un coup de pioche qui a endommagé certaines lettres; elles peuvent cependant être restituées aisément.

Le couronnement, ainsi que la face inscrite ont été traitées à la pointe fine; les autres côtés sont travaillés avec un outil plus rude à l'exception

* J'exprime mes plus vifs remerciements au Professeur et à Madame Louis Robert pour certaines indications bibliographiques. À l'archéologue - architecte Jean Travlos pour le plan publié ici même — un plan à plus grande échelle et complété a été publié dans l'Encyclopédie « Domi », accompagnant l'article de J. Travlos, *Mégara*. Aux membres de l'École française d'Athènes J. Pierrart et R. Étienne qui m'ont donné leur aide précieuse, le premier en discutant avec moi sur certains problèmes que présentait le décret mégarien, le second en relisant le texte français. Je dois d'autre part des remerciements aux Éphores des Antiquités O. Alexandri et P. Lazaridis, à l'Épimélète N. Papadakis et à la collaboratrice scientifique Madame M. Lazari, qui ont mis à ma disposition les résultats et le plan d'une fouille non publiée, effectuée en 1972 dans la cour de l'église de la Dormition de la Vierge, cathédrale de Mégare. Enfin, je remercie ma collègue Vanna Hadjimichali pour la traduction de cet article en français.

1. BSA 19 (1913), Proxeny Decrees from Megara, p. 82 s.

2. RA 1917, II, Inscriptions grecques, p. 49, no 30 (corr. 31).

3. Voir les remarques de M. Feyel, Polybe et l'histoire de Béotie au IIIe siècle avant notre ère, Paris 1942, p. 102, n. 2.

4. Voir supra, n. 1.

Fig. 1. Le nouveau décret de Mégare (phot. B. Stamatopoulos)

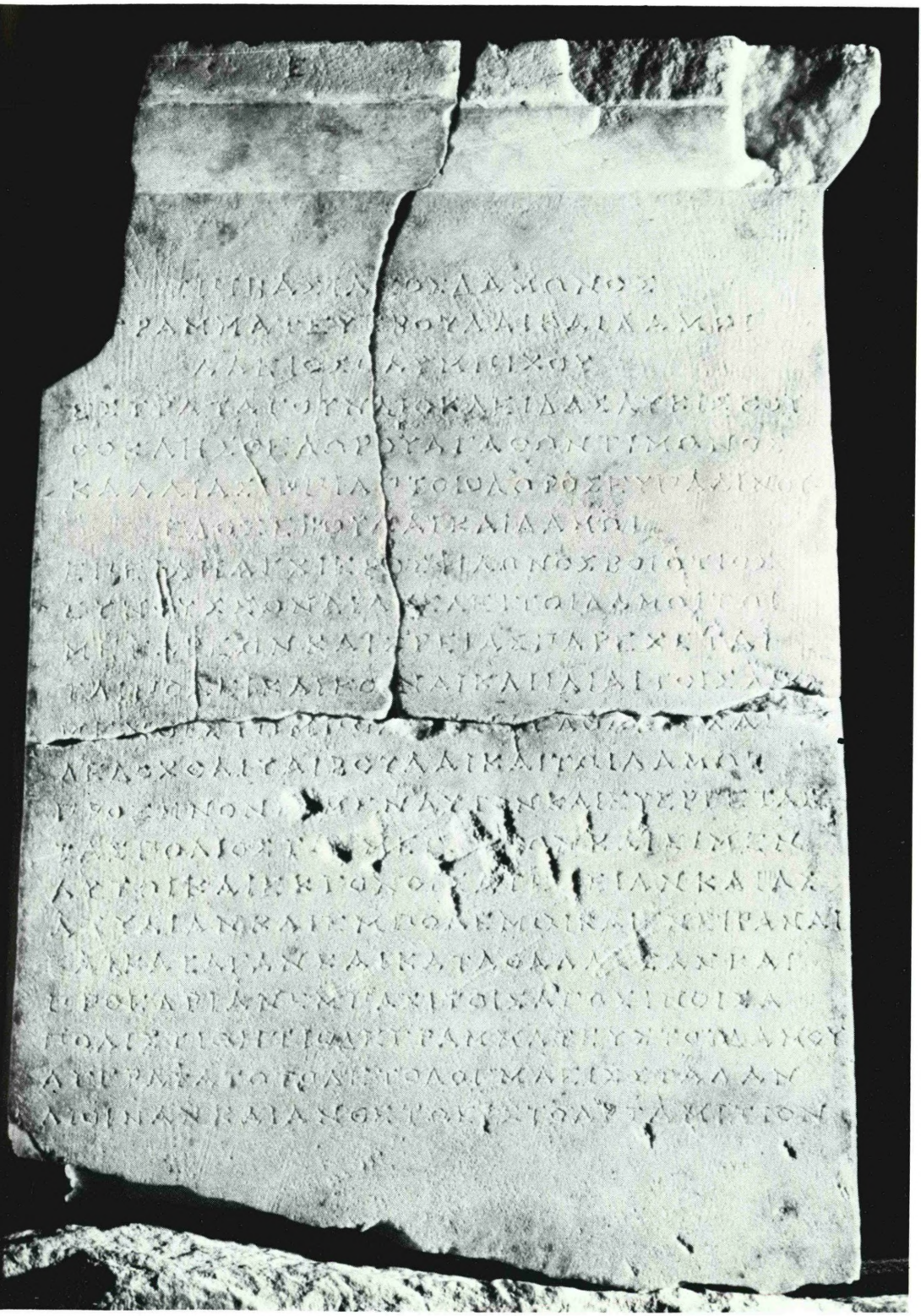

d'une marge verticale — sur les deux côtés latéraux le long de la face inscrite, également travaillée à la pointe fine. Sur le bandeau du couronnement est gravé le mot Θεοί, dont seules les lettres E et O sont conservées sur la partie existante. Sur la partie gauche de la face inscrite on avait laissé une marge fixe large de 0,2 cm environ; ce n'est pas le cas à droite où on a l'impression que le graveur ne voulait pas couper les mots, surtout à la ligne 17 : les deux premières lettres du mot ἀσυλίαν, sont répétées à la ligne 18 afin d'éviter la coupe du mot. On remarque une seule coupe syllabique : le mot δεο/μένοις à la ligne 12[5].

Dimensions : haut. max.: 0,415; larg. max. en bas : 0,272. Épaisseur de la plaque, en bas : 0,055; en haut : 0,050. Hauteur des lettres : Δ = 0,06; O = 0,04 - 0,05; B = 0,07. Interligne: 0,06 - 0,07.

1 Θ] ε ο [ὶ
'Επὶ βασιλέος Δάμωνος,
ἐ]γραμμάτευε βουλᾶι καὶ δάμωι
'Αλεῖος 'Ολυμπίχου,
5 ἐστρατάγουν Διοκλείδας Λυκίσκου,
Θοκλῆς Θεδώρου, 'Αγάθων Τίμωνος,
Καλλίας 'Ιππία, Πτοιόδωρος Εὐπαλίνου.
Ἔδοξε βουλᾶι καὶ δάμωι,
ἐπειδὴ 'Αγχίερος Φίλωνος Βοιώτιος
10 εὔνους ἐὼν διατελεῖ τῶι δάμωι τῶι
Μεγαρέων καὶ χρείας παρέχεται
τᾶι πόλει καὶ κοινᾶι καὶ ἰδίαι τοῖς δεο-
μένοις τῶμ πολ[ιτῶ]ν ἀγαθᾶι τύχαι
δεδόχθαι τᾶι βουλᾶι καὶ τῶι δάμωι
15 πρόξενον [εἶ]μεν αὐτὸν καὶ εὐεργέταν
τᾶς πόλιος τᾶς Μεγ[αρέ]ων καὶ εἶμεν
αὐτῶι καὶ ἐκγόνοις ἀτέ[λ]ειαν καὶ {ἀσ}
ἀσυλίαν καὶ ἐμ πολέμωι καὶ ἐν εἰράναι
καὶ κατὰ γᾶν καὶ κατὰ θάλασσαν καὶ
20 προεδρίαν ἐμ πᾶσι τοῖς ἀγῶσιν οἷς ἁ
πόλις τίθητι· ὁ δὲ γραμματεὺς τοῦ δάμου
ἀγγραψάτω τόδε τὸ δόγμα εἰς στάλαν
23 λιθίναν καὶ ἀνθέτω εἰς τὸ 'Αρταμίτιον.

Vacat

5. À propos de la coupe par lignes, voir L. Robert, Laodicée..., Paris 1969, p. 249, nº 5, avec la bibliographie relative.

Commentaire :

Dans son ensemble, le décret mégarien n'est pas essentiellement différent de ceux qui sont connus à ce jour à Mégare.La différence fondamentale consiste dans le fait qu'il a été gravé sur une plaque de marbre[6], avec un soin tout particulier et qu'il est consacré dans l'Artémision. Trois de ses lignes, la seconde avec le nom de l'éponyme, la quatrième avec la formule courante ἔδοξε βουλᾶι καὶ δάμωι, sont réglées par le graveur sur l'axe de la stèle.

A première vue, les caractères sont gravés avec soin; mais les observations ne peuvent avoir une valeur générale car l'écriture est parfois irrégulière. Les dimensions du O, par exemple, varient : petit à la troisième ligne, au mot βουλᾶι, il est pareil aux autres lettres ailleurs (p. ex. à la seconde et à la cinquième ligne). Ceci est également le cas du X. Le Ω est ouvert et ses antennes très peu saillantes. La barre de l'A est rarement horizontale (voir le mot δόγμα); elle est le plus souvent légèrement courbe. Les jambages du N sont divergents, le droit généralement oblique vers l'extérieur. La barre médiane de l'E est plus petite que la supérieure et l'inférieure. Certaines lettres, pas toujours les mêmes, ont de légères apices. Dans les A, Δ, Λ, M, N, les hastes sont souvent prolongées au delà des points de rencontre. Les branches externes du E ne sont pas parallèles. Le Ξ n'a pas de barre verticale; il se compose de trois traits horizontaux. Celui du milieu est plus petit[7]. Les finales en N sont d'habitude assimilées.

Ligne 1 : Pour la première fois on rencontre dans un décret mégarien le mot Θεοί.

Ligne 2 : L'archonte - roi éponyme, Δάμων — sans patronyme[8] — ne figure pas dans d'autres inscriptions de Mégare. Le nom est commun et se rencontre en Attique, mais également en Béotie, Sparte, Rhodes, Épire, Syracuse (voir Pape - Benseler, *s.v.*) et Milet (voir Fr. Bechtel, Hist. Personennamen, 1964, p. 116).

Ligne 4 : Ἀλεῖος Ὀλυμπίχου, inconnu dans la prosopographie mégarienne. Le patronyme Ὀλύμπιχος se rencontre en Attique, mais surtout en Béotie (voir, Pape - Benseler, *s.v.*). Un Ἀλεῖος Μεγαρεὺς est mentionné dans *IG* VII 39 (Ἥρεας Ἀλείου). Ὀλύμπιχος Μεγαρεύς, père de Ἀπολλόδωρος se rencontre dans *IG* VII 27, datée des années entre 223 et 192 av. J. - C. Si, nous le verrons par la suite, notre décret est daté correctement dans le second quart environ du IIIe s. av. J. - C., il est possible que notre Ἀλεῖος Ὀλυμπίχου soit un ancêtre de Ἀπολλόδωρος Ὀλυμπίχου.

Lignes 5 - 7 : Des cinq stratèges mentionnés, seul Ἀγάθων Τίμωνος peut être mis en rapport avec le père de Τίμων

6. Le décret de proxénie publié par Graindor (supra, n. 2) est également gravé sur une plaque de marbre pentélique.

7. Voir les observations de Feyel, op. cit. p. 88 s., à propos de la forme du Ξ.

8. Ce qui est également le cas dans les quinze parmi les dix - huit décrets de proxénie mégariens connus; seule exception IG VII, 1, 2 et 3 (βασιλεὺς Ἀπολλόδωρος τοῦ Εὐφρονίου).

'Αγάθωνος[9]. Il doit être le père, comme nous le verrons, du stratège Τίμων 'Αγάθωνος ; on rencontre ce dernier dans les décrets de proxénie[10] qui mentionnent six stratèges, dont Feyel[11] pense avec raison qu'ils appartiennent à l'époque de la prise de Mégare par le roi Démétrios II, entre 236/5 et 229 av. J. - C.

Διοκλείδας Λυκίσκου : inconnu dans la prosopographie mégarienne.

Θοκλῆς Θεδώρου : à remarquer le type mégarien Θοκλῆς et Θέδωρος (cf. Dittenberger, *Syll.*³ 452 = *S.G.D.I.* 3025 et note 12 et *IG* VII, 39). Le préfixe θεο- devient θε- devant une consonne, mais θο- devant deux consonnes, à l'exception du nom Θέμναστος (voir les observations de Heath, *BSA*, *op. cit.*, p. 86 et note 1).

Καλλίας 'Ιππία : inconnu dans la prosopographie mégarienne.

Πτοιόδωρος Εὐπαλίνου : inconnu également; le nom Εὐπαλῖνος est un nom très commun. Le nom Πτοιόδωρος se rencontre en Béotie sous la forme Πτωϊόδωρος, où les noms dérivés de la racine Πτωϊο- (de Ptoion) sont fréquents. Voir à ce propos les remarques de N. Pappadakis (*AD* 8, 1923, p. 203 s. où est publié, entre autre, un catalogue de conscrits béotiens (le nom de l' « ἄρχων ἐν 'Ογχηστῷ » est Πτωϊόδωρος). À propos de Πτωϊόδωρος, voir Pape - Benseler, *s.v.* et Bechtel, *op. cit.* p. 388. (V. aussi un autre Ptoiodoros de Mégare cité par Demosthenes XVIII, 295 = Walbank, A Historical Commentary on Polybius, vol. II (1967), p. 567, 5).

Ligne 9: 'Αγχίερος Φίλωνος Βοιώτιος : inconnu dans la prosopographie béotienne.

Dans les décrets de proxénie mégariens connus jusqu'à présent, on accorde : a) des distinctions honorifiques (proxénie, évergésie au bienfaiteur et à ses descendants, proédrie aux concours officiels de la ville de Mégare, éloge ἀρετῆς ἕνεκα καὶ εὐνοίας); b) l' asylie καὶ κατὰ γᾶν καὶ κατὰ θάλασσαν, ἐν πολέμῳ καὶ ἐν εἰράναι, et c) privilèges avec avantages financiers c'est à dire ἀτέλεια, γῆς καὶ οἰκίας ἔμπασις ou ἐπαρχὰ (*IG* VII 2). Ainsi *IG* VII 1, qui est un décret honorifique, accorde une couronne d'or au personnage honoré et des droits politiques à celui-ci et à ses descendants. On doit remarquer que les privilèges qui entraînent des avantages économiques à Mégare sont rares[12]. Dans notre décret, l'*atélie* est accordée à 'Αγχίερος Φίλωνος Βοιώτιος et à ses descendants mais point de ἔμπασις γᾶς καὶ οἰκίας. On ne trouve l'atélie et l' ἔμπασις γᾶς καὶ οἰκίας que dans *IG* VII, 3, 7 (dans *IG* VII, 2, seulement l' ἐπαρχὰ = ἀπαρχὴ γῆς καὶ οἰκίας). Dans *IG* VII, 4, 5, 6, 11, ainsi que dans notre décret, on accorde

9. Voir à propos du stratège Τίμων 'Αγάθωνος, honoré de la proxénie à Delphes (FD III, 1, 181) Feyel, op. cit. p. 87 s. avec des références bibliographiques.

10. IG VII 1 - 7 et Heath nº III.

11. Op. cit. p. 92 s.

12. À ce sujet, en ce qui concerne la Béotie, voir les remarques de P. Roesch, Pouvoir fédéral et vie économique des cités dans la Béotie hellénistique, dans Vestigia, Beiträge zur alten Geschichte, Bd 17 (Akten des VI. Intern. Kongr. Griech. Lat. Epigr. München 1972), p. 259 s.

une atélie, tandis que dans les *IG* VII, 8, 14 et dans Heath nº III, on attribue le droit de ἔγκτησις γῆς καὶ οἰκίας.

Les quinze décrets de proxénie mégariens des *IG* VII[13] et les trois décrets publiés par Heath, ont une différence essentielle avec celui que nous publions: ils sont tous gravés sur des blocs architecturaux provenant d'un mur ou d'un rempart ou plutôt d'une exèdre semi - circulaire, qui devait se trouver au lieu - même de leur consécration c'est à dire l'Olympieion de Mégare. K. Pittakis[14] donne des informations importantes[15] à propos de l'endroit de trouvaille des plus anciens décrets mégariens publiés dans les *IG*. Il écrit pour *IG* VII, 2 que la « plinthe » (la pierre sur la quelle l'inscription était gravée) «κεῖται ἐπὶ ἑτέρων πλίνθων, αἵτινες ὅλαι ὁμοῦ σχηματίζουσι τοῖχον κυκλοφεροῦς σχεδὸν οἰκοδομήματος... κεῖται δὲ ὁ τοῖχος οὗτος παρὰ τὰς δυτικὰς ὑπωρείας τοῦ Ἀνατολικοῦ τῆς πόλεως τῶν Μεγάρων λόφου»[16]. Il ajoute, d'autre part, qu'il y avait au même endroit «δύω πλίνθοι φέρουσαι ἐπιγραφὰς ἐξηλειμμένας, καὶ ἕτεραι δύο παρακείμεναι, μετατεθειμέναι ἐκ τῆς ἀρχικῆς αὐτῶν θέσεως, πλήρεις ἐπιγραφῶν». Il y a encore une remarque de Pittakis qui était passée inaperçue : chaque bloc inscrit était décoré de deux bandes incisées, qui formaient une espèce de triangle ou de fronton[17]. Par conséquent, les 18 décrets, *IG* VII et Heath nºs I - III, étaient gravés sur des blocs de calcaire qui appartenaient à une exèdre semi - circulaire située dans le péribole de l'Olympieion. Le décret que nous publions ici est une exception: il est spécifié qu'il sera érigé dans l'Artémision, dont l'emplacement est à peu près connu par la description de Pausanias[18]: «Τῆς δὲ κρήνης (τοῦ Θεαγένους) οὐ πόρρω ταύτης ἀρχαῖόν ἐστιν ἱερόν, εἰκόνες δὲ ἐφ' ἡμῶν ἑστᾶσιν ἐν αὐτῷ βασιλέων Ρωμαίων καὶ ἄγαλμα [τε] κεῖται χαλκοῦν Ἀρτέμιδος ἐπίκλησιν Σωτείρας... τὴν δὲ Ἄρτεμιν αὐτὴν Στρογγυλίων ἐποίησε»[19].

La nouvelle inscription est gravée sur une stèle spéciale, ce qui montre peut

13. IG VII, 1 - 14; SGDI 3003 - 3014; IG VII 3473.

14. Sur la véracité des renseignements fournis par Pittakis dans ses articles de l'Archéologiké Ephéméris, voir l'Index de l'Archéologiké Ephéméris, 1837 - 1874, par Athéna G. Kaloyéropoulou et Maria Prouni - Philip, vol. I, Athènes 1973, Introduction, p. ροβ΄ s.

15. AE 1853, p. 804 - 5, nº 1327.

16. Dans cette même note, K. Pittakis ajoute que lui - même s'était occupé des indemnités payables aux propriétaires de la région, pour que des fouilles soient effectuées; en cet endroit, en dehors des inscriptions, on avait mis au jour, au même point exactement et depuis 1820, trois statues dont la Niké de Mégare (Musée National, nº 225. Voir Sybel, 3435; RA 1845. I, 263; AM 1881, p. 375, pl. 10, 11; Studniczka, Siegesgöttin, p. 19; Lepsius, nº 332; Lippold, p. 259 et n. 10; Alscher, vol. III, p. 123, fig. 44), et plus tard, en 1837, une quatrième statue. Mais malgré la publication du décret Royal 2450/21.9. 1838, il semble que l'expropriation n'a jamais eu lieu; elle a dû se heurter, comme c'est toujours le cas, contre la volonté des propriétaires de la région.

17. AE 1853, p. 810, nº 1332. Dans les IG VII l'éditeur fait cette remarque seulement pour IG VII 1.

18. Attika 40, 2 - 3. Voir Frazer, Pausanias' Description of Greece, II (1898), p. 523 s.

19. Pour le type de la statue d'Artémis, voir BCH 90 (1966), II, p. 455 s. avec bibliographie. Voir aussi Frazer, op. cit. p. 523 - 524.

être une attention toute particulière à l'égard du personnage honoré, ou encore s'agit - il d'une habitude courante qui n'avait pu être constatée jusqu'à ce jour. Nous insistons sur cette remarque car dans les *IG* VII, 5 et 6 il est question de deux gravures du décret : «ἀγγράψαι δὲ τόδε τὸ δόγμα τὸν γραμματέα τοῦ δάμου ἐν στάλᾳ καὶ ἀνθέμεν εἰς τὸ Ὀλυμπιέον, ἀγγράψαι δὲ αὐτὸγ καὶ εἰς στάλαν ἔνθαπερ καὶ οἱ ἄλλοι πρόξενοι...». Il faudrait donc qu'il y eut un genre de liste chronologique des proxénies gravée sur pierre; une transcription de chaque proxénie sur une stèle particulière était prévue. C'est exactement ce qui passait à Oropos où « les Oropiens ont transcrit leurs proxénies en double exemplaire, sur les piédestaux et sur des stèles. L'exemplaire sur piédestal devait permettre de retrouver le décret à sa place chronologique dans la série des actes authentiques transcrits à demeure dans le sanctuaire; l'exemplaire sur stèle ne pouvait être qu'un luxe, une marque d'honneur supplémentaire accordée à un proxène du premier rang »[20]. Un cas analogue est connu à Delphes[21].

La date de l'inscription ne pose pas de grands problèmes. Du moment que le personnage honoré est béotien, il est exclu qu'il soit honoré par un décret de ce genre pendant la période 224 - 192, alors que Mégare appartenait au Koinon des Béotiens et qu'on mentionne le ἐν Ὀγχηστῷ ἄρχων et non pas le roi de Mégare[22]. Par conséquent, l'inscription doit être datée soit avant 224, ou après 192 av. J. - C. Or l'étude paléographique ne permet pas de dater après 192. Les Ω sont ouverts en bas et ont de légères hastes obliques. Les O et les Θ ne sont pas, en général, plus petits que les autres lettres. D'après les observations paléographiques de Feyel sur les décrets de proxénie[23] connus à ce jour, on pourrait dater notre décret avant le milieu du IIIe s. av. J. - C.

Il faudrait ajouter que dans les décrets mégariens de proxénie (*IG* VII, 1 - 7 et Heath III) sont mentionnés six stratèges. Dans les autres décrets connus et dans le nôtre, on mentionne un collège de cinq stratèges. Les recherches sur le nombre des stratèges ont démontré que pendant la période achaienne de Mégare les stratèges étaient appelés *damiurges*; à l'époque de la confédération béotienne, ils étaient appelés *polémarques*[24]. Dans notre décret ils figurent en tant que stratèges de même que dans l'ensemble des 18 décrets de proxénie mégariens connus. Entre 243 et 236

20. Feyel, op. cit. p. 63.

21. G. Daux, Delphes au IIe s. avant J. Christ, p. 31 - 32.

22. K. Hanell, Megarische Studien, 1934, p. 144, 150, 152 - 153, 156 - 158. Voir aussi RE XV_1 col. 199 s.v. *Megara* (E. Meyer).

23. Op. cit. p. 88 s. Voir aussi les observations de Heath n. 1 supra et de L. Robert, Études épigraphiques et philologiques, Paris 1938, p. 70 - 76, et Rev. Phil. XIII (1939), Hellenika, p. 106 s, pl. 5 - 6.

24. Feyel, op. cit. p. 92. Voir aussi L. Robert, Rev. Phil. XIII (1939), p. 110, surtout la note 2 avec la bibliographie. Cf. RE XV_1 (1931), s.v. *Megara* (E. Meyer). V. aussi C.A.H., vol. VII, p. 736 (W.W Tarn).

Fig. 2. Plan de la ville ancienne de Mégare par J. Travlos. 1. La fontaine de Théagénès. 2. Le sanctuaire d'Artémis Sôteira. 3. L'Olympieion.

av. J. - C., la ville de Mégare faisait partie de la Ligue achaienne. En 236 av. J. - C. le roi macédonien Démétrios II, après la défection des Étoliens en Béotie et après la mort d'Antigonos Gonatas, envahit la Béotie, l'occupe, conclut une alliance avec les Béotiens et, s'assurant de leur aide, il prend aussi Mégare. L'inscription *IG* VII, 1 appartient à l'année 235/4 ainsi que le pense avec raison Feyel; Aigosthéna était alors une des cinq *kômai* de Mégare, elle est annexée plus tard par la Ligue béotienne[25]. Vers 229 av. J. - C., après la mort de Démétrios II, Mégare revient à la Ligue achaienne et y reste jusqu'en 224 av. J. - C. Elle est alors annexée par le Koinon béotien avec l'accord des Achaiens; elle y reste jusqu'en 192 av. J. - C. Elle entre de nouveau dans la Ligue achaienne, malgré l'opposition des Béotiens, en 192 et y reste jusqu'en 146[26].

On constate dans les décrets de proxénie mégariens que le collège des cinq stratèges annuels précède celui des six, qui constitue un état provisoire se rapportant exclusivement aux années de la domination macédonienne sous Démétrios II. Les données dont nous disposons à ce jour indiquent que les six stratèges restent au pouvoir au moins quatre ans (sous les rois Antiphilos, Apollodoros, Euklias et Théomantos)[27].

Entre 224 et 192, les stratèges sont appelés πολέμαρχοι. À partir de 192 et jusqu'en 146, ainsi que Feyel conclut[28], ils ont dû avoir pris le nom de δαμιουργοί.

Dans le décret que nous publions ici, Ἀγάθων Τίμωνος est mentionné parmi les cinq stratèges; d'après ce que nous venons de voir, il est très probablement le père de Τίμων Ἀγάθωνος, l'un des six stratèges de la période de domination macédonienne sous Démétrios II. D'autre part, le décret n'est pas consacré, comme tous les autres à l'Olympieion, mais à l'Artémision, c'est à dire au sanctuaire d'Artémis Sôteira. Si nous acceptons l'interprétation de Feyel[29], c'est à dire que le stratège Timôn fils d'Agathôn fut honoré à Delphes de la proxénie entre 250 et 224, alors son père doit être daté comme stratège dans le second quart environ du IIIe s. av. J. - C.; notre inscription appartient, par conséquent, à cette période.

Reste à expliquer pourquoi ce décret fut placé dans l'Artémision. Nous avons vu que tous les décrets de proxénie mégariens — excepté le décret fragmentaire publié par Graindor et où le passage relatif n'est pas conservé — ont été consacrés à l'Olym-

25. Feyel, op. cit. p. 93.

26. Voir à ce propos l'interprétation de L. Robert, Rev. Phil. XIII (1939) p. 114 et Feyel, op. cit. p. 91 s. sur le passage de Polybe XX, 6, 7 - 9 avec la bibliographie correspondante. Voir également M. Sakellariou — N. Faraklas Mégaris, Aigosthéna, Éréneia, Villes grecques anciennes, n° 14, 1972, p. 34 - 35, où l'occupation macédonienne de Mégare (236 - 229) n'est pas mentionnée. Voir également E. L. Highbarger, The History and Civilization of Ancient Megara, Baltimore 1927, p. 208 s., et RE XV_1, loc. cit.

27. Heath, op. cit. p. 88.

28. Op. cit. p. 92.

29. Op. cit. p. 87 s. D'ailleurs, les dates proposées par M. Feyel sont confirmées avec notre décret.

pieion; le nôtre a été consacré à l'Artémision. On peut supposer que, lors de l'attaque des Macédoniens en 266 av. J. - C. sous Antigonos Gonatas[30] — quand le territoire de Mégare fut mis au pillage — l'Artémision fut aussi saccagé. On ne saurait donner une réponse positive sans pour autant exclure cette possibilité. Il est possible qu'anciennement, avant 266 av. J.- C., les décrets de proxénie aient été consacrés à l'Artémision et qu'ensuite, après la destruction de 266[31], à l'Olympieion.

Le culte d'Artémis à Mégare est très ancien; il remonte au moins au Ve s. av. J. - C., quand Artémis reçut l'épithète de Sôteira[32] pour avoir sauvé la ville par son intervention (Hérod. 9, 14; Pausanias 40, 2 - 4). Deux fragments d'inscriptions trouvés à Mégare et étudiés à plusieurs reprises, ont permis à L. Robert de conclure que, vers la fin du IIIe ou le début du IIe s. av. J. - C., le culte d'Artémis Sôteira s'est propagé en dehors des limites de Mégare[33]. D'autre part, comme l'indique Pausanias, ce sanctuaire était ἀρχαῖον (très ancien). Il y avait là - bas καὶ τῶν δώδεκα ὀνομαζομένων θεῶν ἀγάλματα, ἔργα εἶναι λεγόμενα Πραξιτέλους (sauf la statue en bronze d'Artémis, œuvre de Strongylion), mais également des εἰκόνες ἐφ' ἡμῶν ἑστᾶσιν ἐν αὐτῷ βασιλέων Ρωμαίων[34]. Certains socles de ces dernières, avaient été mis au jour autrefois[35]. Dernièrement, en 1972, lors d'une fouille dans la cour de la cathédrale de Mégare, on a découvert des murs d'un bâtiment[36], où une base de statue de l'empereur Antonin le Pieux, érigée par Ἐπίκτητος Ἐπικτήτου, avait été remployée comme matériau de construction.

Le sanctuaire d'Artémis Sôteira (l'Artémision de notre inscription), était situé, d'après Pausanias, οὐ πόρρω de la fontaine de Théagénès qui a été

30. W. Tarn, Antigonos Gonatas, Oxford 1913, p. 286 et n. 29, p. 300. Voir aussi Highbarger, op. cit. p. 201 s. et 208 avec toute la bibliographie antérieure. C.A.H. vol. VII, 216, 707 et M. Sakellariou - N. Faraklas, op. cit, p. 34.

31. Cette destruction de l'Artémision ne doit pas être considérée comme définitive.

32. Sur la personnalité d'Artémis Sôteira, cf. RE II_1 col. 1335 - 1340 (Wernicke) s.v. *Artemis;* Roscher, M. L. IV (1909 - 1915), col. 1237 - 1240 s.v. *Sôteira.* Voir, enfin, G. Siebert, Artemis Sôteira à Délos, BCH 90 (1966), p. 447 s. avec bibliographie. Une réplique de la statue en bronze d'Artémis Sôteira exécutée par Strongylion pour Mégare, se trouvait à Pagai (voir Frazer, op. cit. p. 523 - 524 et Imhoof - Blümner et Gardner, Numismatic Commentary on Pausanias, p. 4, 8 s. pl. A_1. Voir aussi L. Lacroix, Les reproductions de statues sur les monnaies grecques (1949), p. 293 - 294, pl. 26, 4 - 6. Pour le culte d'Artémis Sôteira et des Douze Dieux à Mégare, voir également Frazer, op. cit. p. 523 et Hitzig - Blümner, op. cit. p. 362, Highbarger, op. cit. p. 37, 50. Sur le caractère secourable d'Artémis et d'Hécate voir aussi L. Robert, Hell. VI, 1948, p. 108 s.

33. Études épigraphiques et philologiques, 1938, p. 76. Voir aussi IG VII 16, 44 et 112.

34. Voir à ce propos Frazer, op. cit. p. 523 s. Hitzig - Blümner, op. cit. p. 362, Highbarger, op. cit, p. 10 et 37, M. Sakellariou - N. Faraklas, op. cit. p. 47.

35. Voir IG VII, 62 - 85 et Frazer, op. cit. p. 523, Hitzig - Blümner, op. cit. I, p. 361.

36. Les résultats des fouilles ne sont pas encore publiés.

mise au jour[37]. Il était placé entre la fontaine et le téménos de Zeus Olympien[38]; ce dernier, d'après les trouvailles et surtout les inscriptions découvertes pour la plupart au même endroit, était situé aux pieds Nord - Ouest de l'Acropole Est de Mégare : Karia. Le point de la découverte fortuite de notre inscription, coincide avec l'emplacement où, selon Pausanias, se trouvait le sanctuaire d'Artémis Sôteira — la plaque est si petite qu'elle aurait pu facilement être transportée. En se basant sur les données des fouilles, sur les observations de K. Pittakis, sur l'endroit de la découverte des décrets de proxénie et sur les remarques des voyageurs, J. Travlos a dressé un plan de la ville ancienne de Mégare[39], publié dans l'Encyclopédie « *Domi* » (en langue grecque). C'est à partir de ce plan que Mr. Travlos a eu l'amabilité d'établir celui que nous publions ici (p l a n 1) avec indication de l'emplacement du sanctuaire d'Artémis.

ATHÉNA G. KALOYÉROPOULOU

37. AM 25, 1900, p. 23; 30, 1905, p. 59. RE XV_1 (1931) col. 177. G. Gruben, AD 19 (1964). Μελέται, p. 37 - 41 avec la bibliographie antérieure.

38. Voir Frazer, op. cit. p. 524 s., Hitzig - Blümner, op. cit. p. 362 s., l'article de J. Travlos dans l'encyclopédie « Domi » s.v. *Mégara*, M. Sakellariou - N. Faraklas, op. cit. p. 47, fig. 27.

39. Voir Highbarger, op. cit. pl. 1; voir aussi les plans de Mégare dans AAA III (1970), p. 24 - 25, fig. 1 (Olga Alexandri) et, enfin, M. Sakellariou - N. Faraklas, op. cit. fig. 26, 27, où l'Olympieion est déplacé plus au Nord de l'endroit où le situent d'autres chercheurs, mais sans données nouvelles. Voir aussi Pan. G. Stampolas, Histoire de Mégare (en grec), Athènes 1928, p. 32, où il est dit que l'Artémision, « d'après des découvertes plus précises et selon les vestiges, se trouve à la maison ex - Katsika et actuellement B. Fylachtou ». Il n'est plus possible aujourd'hui de localiser l'emplacement indiqué par Stampolas, car les propriétaires à Mégare ne sont plus les mêmes; il faudrait des recherches spéciales aux services publics compétents.